

Ref

VÅLDTÄKT OCH ANDRA SEXUELLA

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

Betänkande avgivet av 1977 års
sexualbrottskommitté

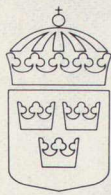
SOU^{1982:61}

Ref

VÅLDTÄKT OCH ANDRA SEXUELLA ÖVERGREPP

Betänkande avgivet av 1977 års
sexualbrottskommitté

SOU 1982:61

Statens offentliga utredningar
1982:61
Justitiedepartementet

30

Våldtäkt och andra sexuella övergrepp

Betänkande av 1977 års sexualbrottskommitté
Stockholm 1982

Omslag Johan Ogden
Jernström Offsettryck AB
ISBN 91-38-07212-2
ISSN 0375-250X

Till Statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Genom beslut den 3 februari 1977 bemyndigade regeringen dåvarande statsrådet Sven Romanus att tillkalla en kommitté om sex ledamöter med uppdrag att se över lagstiftningen om sedlighetsbrott, att utse en av ledamöterna att vara ordförande samt att besluta om sakkunniga, experter och sekreterare.

Med verkan från den 4 februari 1977 tillkallade Romanus som ledamöter justitierådet Ulf Nordenson, ordförande, riksdagsledamöterna Gunilla André och Eva Hjelmström, pol. mag. Bengt Mårtensson, avdelningschefen Turid Ström samt skyddskonsulenten Stina Svegländ. Sedan Stina Svegländ entledigats från sitt uppdrag förordnades från den 24 november 1979 fil. lic. Britta Bergström som ledamot.

Den 15 december 1980 entledigades Nordenson från sitt uppdrag. Samma dag förordnades hovrättslagmannen och ordföranden i arbetsdomstolen, Johan Lind, som ordförande i kommittén.

Kommittén antog namnet 1977 års sexualbrottskommitté.

Som experter att biträda kommittén förordnades från den 7 juni 1977 kriminologen Leif Persson, från den 14 februari 1978 docenten Rita Liljeström, från den 1 oktober 1979 hovrättsassessorn Anita Meyerson och från den 8 februari 1980 socionomen Eva Hedlund.

Till sekreterare förordnades från den 22 februari 1977 Anita Meyerson och till biträdande sekreterare förordnades från den 1 maj 1979 hovrättsassessorn Ingrid Almbladh. Sedan Anita Meyerson entledigats från sitt uppdrag som sekreterare förordnades Ingrid Almbladh från den 1 oktober 1979 som ny sekreterare.

Genom beslut den 20 december 1979 av regeringen utvidgades direktiven för kommittén till att även avse en översyn av den åtalsregel för misshandel som fanns upptagen i 3 kap. 11 § 1 st. brottsbalken samt av de särskilda åtalsregler som gäller för vissa med misshandel närbesläktade brott.

Kommittén har tidigare avgett delbetänkandet (Ds Ju 1977:7) PM med förslag till lag om ändring i brottsbalken samt delbetänkandet (Ds Ju 1981:8) Åtalsregler vid misshandel. Experten Leif Persson har på kommitténs uppdrag gjort en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet, som publicerats i statens offentliga utredningar (SOU 1981:64).

Kommittén får härmed överlämna slutbetänkande med förslag till ny lagstiftning rörande sexuella övergrepp.

Till betänkandet har fogats reservation av Gunilla André.

Stockholm i december 1982

Johan Lind

Gunilla André

Eva Hjelmström

Britta Bergström

Bengt Mårtensson

Turid Ström

/Ingrid Almblad

Innehåll

Författningsförslag	9
Sammanfattning	17
Summary	23
1 <i>Utredningsuppdraget och arbetets bedrivande</i>	29
1.1 Kommitténs direktiv	29
1.2 Kommitténs arbete	30
2 <i>Historik och gällande rätt</i>	31
2.1 Historik	31
2.2 Gällande rätt – brottsbalken (BrB)	33
3 <i>Sexualbrottsutredningens förslag och remissyttrandena över detta</i>	37
3.1 Sexualbrottsutredningens förslag	37
3.2 Remissyttrandena över sexualbrottsutredningens förslag	41
3.2.1 Sexuellt tvång	41
3.2.2 Sexuellt utnyttjande	44
3.2.3 Sexuellt umgänge med barn	44
3.2.4 Sexuellt umgänge med barn i beroende ställning	46
3.2.5 Sexuell beröring av barn m. m.	46
4 <i>Statistiska uppgifter om sedlighetsbrott</i>	49
5 <i>Allmän bakgrund för en lagstiftning om sexuella övergrepp</i>	57
5.1 Inledning	57
5.2 Rättshistoriskt perspektiv på sedlighetsbrotten i lagstiftningen	57
5.3 Sociologiska aspekter	59
5.4 Kommitténs grundläggande värderingar	61
6 <i>Våldtäkt</i>	63
6.1 Sammanfattning	63
6.2 Vissa kriminologiska och statistiska uppgifter m. m.	64
6.3 Kvinnans beteende före övergreppet	66
6.4 Gärningsmannen och offret	69
6.5 Den sexuella handlingen	70
6.6 Tvånget	72

6.7	Våldförande, grov våldtäkt, påföljd m. m.	74
6.8	Angivelsekravet m. m.	76
7	<i>Sexuella övergrepp utan våld</i>	79
7.1	Sammanfattning	79
7.2	Inledning – sexuella övergrepp mot barn och ungdomar	80
7.3	Sexuellt umgänge med barn	82
7.3.1	Åldersgränser	82
7.3.2	Undantagsregeln	89
7.3.3	Straffsätser m. m.	93
7.4	Sexuellt utnyttjande	94
7.4.1	Missbruk av underårigs beroende ställning	94
7.4.2	Missbruk av beroende ställning i allmänhet	99
7.4.3	Utnyttjande av person som befinner sig i hjälplöst tillstånd	102
7.4.4	Sexuellt umgänge med psykiskt sjuka och utvecklingsstörda	103
7.4.5	Påföljdsbestämmelser m. m.	103
7.5	Andra mot barn riktade sexuella handlingar än sexuell umgänge	105
7.5.1	Sexuell beröring av barn	105
7.5.2	Annan sexuell kränkning av barn än sexuell beröring	106
7.6	Blottande och annan sedlighetsårande handling	108
7.7	Frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna	109
8	<i>Prostitution och koppleri</i>	111
8.1	Sammanfattning	111
8.2	Den nutida prostitutionen	111
8.3	Gällande rätt	115
8.4	Överväganden och förslag	120
8.4.1	Prostitution	120
8.4.2	Koppleri	124
9	<i>Omhändertagande av offer för sexualbrott</i>	129
9.1	Sammanfattning	129
9.2	Inledning	129
9.3	Omhändertagande av sexualbrottsoffer inom ramen för det rättsliga förfarandet	131
9.4	Omhändertagande av sexualbrottsoffer utanför den rättsliga handläggningen	134
9.5	Misshandlade kvinnor	135
10	<i>Frågor rörande sekretess</i>	137
10.1	Inledning	137
10.2	Sekretess i samband med det rättsliga förfarandet	137
10.3	Sekretess i samband med vård	141
11	<i>Specialmotivering</i>	145
11.1	4 kap. 3 § brottsbalken	145

11.2	6 kap. brottsbalken	145
11.3	12 kap. 42 § jordabalken	166
11.4	Övriga förslag till ändringar	166
<i>Reservation</i>		167
 <i>Bilagor</i>		
1.	Våldtäktsbrottet i senare praxis	171
2.	Erfarenheter att möta våldtagna kvinnor. Rapport av Eva Hedlund	183

Författningsförslag

Förslag till Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken att 4 kap. 3 § samt 6 kap. skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

4 kap. Om brott mot frihet och frid

3 §

Den som *eljest, medelst* olaga tvång eller vilseledande, föranleder att någon kommer i krigs- eller arbetstjänst eller annat *dylikt* tvångstillstånd eller förmår någon att begiva sig till eller kvarstanna å utrikes ort, där han kan befaras bli utsatt för förföljelse eller utnyttjad *till otuktigt levnadssätt* eller på annat sätt råka i nödläge, dömes för **försättande i nödläge** till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Den som *i annat fall, genom* olaga tvång eller vilseledande, föranleder att någon kommer i krigs- eller arbetstjänst eller annat *sådant* tvångstillstånd eller förmår någon att *bege* sig till eller *stanna kvar på* utrikes ort, där han kan befaras *bli* utsatt för förföljelse eller utnyttjad *för tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning* eller på annat sätt råka i nödläge, dömes för **försättande i nödläge** till fängelse, lägst ett och högst tio år.

Är brottet mindre grovt, dömes till böter eller fängelse i högst två år.

6 kap.

Om sedlighetsbrott

Om sexuella övergrepp

1 §

Tvingar *man* *kvinnan* till samlag genom våld *å henne* eller genom hot som innebär trängande fara, dömes för **våldtäkt** till fängelse, lägst *två* och högst *tio* år. *Lika med våld anses att försätta kvinnan i vanmakt eller annat sådant tillstånd.*

Den som tvingar *annan* till samlag eller *därmed jämförligt sexuellt umgänge* genom att *bruka* våld, *framställa* hot, som innebär *eller för den hotade framstår som* trängande fara, eller genom att *försätta den andra i vanmakt eller annat sådant tillstånd*, dömes för **våldtäkt** till fängelse, lägst ett och högst *sex* år.

Nuvarande lydelse

Är brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller eljest att anse som mindre grovt, dömes för **våldförande** till fängelse i högst fyra år.

Föreslagen lydelse

Är brottet grovt, dömes för **grovt våldtäkt** till fängelse, lägst två och högst tio år. Vid bedömandet av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om våldet var livsfarligt eller om det medförde allvarlig skada eller sjukdom eller om gärningsmannen på annat sätt visat särskild råhet.

2 §

Den som, i annat fall än i 1 § sägs, förmår någon till samlag eller annat könsligt umgänge medelst olaga tvång eller genom grovt missbruk av dennes beroende ställning eller övar könsligt umgänge med någon under otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller är sinnessjuk eller sinnesslö, dömes för **frihetskränkande otukt** till fängelse i högst fyra år.

Den som, i annat fall än som avses i 1 §, genom olaga tvång förmår någon till **sexuellt umgänge**, dömes för **sexuellt tvång** till fängelse i högst fyra år.

3 §

Den som förmår annan till **sexuellt umgänge** genom att grovt missbruka den andras beroende ställning eller genom att otillbörligt utnyttja att den andra till följd av psykisk sjukdom, utvecklingsstörning eller annan orsak befinner sig i hjälplöst tillstånd, dömes för **sexuellt utnyttjande** till fängelse i högst fyra år.

3 §

Har någon **könsligt umgänge** med barn under femton år dömes för **otukt med barn** till fängelse i högst fyra år.

4 §

Har någon **sexuellt umgänge** med den som är under arton år och som står under hans fostran eller för vars vård, övervakning eller tillsyn han har att svara på grund av myndighets beslut om den underåriges omhändertagande eller om övervakning eller tillsyn av den underårige dömes, om gärningen inte är belagd med straff enligt 1-3 §§, för **sexuellt utnyttjande av underårig** till fängelse i högst fyra år.

Nuvarande lydelse

Om gärningsmannen *förgripit sig* särskilt hänsynslöst mot *barnet* eller brottet *eljest* är att anse som grovt, skall dömas till fängelse, lägst två och högst åtta år.

4 §

Har någon *könsligt* umgänge med den som är under aderton år och som står under hans tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning eller som *eljest* står under hans övervakning, vård eller lydnad eller sker det under utnyttjande i annat fall av den underåriges beroende ställning, dömes för **otukt med ungdom** till fängelse i högst fyra år.

5 §

Har någon samlag med eget barn eller dess avkomling, dömes för **otukt med avkomling** till fängelse i högst två år.

Den som har samlag med sitt helsyskon, dömes för **otukt med syskon** till fängelse i högst ett år.

Vad i denna paragraf sägs gäller ej den som förmåtts till gärningen medelst olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt.

Den som berör barn under femton år på *sedlighetssårande* sätt, dömes, om gärningen ej är belagd med straff enligt vad förut i detta kapitel är sagt, för **otuktigt beteende** till böter eller fängelse i högst ett år.

Detsamma skall gälla, om någon blottar sig för annan på sätt som är ägnat att väcka anstöt eller *eljest* genom ord eller handling som uppen-

Föreslagen lydelse

Om gärningsmannen *handlat* särskilt hänsynslöst mot *den underårige* eller *om* brottet *i annat fall* är att anse som grovt, skall dömas för **grovt sexuellt utnyttjande av underårig** till fängelse, lägst två och högst åtta år, *även om gärningen är belagd med straffenligt 1 § första stycket, 2 § eller 3 §.*

5 §

Har någon, *i annat fall än som avses förut i detta kapitel*, *sexuellt* umgänge med barn under femton år, dömes för **sexuellt umgänge med barn** till fängelse i högst två år.

6 §

Den som *sexuellt* berör barn under femton år eller som förmår barnet att företa eller medverka i handling med *sexuell* innebörd eller som i *sexuellt* syfte blottar sig inför barnet, dömes för **sexuellt ofredande av barn** till böter eller fängelse i högst ett år.

Nuvarande lydelse

bart sårar tukt och sedlighet uppträder anstötligt mot annan.

Föreslagen lydelse

7 §

Om någon vanemässigt eller för att bereda sig vinning främjar eller utnyttjar annans otuktiga levnadssätt eller om någon förleder den som är under tjugo år till sådant levnadssätt, dömes för **koppleri** till fängelse i högst fyra år.

Den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfällig sexuell förbindelse mot betalning dömes för **koppleri** till fängelse i högst fyra år. Detsamma gäller om någon förleder annan att mot betalning ha tillfällig sexuell förbindelse med en tredje person.

Får den som med nyttjanderätt har upplåtit en lägenhet vetskap om att lägenheten väsentligen används för prostitution, anses han främja tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning om prostitutionsverksamheten fortsätter eller återupptas och han underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra.

8 §

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst två och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen främjat *otuktigt levnadssätt* i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan.

Är brott som avses i 7 § grovt, dömes för **grovt koppleri** till fängelse, lägst två och högst sex år.

Vid bedömande av om brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen främjat *tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning* i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan.

Om någon för att bereda sig särskild vinning främjar tillfällig könsförbindelse mellan andra, dömes för **främjande av otukt till böter eller fängelse i högst sex månader**.

8 §

Den som genom att utlova eller giva ersättning skaffar eller söker skaffa sig *tillfällig könsförbindelse* med någon som är under *aderton* år, dömes för **förförelse av ungdom** till böter eller fängelse i högst sex månader.

9 §

Den som genom att utlova eller ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig *tillfälligt sexuellt umgänge* med någon som är under *arton* år, dömes för **förförelse av ungdom** till böter eller fängelse i sex månader.

Nuvarande lydelse

9 §

Ansvar som i detta kapitel är stadgat för gärning som begås mot någon under viss ålder skall ådömas även den som icke insåg men hade skäligen anledning antaga att den andre ej uppnått sådan ålder.

10 §

För försök till våldtäkt, våldförande, otukt med barn eller otukt med ungdom dömes till ansvar enligt vad i 23 kap. stadgas.

11 §

Våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott, så ock frihetskränkande otukt må åtalas av åklagare allenast om målsägande angiver brottet till åtal eller åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt.

Sedan sex månader förflutit efter det brottet begicks må åklagare ej väcka åtal, med mindre angivelse skett före utgången av sagda tid eller laga förfall för angivelse visas hava förelegat eller ock åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt. Efter utgången av nämnda tid må ej heller målsägande väcka åtal för brottet, om ej laga förfall visas hava förelegat.

Är vid otukt med barn eller otukt med ungdom eller vid försök till sådant brott ringa skillnad i ålder och utveckling mellan gärningsmannen och den mot vilken gärningen förövas, må åtal ej väckas av åklagare,

Föreslagen lydelse

10 §

Ansvar som i detta kapitel är föreskrivet för gärning som begås mot någon under viss ålder skall ådömas även den som icke insåg men hade skäligen anledning antaga att den andre ej uppnått sådan ålder.

11 §

För försök till våldtäkt, grov våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande, sexuellt utnyttjande av underårig, grovt sexuellt utnyttjande av underårig, sexuellt umgänge med barn, koppleri och grovt koppleri dömes till ansvar enligt vad som föreskrivs i 23 kap. Detsamma gäller i fråga om förberedelse och stämpling till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri.

12 §

Sexuellt umgänge med barn, försök eller medverkan till sådant umgänge, sexuellt ofredande av barn och medverkan till sådant brott får inte åtalas av åklagare om

1. skillnaden i ålder mellan gär-

Nuvarande lydelse

med mindre åtal finnes påkallat ur allmän synpunkt.

Föreslagen lydelse

ningsmannen och barnet är obetydlig, eller

2. gärningen utgör ett led i en fastare förbindelse mellan gärningsmannen och barnet.

Utän hinder av första stycket skall åtal väckas om åtal är påkallat ur allmän synpunkt.

Denna lag träder i kraft den

Förslag till Lag om ändring i jordabalken

Härigenom föreskrivs att 12 kap. 42 § jordabalken skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

42 §

Hyresrätten är förverkad och hyresvärden således berättigad att uppsäga avtalet,

1. om hyresgästen dröjer med betalning av hyra som utgår i pengar utöver två vardagar efter förfallodagen och annat ej följer av 53 §, dock, i fall då hyran skall betalas i förskott för längre tid än en månad, endast om hyresgästen dröjer med betalning av den på en kalendermånad belöpande hyran utöver två vardagar efter månadens början eller, såvitt angår hyran för första kalendermånaden under hyresförhållandet, efter förfallodagen,

2. om hyresgästen utan behövt samtycke eller tillstånd överlåter hyresrätten eller eljest sätter annan i sitt ställe eller upplåter lägenheten i andra hand och ej efter tillsägelse vidtager rättelse utan dröjsmål,

3. om lägenheten användes i strid med 23 eller 41 § och hyresgästen icke efter tillsägelse vidtager rättelse utan dröjsmål,

4. om hyresgästen eller annan, till vilken hyresrätten överlåtits eller lägenheten upplåtits, genom vårdslöshet är vållande till att ohyra förekommer i lägenheten eller genom underlåtenhet att underrätta hyresvärden därom bidrager till att ohyran sprides i fastigheten,

5. om lägenheten på annat sätt vanvårdas eller om hyresgästen eller annan, till vilken hyresrätten överlåtits eller lägenheten upplåtits, åsidosätter något av vad som enligt 25 § skall iakttagas vid lägenhetens begagnande eller brister i den tillsyn som enligt nämnda paragraf åligger hyresgäst och rättelse icke utan dröjsmål sker efter tillsägelse,

6. om i strid med 26 § tillträde till lägenhet vägras och hyresgästen ej kan visa giltig ursäkt,

7. om hyresgästen åsidosätter avtalsenlig skyldighet, som går utöver hans

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

åligganden enligt detta kapitel, och det måste anses vara av synnerlig vikt för hyresvärden att skyldigheten fullgöres,

8. om lägenheten helt eller till väsentlig del nyttjas för näringsverksamhet eller därmed likartad verksamhet, vilken utgör eller i vilken till ej oväsentlig del ingår brottsligt förfarande.

9. om lägenheten helt eller väsentligen nyttjas för prostitutionsverksamhet.

Hyresrätten är icke förverkad, om det som ligger hyresgästen till last är av ringa betydelse.

Uppsäges avtalet, har hyresvärden rätt till ersättning för skada.

Denna lag träder i kraft den

Förslag till Lag om ändring i sekretesslagen (1980:100)

Häriigenom föreskrivs att 9 kap. 16 § sekretesslagen (1980:100) skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

9 kap.
16 §

Sekretess gäller hos domstol i mål om ansvar för *sedlighetsbrott*, utpressning, brytande av post- eller telehemlighet, intrång i förvar eller olovlig avlyssning samt i mål om ersättning för skada med anledning av sådant brott, för uppgift om enskilda personliga eller ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider skada eller men om uppgiften röjs. Sekretessen gäller dock inte för uppgift om vem som är tilltalad eller svarande i målet.

Sekretess gäller hos domstol i mål om ansvar för *sexuella övergrepp*, utpressning, brytande av post- eller telehemlighet, intrång i förvar eller olovlig avlyssning samt i mål om ersättning för skada med anledning av sådant brott, för uppgift om enskilda personliga eller ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider skada eller men om uppgiften röjs. Sekretessen gäller dock inte för uppgift om vem som är tilltalad eller svarande i målet.

I fråga om uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst sjuttio år.

Denna lag träder i kraft den.

**Förslag till
Förordning om ändring i kungörelsen (1969:84) om användande
av skjutvapen i polistjänsten**

Härigenom föreskrivs att 2 § kungörelsen (1969:84) om användande av skjutvapen i polistjänsten skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 §

Föreligger fall som avses i 24 kap. 2 § brottsbalken och är omedelbart ingripande påkallat, får polisman använda skjutvapen för att

1. gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för

mord, dråp, grov misshandel eller människoröv,
våldtäkt, rån eller grovt rån,

mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning av luftfartyg, luftfartssabotage eller spridande av gift eller smitta,

uppror eller väpnat hot mot laglig ordning,

högförräderi, krigsanstiftan, spioneri, grovt spioneri eller landsförräderi,

grovt narkotikabrott eller försök eller straffbar förberedelse till brott som nu nämnts;

2. hindra någon från att rymma eller för att gripa någon som rymt, om han är häktad, anhållen eller gripen för brott som anges under 1 eller om han är dömd för sådant brott till fängelse och intagen i anstalt;

3. omhändertaga person, som på grund av psykisk sjukdom eller innehav av vapen som kan befaras bli missbrukat eller av annan anledning uppenbarligen är farlig för annans liv eller hälsa.

1. gripa den som på sannolika skäl är misstänkt för

mord, dråp, grov misshandel eller människoröv,
våldtäkt, *grov våldtäkt*, rån eller grovt rån,

mordbrand, grov mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse, sabotage, grovt sabotage, kapning av luftfartyg, luftfartssabotage eller spridande av gift eller smitta,

uppror eller väpnat hot mot laglig ordning,

högförräderi, krigsanstiftan, spioneri, grovt spioneri eller landsförräderi,

grovt narkotikabrott eller försök eller straffbar förberedelse till brott som nu nämnts;

Denna förordning träder i kraft den.

Sammanfattning

Sexualbrottskommittén föreslår att brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott ändras. Syftet med förslaget är främst följande.

1. Att skärpa samhällets reaktion mot det allvarliga övergrepp som en våldtäkt innebär.
2. Att skydda barn och ungdomar mot sexuella övergrepp i och utom familjen.
3. Att minska prostitutionens skadeverkningar genom att utvidga straffansvaret för koppleri.
4. Att undvika ingripanden i det frivilliga sexuallivet mellan vuxna människor även om parterna skulle vara släkt med varandra.

Kommittén föreslår att terminologin moderniseras. Rubriken till 6 kap. brottsbalken (BrB) föreslås erhålla lydelsen "Om sexuella övergrepp".

Kapitlet inleds med bestämmelser rörande gärningar som innebär att någon med våld eller hot tvingar sig till sexuellt umgänge. Brottet indelas i tre svårhetsgrader. För normalbrottet och den grövre brottstypen bibehålls gällande rätts brottsbeteckning, *våldtäkt*. Den nuvarande bestämmelsen rörande våldförande avskaffas.

Till normalbrottet våldtäkt hänförs de sexuella övergrepp som är vanligast. Hit hör gärningar då någon med våld eller allvarligt hot tvingar annan till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge. Som exempel på sexuellt umgänge som är jämförligt med samlag kan nämnas anal eller oralt samlag. Något krav på visst kön hos offer eller gärningsman finns inte i kommitténs förslag. Även homosexuella övergrepp kan därför bli att betrakta som våldtäkt.

För särskilt grova fall av våldtäkt föreslås benämningen grov våldtäkt. Som grova brott bör enligt kommittén betraktas fall där våldet var livsfarligt eller medförde allvarlig skada eller sjukdom eller då gärningsmannen på annat sätt visat särskild råhet. Särskild råhet kan innebära t ex för offret starkt förnedrande handlingar eller att hon utsätts för en gruppvåldtäkt.

Den lindrigare brottstypen, *sexuellt tvång*, är avpassad främst för fall då något våld inte har förekommit utan samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge kommit till stånd efter mindre allvarliga hotelser från gärningsmannens sida. Det är således fråga om fall där gärningsmannen inte använt vare sig våld eller hot som innebär trängande fara men ändå tvingat offret till sexuellt umgänge t ex genom att hota att ange offret för brott. För sexuellt tvång skall även enligt förslaget dömas då våld eller allvarligt hot kommit till

användning men då det sexuella umgänget inte varit samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge.

Förslaget innebär straffskärpningar beträffande vissa gärningar, främst då de gärningar som enligt gällande rätt bedöms som våldförande och i dag kan föranleda straff på fängelse 14 dagar–fyra år. Våldförande kommer nämligen enligt förslaget att bedömas som våldtäkt och föranleda straff på fängelse ett–sex år. Vidare hänförs till våldtäkt – och därmed till en strängare straffskala – en del handlingar som i dag utgör frihetskränkande otukt, t ex homosexuella våldtäkter och fall då en person tvingas att delta i orala eller anala samlag.

Sådana fall där någon begagnar sig av sitt överläge för att förmå annan till sexuellt umgänge utan att använda våld eller hot behandlas i kommitténs förslag i 3–4 §§. Brotten benämns *sexuellt utnyttjande*, *sexuellt utnyttjande av underårig* och *grovt sexuellt utnyttjande av underårig*.

Till *sexuellt utnyttjande* hänförs fall där någon genom att grovt missbruka annans beroende ställning eller genom att otillbörligt utnyttja att annan på grund av psykisk sjukdom, utvecklingsstörning eller annan orsak befinner sig i hjälplöst tillstånd skaffar sig sexuellt umgänge med den andre. Gärningar av denna typ rubriceras i gällande rätt som frihetskränkande otukt, som har samma straffskala som den som föreslås gälla för sexuellt utnyttjande.

Förslagens 4 § tar sikte på att skydda *underåriga* mot att bli sexuellt utnyttjade. Vissa personer åläggs ett absolut förbud mot sexuella kontakter med vissa underåriga. Detta absoluta förbud gäller för föräldrar i förhållande till sina barn. Förbudet gäller även för styvförälder eller adoptivförälder i förhållande till styvbarn eller adoptivbarn och fosterföräldrar i förhållande till fosterbarn. Vidare förbjuds den som på grund av myndighets beslut om den underåriges omhändertagande eller om övervakning eller tillsyn har att svara för en underårigs övervakning eller tillsyn att ha sexuellt umgänge med den underåriga.

Straffskalan överensstämmer med vad som i dag gäller för otukt med ungdom. Antalet straffbara relationer har dock inskränkts. För närvarande finns ett absolut förbud för lärare att ha sexuellt umgänge med elever under 18 år. Detta absoluta förbud avskaffas enligt förslaget. Skulle emellertid en lärare utnyttja sitt överläge till att förmå en elev till sexuellt umgänge kan enligt förslaget gärningen straffas som sexuellt utnyttjande.

För vissa *grova fall av sexuellt utnyttjande* av underårig föreslås en särskild brottsbeteckning – grovt sexuellt utnyttjande av underårig – med en straffskala på fängelse lägst två år och högst åtta år. Straffskalan motsvarar vad som i dag gäller för grov otukt med barn. Enligt förslaget föreligger grovt sexuellt utnyttjande av underårig då gärningsmannen handlat särskilt hänsynslöst eller då brottet eljest är grovt. Som exempel på vad som bör anses vara grovt brott är upprepade fall av sexuellt umgänge mellan far och underårig dotter eller styvfar och underårig styvdotter. För sådana handlingar kommer den föreslagna straffskalan att leda till en preskriptionstid om tio år.

Att minimistrafket för detta brott satts så högt som fängelse två år visar att kommittén ser lika allvarligt på dessa handlingar som på grov våldtäkt.

Sexuellt umgänge med barn utgör ett viktigt avsnitt i betänkandet. Den nuvarande 15-årsgränsen bibehålls, d v s det generella förbudet för den som

själv fyllt 15 år att ha sexuellt umgänge med den som inte uppnått denna ålder bör enligt kommittén finnas kvar. I likhet med vad som är fallet enligt gällande rätt ges i förslaget möjlighet för åklagare att i vissa fall underlåta åtal. Det gäller fall där ålderskillnaden mellan kontrahenterna är liten och fall där det sexuella umgänget utgör ett led i en fastare förbindelse.

Den särskilda bestämmelsen rörande sexuellt umgänge med barn är avsedd att tillämpas enbart i fall där tvång eller utnyttjande inte har förelegat och det inte heller är fråga om någon familjrelation. Har gärningsmannen däremot använt sig av tvång eller grovt missbrukat barnets beroende ställning skall enligt förslaget dömas för våldtäkt, sexuellt tvång eller sexuellt utnyttjande. Har gärningsmannen missbrukat sin ställning som barnets fostrare eller sin tillsynsställning i anledning av beslut om omhändertagande av barnet skall han dömas för sexuellt utnyttjande av underårig eller i vissa fall grovt sexuellt utnyttjande av underårig.

För att skydda barnen är det emellertid enligt kommitténs mening inte tillräckligt att förbjuda sexuellt umgänge med minderåriga. Man måste även skydda barnen mot sexuella handlingar av mindre ingripande natur. Kommittén har därför föreslagit ett särskilt stadgande rörande *sexuellt ofredande av barn* med en straffskala som överensstämmer med vad som i dag gäller för otuktigt beteende. Den som i sexuellt syfte berör ett barn sexuellt eller som i sådant syfte blottar sig inför barnet skall enligt förslaget straffas för sexuellt ofredande av barn. Även den som utan att röra vid barnet eller blotta sig för barnet förmår barnet att företa eller medverka i handling med sexuell innebörd skall straffas. Som exempel på den sistnämnda typen av handlingar kan nämnas s. k. posering.

Kommittén föreslår också vissa *avkriminaliseringar*. Det skall inte längre enligt förslaget vara straffbart som sexuellt övergrepp att blotta sig inför den som fyllt 15 år. Däremot kan en sådan handling straffas som förargelseväckande beteende.

Frivilliga sexuella förbindelser mellan *vuxna* individer skall vidare enligt kommitténs förslag aldrig kunna utgöra en straffbar handling för någondera parten, inte ens när kontrahenterna är nära släkt med varandra. Kommittén har tidigare i ett delbetänkande (Ds Ju 1977:7) föreslagit en sådan avkriminalisering. I samband med detta uppstod ett missförstånd. Många trodde antagligen att kommitténs förslag skulle leda till att sexuella förbindelser mellan vuxna och barn/ungdomar i en familj skulle tillåtas. Detta var en beklaglig missuppfattning. Enligt kommitténs förslag kommer dessa förbindelser att bestraffas som sexuellt utnyttjande av underårig eller grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Förslaget innebär också att straff inträder om en fader har sexuell förbindelse med sin vuxna dotter om förbindelsen kommer till stånd genom att fadern otillbörligt utnyttjar det emotionella övertag han har i förhållande till dottern. Om en fader under längre tid haft sexuell förbindelse med sin underåriga dotter blir alltså inte förfarandet straffritt bara därför att dottern fyllt 18 år, utan kommer att straffas som sexuellt utnyttjande.

För närvarande gäller särskilda processuella bestämmelser för våldtäkt och andra sexuella övergrepp mot vuxna. Offret måste göra angivelse senast sex månader från det att hon utsattes för brottet. I annat fall har åklagaren små möjligheter att väcka åtal. Kommitténs förslag upptar inte några sådana

processuella regler. Det kommer därför inte att krävas någon målsägandeargivelse för att åklagaren skall kunna åtala. Inte heller kommer någon speciell preskriptionstid att gälla för denna typ av brott utan i stället kommer de generella reglerna rörande preskription att gälla. Enligt dessa generella regler kommer möjligheten att döma för t. ex. våldtäkt att försvinna först tio år efter att brottet begicks och för grov våldtäkt femton år efter att brottet begicks.

Kommittén har övervägt hur samhället skall *hjälpa dem som blir offer för sexuella övergrepp*. Sådan hjälp bör enligt kommitténs mening komma till stånd enligt följande riktlinjer.

- Personal inom rättsvårdande myndigheter och sjukvårdsinrättningar bör genom upplysning och utbildning göras bättre rustade att möta den som utsatts för ett sexuellt övergrepp.
- Hos de myndigheter som vanligtvis först kommer i kontakt med ett våldtäktsoffer bör särskilda rutiner komma till stånd för att förmedla upplysning om vilka hjälpmöjligheter samhället kan erbjuda.
- I fall där så behövs bör möjligheten att förordna kontaktperson enligt socialtjänstens regler tas till vara.

En väsentlig del av kommitténs uppdrag har varit att överväga vilka straffbestämmelser som bör finnas för att förhindra att människor utnyttjas i *prostitutionsverksamhet*. I dag är det straffbart att skaffa sig enstitutionsförbindelse med den som är under 18 år. Kommittén har stannat för att inte föreslå någon utökad kriminalisering för den som tar kontakt med en prostituerad i syfte att skaffa sexuellt umgänge. Denna ståndpunkt baserar sig på inställningen att en sådan kriminalisering skulle driva prostitutionen under jorden och därmed motverka möjligheterna att finna och hjälpa dem som ägnar sig åt prostitution.

Den som främjar eller utnyttjar annans prostitution kommer emellertid enligt kommitténs förslag att i vidare omfattning än i dag göra sig skyldig till straffbar handling. Gällande rätt intar den ståndpunkten att ansvar för *koppleri* kan komma i fråga endast för den som vanemässigt eller för att bereda sig vinning främjar eller utnyttjar annans otuktiga levnadssätt. Kommittén föreslår att den som främjar annans prostitution skall dömas till ansvar även om främjandet inte sker vanemässigt. Vidare skall den som på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar annans prostitution dömas för koppleri. Kommittén utvidgar även straffansvaret för den som förleder annan till prostitution på det sättet att straff skall inträda oberoende av den förleddes ålder.

En viktig nyhet i kommitténs förslag är att hyresvärd skall kunna dömas för koppleri om han tillåter annan att bedrivastitutionsverksamhet i en förhyrd lägenhet. Straffansvar i dessa fall skall inträda oberoende av om hyresvärden betingar sig extra ersättning utöver normal hyra. Förslaget bör göra det lättare att komma åt bordellverksamhet och poseringsateljéer.

Samtidigt som kommittén utökar kriminaliseringen för främjande och utnyttjande av annans prostitution inskränks straffbarheten i ett annat avseende. Kommitténs förslag till koppleri blir tillämpligt enbart på handlingar i anslutning till prostitution. Den som främjar att annan har andra typer av tillfälliga utomäktenskapliga sexuella kontakter kan enligt kommit-

téns förslag inte dömas för koppleri. I linje härmed upptar förslaget ingen straffbestämmelse om främjande av otukt.

Sammanfattningsvis kommer kommitténs förslag i denna del att leda till en viss utvidgning av straffbarheten för den som främjar annans prostitution. Vidare kommer straffbarhet att inträda för dessa handlingar redan på försöksstadiet och – när det gäller grovt koppleri – även för förberedelse och stämpling till brott.

Summary

The Committee on Sexual Offences proposes amendment of the provisions of the Penal Code concerning sexual offences. The main objects of the proposal are the following:

1. to intensify the reaction of society to the serious assault that rape implies,
2. to protect children and youth against sexual assault in and outside the family,
3. to reduce the injurious effects of prostitution by extending the criminal liability for procuration,
4. to avoid interference in voluntary sexual intercourse between adults even if the parties are related to one another.

The Committee proposes modernization of the terminology. It is proposed that the heading of chapter 6 in the Penal Code should read "On sexual offences."

The chapter starts with provisos governing acts which imply that a person secures sexual intercourse by force or threat. The offence is classified in three grades of severity. For the normal offence and the more serious type of offence the current legal term *rape* is retained. The present provision concerning violation is abolished. These offences will be judged to be rape.

To the normal offence of rape are assigned the commonest forms of sexual assault. Among these are acts when anyone forces another person by violence or serious threat into coition or comparable sexual intercourse. As example of sexual intercourse comparable to coition may be mentioned anal or oral penetration. No specification of sex of the victim or the offender is contained in the Committee's proposal. Homosexual assaults may therefore also be regarded as rape. Rape will, according to the proposal, be punished by imprisonment for 1–6 years. Today rape is punished by imprisonment for 2–10 years.

For especially gross cases of rape the term gross rape is proposed. As gross offences, in the Committee's opinion, should be regarded cases when the violence involved danger to life or serious injury or illness, or when the offender exhibited especial brutality in any other way. For the victim especial brutality may consist, for example, of extremely degrading actions or of subjection to group rape. The proposed scale of penalties will be imprisonment for 2–10 years.

The milder type of offence, *sexual compulsion*, relates chiefly to cases when no violence has occurred but coition or comparable sexual intercourse has come about after less serious threats on the part of the offender. It is thus a question of cases when the offender has not used either violence or threat involving serious danger but has nevertheless forced the victim into sexual intercourse, e.g. by threatening to report the victim for crime. A person shall also be sentenced for sexual compulsion, it is proposed, when violence or serious threat has been used but the sexual intercourse has not consisted of coition or comparable sexual intercourse. The punishment for sexual compulsion is proposed to be imprisonment from 14 days to 4 years.

Stricter penalties are proposed for certain offences, chiefly those which, under existing law, are deemed to be violation and today may be punished by imprisonment from 14 days to 4 years. The provision of violation is today used when the circumstances are extenuating in view of the woman's relationship to the man or for some other reason, for instance when the woman has not cried for help, if that has been possible. These offences will, under the proposal, be judged to be rape and be punished by imprisonment for 1–6 years. Also classified as rape—and accordingly subject to a stricter scale of penalties—are certain acts which today constitute sexual infringement of personal liberty, e.g. homosexual rape, and cases when a person is forced to participate in oral or anal penetration.

Cases when a person makes use of his superior position to induce another to sexual intercourse without using violence or threat are dealt with in §§ 3–4 of the Committee's proposal. These offences are called *sexual exploitation*, *sexual exploitation of minor* and *gross sexual exploitation of minor*.

As *sexual exploitation* are classified cases when, by grossly abusing a person's dependent status or by improper use of the fact that a person is in a helpless state owing to mental illness, mental retardation or other cause, anyone procures sexual intercourse with that person. Offences of this type are classified in existing law as sexual infringement of personal liberty, for which the scale of penalties is the same as proposed for sexual exploitation i.e. imprisonment from 14 days to 4 years.

§ 4 of the proposal is aimed at protecting *minors* against sexual exploitation. Certain persons are enjoined absolute prohibition of sexual contact with certain minors. This absolute prohibition applies to parents in relation to their children, also to step-parents or adoptive parents in relation to step-children or adoptive children, and foster-parents in relation to foster-children. A person who, by official decision concerning taking into charge or supervision of a minor, is responsible for such supervision is also forbidden to have sexual intercourse with the minor.

The scale of penalties is the same as is applicable today for carnal abuse of minors, i.e. imprisonment from 14 days to 4 years. The number of punishable relations has, however, been reduced. At present there is an absolute prohibition for teachers to have sexual intercourse with pupils under 18 years of age. This absolute prohibition, it is proposed, shall be abolished. Should, however, a teacher use his or her superior position to induce a pupil to sexual intercourse, according to the proposal the offence can be punished as sexual exploitation.

For certain *gross cases of sexual exploitation* of a minor a special criminal

designation is proposed—gross sexual exploitation of minor—with a scale of penalties ranging from imprisonment for at least 2 to at most 8 years. This corresponds to today's penalties for gross carnal abuse of a child. According to the proposal gross sexual exploitation of a minor exists when the offender has acted outrageously or when the offence in other respects is gross. As example of what should be considered a gross offence is repeated sexual intercourse between father and juvenile daughter or step-father and juvenile step-daughter. For such acts the proposed scale of penalties will lead to a limitation period of ten years.

The fact that the minimum penalty for this offence has been set as high as two years' imprisonment shows that the Committee looks as seriously upon these crimes as upon gross rape.

Sexual intercourse with children constitutes an important section of the report. The present 15-year limit is retained, i.e. the general prohibition for a person who has attained 15 years of age to have sexual intercourse with a person below this age should, according to the Committee, be retained. As is the case in existing law, the proposal permits waiving of prosecution in certain cases, i.e. when the age difference between the parties is small and when the sexual intercourse constitutes a step in a more permanent relationship.

Sexual intercourse with children will be punished by imprisonment for at most 2 years.

The special provision concerning sexual intercourse with children is intended to apply only in cases when there has been no compulsion or exploitation and no family relationship exists. If, on the other hand, the offender has used compulsion or grossly abused the child's dependent status, he shall, it is proposed, be sentenced for rape, sexual compulsion or sexual exploitation. If he has abused his position as fosterer of the child or his supervisory position by reason of a decision to take the child in charge, he shall be sentenced for sexual exploitation of a minor or, in some cases, gross sexual exploitation of a minor.

For the protection of children it is however, in the Committee's opinion, not sufficient to prohibit sexual intercourse with children. They must also be protected against sexual acts of a less serious nature. The Committee has therefore proposed a special status concerning *sexual molestation of children*, with a scale of penalties similar to that applying today for indecent conduct, i.e. fine or imprisonment for at most 1 year. A person who, with sexual intent, touches a child sexually or, with such intent, exposes himself to a child, shall, it is proposed, be punished for sexual molestation of children. Also a person, who, without touching or exposing himself to a child, induces the child to perform or participate in an act with sexual implication, shall be punished. As example of the latter type of acts may be mentioned so-called posing.

The Committee also proposes certain *decriminalization measures*. It should no longer be punishable as sexual assault to expose oneself to a person who has attained 15 years of age. On the other hand such an act may be punished as disorderly behaviour.

Voluntary sexual relations between *adults* shall, according to the Committee's proposal, never constitute a punishable act for either party, not

even when they are closely related. The Committee proposed such a decriminalization measure in an earlier report (Ds Ju 1977:7). This led to a misunderstanding. Many thought, presumably, that the proposal would lead to permission of sexual relations between adults and children/youth in a family. This was a regrettable misunderstanding. According to the proposal these relations will be punished as sexual exploitation of minors or gross sexual exploitation of minors. The proposal also implies that a penalty is impossible if a father enters into sexual relation with his adult daughter if the relation comes about through improper use by him of his emotional ascendancy over her. Thus, if a father has had sexual relations with his juvenile daughter over a lengthy period, he does not become exempt from punishment merely because his daughter has attained 18 years of age but will be punishable on the ground of sexual exploitation.

There are at present special procedural regulations governing rape and other sexual assaults against adults. The victim must report the incident at the latest within six months. Otherwise the prosecutor has little chance to prosecute. The Committee's proposal contains no such procedural rules. Therefore no denunciation by the aggrieved party will be necessary for prosecution. Nor will there be any special limitation period for this type of offence but the general rules concerning limitation will apply. Under these rules the possibility of sentencing for rape, for example, will disappear ten years, and for gross rape fifteen years, after commission of the offence.

The Committee has considered how the public authorities shall assist those who become victims of sexual assault. In its opinion such assistance should be given on the following lines.

- Staff of judicial authorities and medical institutions should be better equipped, through information and training, to meet the needs of persons subjected to sexual assault.
- At institutions which are usually first to come into contact with a victim of rape, special routines should be established for informing about the assistance the authorities can offer.
- When necessary, the possibility of appointing a contact person in accordance with the rules of the social service should be made use of.

An essential part of the Committee's task has been to consider what penal regulations should exist to prevent the exploitation of people by prostitution. Today it is punishable to have a prostitute relationship with a person under 18 years of age. The Committee has decided not to propose any stricter criminalization of persons who seek contact with a prostitute for sexual intercourse. This standpoint is based on the attitude that such criminalization would drive prostitution underground and thus counteract the means to find and help those who engage in prostitution.

Those who promote or exploit another person's prostitution will however, it is proposed, be guilty of a punishable act to a greater extent than today. The standpoint of existing law is that liability for *procuracion* can exist only for those who habitually or for profit promote or exploit another person's libidinous mode of life. The Committee proposes that a person who promotes another's prostitution shall be punishable even if not so acting on a habitual basis. Furthermore a person who improperly exploits another's prostitution

financially shall be guilty of procuration. The Committee also extends the criminal liability of those who entice another into prostitution by making it punishable regardless of the age of the person so enticed.

An important innovation in the Committee's proposal is that a landlord shall be punishable for procuration if he allows another to conduct prostitution in a leased apartment. Criminal liability shall exist in such cases regardless of whether the landlord stipulates remuneration over and above normal rent. The proposal should render it easier to get at brothel-keeping and striptease clubs.

Procuration will be punished by imprisonment for at most 4 years. For especially gross cases of procuration the punishment is proposed to be imprisonment for at least 2 to at most 6 years.

At the same time as the Committee extends the criminal liability for promoting and exploiting another's prostitution, the liability is reduced in another respect. The proposal regarding procuration will be applicable only to acts in connection with prostitution. A person who enables another to have other types of casual, adulterous, sexual contacts can, it is proposed, not be sentenced for procuration. In line therewith the proposal contains no penal regulation for promotion of fornication.

To sum up, the Committee's proposal in this respect will lead to some extension of criminal liability for those who promote another's prostitution. Such acts will also become punishable already at the trial stage and—as regards gross procuration—also for preparation of and conspiring to crime.

1 Utredningsuppdraget och arbetets bedrivande

1.1 Kommitténs direktiv

I direktiven (Dir 1977:7) för sexualbrottskommittén anförde chefen för justitiedepartementet, statsrådet Sven Romanus, – efter en redogörelse för sexualbrottsutredningens betänkande (SOU 1976:9) Sexuella övergrepp och den remisskritik och andra opinionsyttringar som riktades mot detta – följande till ledning för sexualbrottskommitténs arbete.

I gällande rätt gör man skillnad mellan våldtäkt och våldförande med hänsyn till bl. a. kvinnans förhållande till mannen. I rättspraxis har därigenom kvinnans handlande före övergreppet kommit att tillmätas för stor betydelse. I många domstolsavgöranden betonas sålunda kvinnans ansvar för händelseutvecklingen på ett sätt som med rätta uppfattas som stötande från kvinnosynpunkt. Kommitténs överväganden bör inriktas på att få en ändrad ordning till stånd.

En person som har utsatts för sexualbrott upplever utan tvekan den utredning som följer efter en polisanmälan som ytterligt påfrestande. Situationen är känslig och förhörsmetodiken måste anpassas därefter. De gällande reglerna om förhör under förundersökning i brottmål som finns upptagna i förundersökningskungörelsen (1947:948) är inte avpassade för sådana situationer som här avses. Mot bakgrund av vad nyss sagts bör kommittén undersöka förutsättningarna för att genom särskilda regler eller anvisningar underlätta situationen under förundersökningen för den som utsatts för sexualbrott. I sammanhanget bör bl. a. utredningspersonalens behov av utbildning i psykologiskt upplagd förhörsmetodik uppmärksammas.

Den som har utsatts för ett sexuellt övergrepp lämnas f. n. efter eventuell läkarundersökning i anslutning till polisutredningen att helt på eget initiativ söka hjälp för de psykiska problem som övergreppet kan medföra. Detta framstår som en allvarlig brist. I likhet med sexualbrottsutredningen finner jag det angeläget att samhället ser till att vederbörande omgående kan komma i kontakt med kurator, psykolog, läkare eller annan för ändamålet utbildad person. Kommittén bör överväga hur fasta och ändamålsenliga rutiner kan åstadkommas så att ett offer för sexualbrott kan få omedelbar hjälp. Den hjälp som erbjuds bör inte vara avsedd som en isolerad företeelse i samband med själva övergreppet eller då polisanmälan sker utan bör fortlöpande stå till förfogande under förundersökning och rättegång. Möjligheten att för sådan hjälpverksamhet utnyttja de samhällsorgan som redan finns och som är avsedda för bl. a. rådgivning bör undersökas.

En fråga som bör analyseras ytterligare är det nuvarande kravet på målsägandean-givelse som förutsättning för åtal för vissa brott i 6 kap. Enligt gällande rätt får åklagare väcka åtal för våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott eller för frihetskränkande otukt endast om målsäganden anger brottet till åtal eller åtal anses påkallat från allmän synpunkt. Angivelsen skall ha skett inom sex månader från

brottet. Angivelsereglerne bygger på uppfattningen att en rättegång i många fall innebär ett svårt lidande för brottsoffret – i regel en kvinna – och att hennes önskan att slippa en rättegång normalt skall respekteras. Sexmånadersfristen för kvinnans möjlighet att få till stånd en rättegång har däremot ett annat ändamål, främst att hindra att brottsanmälan utnyttjas i hämnd- eller utpressningssyfte. Regeln gör att kvinnan inte kan hålla frågan om åtal öppen under längre tid och innebär därigenom en fördel för gärningsmannen, en fördel som inte gäller gärningsmän vid annan brottslighet. Som socialstyrelsen har framhållit i sitt remissvar över sexualbrottsutredningens betänkande kan regeln om att återtagande av anmälan utesluter åtal föranleda att offret utsätts för påtryckningar, inte bara från den misstänkte utan också från andra i offrets omgivning som vill undvika publicitet kring en rättegång. Vidare kan angivelsereglerne medföra konkurrensproblem i förhållande till andra straffbestämmelser inom och utom 6 kap. som ligger under allmänt åtal. Teoretiskt är det möjligt för en åklagare att – i stället för att åtala för våldtäkt efter angivelse – väcka åtal för olaga tvång eller misshandel, som inte förutsätter angivelse. Samma konkurrensproblem kan uppstå, om angivelse inte har skett inom sex månader från brottet. Kommittén bör överväga om det är motiverat att bibehålla särskilda angivelseregler för sexualbrott.

I tilläggsdirektiv (Dir 1979:146) fick kommittén vidare i uppdrag dels att göra en översyn av reglerna om åtal för misshandel samt för vissa med misshandel närbesläktade brott, dels att överväga vilka möjligheter till hjälp som kan åstadkommas för kvinnor som fallit offer för misshandel.

1.2 Kommitténs arbete

Under kommitténs arbete har överläggningar hållits med olika myndigheter, organisationer och enskilda personer.

Två vetenskapliga utredningar har utförts för kommittén. Kriminologen Leif G.W. Persson har gjort en studie av våldtäktsbrottet med titeln "Våldtäkt, en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet" (SOU 1981:64). Sociologen Rita Liljeström har för kommittén och prostitutionsutredningen (S 1977:01) i "Samhälle, könsroller och sexualitet" beskrivit det vanliga och accepterade mönstret för könsroller och sexualitet i dag, gett den historiska förklaringen till detta samt försökt ge en förklaring till avvikande mönster.

På initiativ av Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) begärde och erhöll kommittén 1977 medel till en försöksverksamhet hos RFSU. Verksamheten var inriktad på att ge kurativ hjälp åt kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp. Kommittén erhöll fortlopande rapporter över de erfarenheter som vanns. Dessa rapporter utkom 1979 i bokform med titeln Våldtäktskliniken, Möta och arbeta med våldtäktsproblem.

Samråd har underhand ägt rum med prostitutionsutredningen.

Kommittén har med anledning av remisser yttrat sig över yttrandefrihetsutredningens betänkande (Ds Ju 1978:8) Barnpornografi, departementsmemoria (Ds Ju 1979:5) om internering, riksdagsmotioner (1979/80:633 och 1224) om kvinnomisshandel samt prostitutionsutredningens betänkande (SOU 1981:71) Prostitution i Sverige, bakgrund och åtgärder.

2 Historik och gällande rätt

2.1 Historik

Med sedlighetsbrott avser man numera enbart handlingar som har anknytning till sexuallivet. Denna gränsdragning har dock inte alltid varit självklar. Även brottstyperna äventyrligt spel, fylleri och djurplågeri har ursprungligen upptagits bland bestämmelserna om sedlighetsbrott.

1734 års lag präglades av inställningen att sexuellt umgänge endast var tillåtet inom äktenskapet. Sexuellt umgänge under andra förhållanden var straffbart. Var båda parter ogifta straffades för lönskaläge eller lägersmål. Var en eller båda gifta utgjorde detta en försvårande omständighet. De kunde då straffas för horsbrott.

Vidare fanns bestämmelser om tvegifte. Om parterna ej "beblandat sig" med varandra bedömdes gärningen mildare. Straff inträdde också om gift man eller kvinna trolovade sig med annan. I ett sådant fall blev straffet hårdare om sexuellt umgänge förekommit.

Bestämmelser om våldtäkt fanns i ett kapitel om kvinnofrid. Straff stadgades för den man som tager "kvinna med våld och emot hennes vilja främjar sin onda lusta". Lika allvarligt betraktades hävdande (sexuellt umgänge) med avvita (sinnessjuk) kvinna och kvinna som ej fyllt 12 år. Den som våldtagits måste ge brottet tillkänna genast och kära därå inom viss tid. Kapitlet innehöll vidare straff för enleveringsförfaranden.

Det fanns också bestämmelser om koppleri och skörlevnad. Både de som höll "sådana hus och samkväm där otukt och lösaktighet drives" och de kvinnor som deltog i otukt straffades.

Incestkriminaliseringen var långtgående. Sexuellt umgänge mellan exempelvis kusiner bestraffades sålunda som incest. Vidare fanns bestämmelser som stadgade straff för tidelag. Homosexuella handlingar bestraffades utan stöd av lag.

Straffen var hårda. Dödsstraff var stadgat för tidelag, tvegifte, våldtäkt, hävdande av avvita kvinna och kvinna som ej fyllt 12 år, vissa enleveringsbrott, tvefalt hor (dubbelt äktenskapsbrott) och fjärde gången enfalt hor (sexuellt umgänge mellan en ogift och en gift person).

År 1779 upphävdes dödsstraffet för en lång rad brott, däribland vissa sedlighetsbrott. Dödsstraff fanns dock kvar för vissa former av incest fram till dess att strafflagen trädde i kraft år 1864.

I 1864 års strafflag (SL) betecknades som sedlighetsbrott enbart sådana otuktiga gärningar som inte på grund av att de innefattat kränkning av

särskilda privaträttigheter blivit hänförliga till andra kapitel. Våldtäktsbrotten upptogs i kapitlet om brott mot annans frihet eftersom de i första hand ansågs straffbara för det våld som utövats. Detta kapitel innehöll också bestämmelser om enlevering av kvinna, med eller mot hennes vilja, för att förmå henne till giftermål eller otukt. SL hade även ett särskilt kapitel om äktenskapsbrott. Där stadgades straff för enkelt och dubbelt hor samt för tvegifte.

Kriminaliseringen hade till främsta syfte att värna om sedligheten, men innebar i många avseenden en mildring i synen på sedlighetsbrotten. Bland annat blev könsumgänge mellan ogifta straffritt under förutsättning att kvinnan inte blev havande och mannen undandrog sig barnets underhåll och straffen för incest sattes ned. Den straffrättsliga regleringen hade dock långtgående ambitioner att styra människors sexuella beteende.

Många bestämmelser kunde bara ha manliga gärningsmän och kvinnliga offer. Så var fallet vid otukt mellan befattningshavare och intagen vid anstalt, otukt med underårig, otukt med avvita person och bedrägeri till könsumgänge genom äktenskapslöfte. Våldtäkt och liknande handlingar kunde likaledes bara begås av män. Övergripen inom äktenskap var inte straffbara. Härvidlag präglades lagen av uppfattningen om mannens rätt till sexuell umgänge med sin hustru. Uppfattningen om att kvinnans vilja saknade betydelse kom till än klarare uttryck i enleveringsbestämmelserna. Även den som *med* kvinnans vilja förde bort henne från hennes man straffades. Åtal kunde bara anställas av den äkte mannen.

Bestämmelserna i SL ger sammantaget en bild av en starkt negativ inställning till sexualitet och av att kvinnan var ett osjälvständigt objekt för mannens sexualdrift.

Efter en tid började en successiv avkriminalisering ske av vissa handlingar som skedde mellan vuxna människor av fri vilja. Bestämmelserna om lönskaläge avskaffades helt. Horsbrotten och en del incestbrott avkriminaliserades också 1937 (1937:242). Det gällde bl. a. incest mellan ett syskon med ett annat syskons barn och sexuell umgänge mellan personer som var besvägrade genom enderas äktenskap med den andres syskon eller syskons avkomling eller med någon från vilkens syskon den andre härstammade. En särskild bestämmelse infördes enligt vilken straffbarheten bortföll för den som förmåtts till handlingen genom grovt missbruk av beroende ställning och för den som inte fyllt 18 år då det sexuella umgänget skedde. Detta gällde dock inte för otukt mellan syskon. Homosexuell otukt mellan vuxna människor och tidlag avkriminaliserades 1944 (1944:167). 1947 avkriminaliserades otukt mellan personer av vilka den ena varit gift med den andres släkting i rakt upp- eller nedstigande led (1947:189)

Reformeringen av incestbrottet grundades delvis på en undersökning som utförts av överläkaren Torsten Sonden (SOU 1935:68 s. 45 ff). Resultaten angavs i propositionen (prop. 1937:187 s. 76) på följande sätt.

Av den utredning som de sakkunniga förebrog rörande blodskamsbrotten i Sverige framgår, att blodskamsförbrytelse enligt 1 §, dvs. otukt mellan personer i rätt upp- och nedstigande släktskap (i praktiken nästan alltid mellan fader och dotter) kan vara av högst olikartad beskaffenhet. I det övervägande antalet fall har brottet karaktären av ett sexuell övergrepp mot en minderårig, psykiskt defekt eller eljest skyddslös kvinna, och den brottsliga förbindelsen har kommit till stånd därigenom att fadern genom våld, hot eller ekonomiskt tvång eller genom bruk av sin maktställning som husfader förmått

hennes till otukt och sedan, ofta under utnyttjande av det över henne vilande straffhotet, tvingat henne att fortsätta förbindelsen. Denna har därför i regel för dottern inneburit ett långvarigt och svårt lidande. Ibland har brottet, ehuru det riktar sig mot en kvinna i nu angivna skyddslösa läge, dock allenast karaktären av en tillfällig förlöpning. I andra mera sparsamt förekommande fall åter är det fråga om en fullt frivillig förbindelse mellan en far och hans vuxna fullmyndiga dotter.

Undersökningen visade vidare att förhållandena mellan styvfader och styvdotter nära motsvarade vad som förekom vid otukt mellan far och dotter. Frivilliga förbindelser var dock vanligare.

Avskaffandet av straffbarheten för homosexuella handlingar mellan vuxna föregicks av mycken debatt. Uppfattningen att homosexuella erfarenheter i puberteten kunde leda till manifest homosexualitet var allmänt vedertagen och ledde till särslagstiftning i fråga om homosexuella handlingar.

En viss anknytning till den avkriminalisering som skedde i SL hade upphävandet av den s. k. preventivlagen från 1910 (1910:51). Den riktade sig mot vissa förfaranden med föremål avsedda "för otuktigt bruk eller till att förebygga följder av könsamgånge". Praktiskt taget all upplysning om och utbudande till försäljning av preventivmedel var straffbar. Stadgandet upphävdes och ersattes med en förordning (1938:567) om handel med preventivmedel och en förordning (1938:569) med vissa bestämmelser angående fosterfördrivande medel.

Jämsides med avkriminaliseringen skedde en utvidgning av det straffbara området. Koppleribestämmelserna ändrades 1918 (1918:459). Efter ändringen blev det praktiskt möjligt att ingripa mot s. k. sutenörer och mot de mer organiserade formerna av prostitution.

Vid olika tillfällen ifrågasattes en höjning av 15-årsgränsen för sexuell umgånge. En sådan ändring av åldersgränsen avvisades. En viss utvidgning av kriminaliseringen gjordes dock. Kvinnor – inte män – i åldersgruppen 15 till 18 år fick ett relativt straffskydd. Det blev straffbart att förmå en kvinna i sådan ålder till otukt genom grovt missbruk av överordnad ställning (1937:242). Genom samma lagändring utsträcktes 15-årsgränsen att gälla även vid heterosexuella förbindelser med pojkar.

2.2 Gällande rätt – brottsbalken (BrB)

Brottsbalken innehåller bestämmelser "Om sedlighetsbrott" i 6 kap. Bestämmelserna är grundade på straffrättskommitténs förslag (SOU 1953:14).

I 6 kap. 1 § finns bestämmelser om *våldtäkt* och *våldförande*. För våldtäkt skall dömas när en man tvingar en kvinna till samlag genom våld eller genom hot som innebär trängande fara. Straffet är fängelse i minst två och högst tio år. Lika med våld anses att försätta kvinnan i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Om brottet med hänsyn till kvinnans förhållande till mannen eller annars är att anse som mindre grovt skall man inte döma för våldtäkt utan i stället för våldförande till fängelse i högst fyra år.

Om någon på annat sätt än som anges i 1 § tilltvingar sig sexuell umgånge genom olika former av våld, hot eller missbruk beroende ställning blir det fråga om ansvar för *frihetskränkande otukt*. Enligt 6 kap. 2 § BrB skall man

nämligen döma för frihetskränkande otukt om någon i annat fall än som avses i 1 § förmår annan till samlag eller annat könsligt umgänge genom olaga tvång eller genom grovt missbruk av den andres beroende ställning. Detsamma gäller om gärningsmannen har sexuellt umgänge med annan under otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller är sinnessjuk eller sinnesslö. Straffet är fängelse i högst fyra år.

Vissa typer av sexuella förbindelser med barn och ungdom straffbeläggs i 6 kap. 3 och 4 §§. Enligt 6 kap. 3 § döms för *otukt med barn* när någon har könsligt umgänge med barn under 15 år. Straffet är fängelse i högst fyra år. Skulle gärningsmannen emellertid ha förgripit sig särskilt hänsynslöst mot barnet eller skulle brottet av andra skäl vara att anses som grovt skall man döma till fängelse lägst två år och högst åtta år.

Har en gärningsman sexuellt umgänge med någon som är under 18 år och som står under hans tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning döms enligt 6 kap. 4 § för *otukt med ungdom*. Detsamma gäller när någon har sexuellt umgänge med en person som står under gärningsmannens övervakning, vård eller lydnad eller om det sexuella umgänget sker med utnyttjande av att den underårige intar en beroende ställning i förhållande till gärningsmannen. Straffet är fängelse i högst fyra år.

6 kap. 4 § BrB fick sin nuvarande lydelse genom en lag från år 1978 (1978:103) som trädde i kraft den 1 april 1978. Dessförinnan skildes i lagrummet mellan heterosexuella och homosexuella förbindelser.

Har en person samlag med sitt eget barn eller barnets avkomling skall man enligt 6 kap. 5 § BrB döma för *otukt med avkomling* till fängelse i högst två år. Enligt samma lagrum döms för *otukt med syskon* till fängelse i högst ett år när någon har samlag med sitt helsyskon. Straff enligt 6 kap. 5 § ifrågakommer dock inte beträffande den som har förmåtts till gärningen genom olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt.

Berör någon barn under 15 år på sedlighetsårarande sätt skall man enligt 6 kap. 6 § BrB döma för *otuktigt beteende* om gärningen inte är belagd med straff enligt annan tidigare angiven bestämmelse i 6 kap. BrB. Straffet är böter eller fängelse i högst ett år. För otuktigt beteende döms också om någon blottar sig för annan på ett sätt som är ägnat att väcka anstöt eller om någon annars genom ord eller handling, som uppenbart sårar tukt och sedlighet, uppträder anstötligt mot annan.

6 kap. 7 och 8 §§ BrB innehåller bestämmelser om *koppleri, främjande av otukt och förförelse av ungdom*. Dessa bestämmelser redovisas närmare nedan i kap. 8. Prostitution och koppleri.

Enligt 6 kap. 9 § BrB skall ansvar som i kapitlet är föreskrivet för gärning som begås mot någon under viss ålder ådömas också den som inte insåg men hade skäligen anledning att anta att den andre inte hade uppnått sådan ålder.

Försök till våldtäkt, våldförande, otukt med barn eller otukt med ungdom är straffbart enligt vad som framgår av 6 kap. 10 § BrB.

6 kap. 11 § BrB upptar vissa åtals- och preskriptionsregler. Enligt första stycket får våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott liksom också frihetskränkande otukt åtalas av åklagare bara om målsäganden anger

brottet till åtal eller åtal anses påkallat ur allmän synpunkt. Andra stycket innebär att åklagaren inte får väcka åtal för nyssnämnda brott när sex månader förflutit efter det att brottet begicks för så vida inte brottet angivits till åtal före den tiden eller det har förelegat laga förfall för angivelse eller också åtal anses påkallat ur allmän synpunkt. Efter utgången av sexmånaderstiden får inte heller målsägande väcka åtal för brottet om inte laga förfall har förelegat.

Finns det vid otukt med barn eller otukt med ungdom eller vid försök till sådant brott ringa skillnad i ålder och utveckling mellan gärningsmannen och den mot vilken gärningen förövats får enligt tredje stycket åtal inte väckas av åklagaren såvida åtal inte anses påkallat ur allmän synpunkt.

Brottsbalkens ikraftträdande innebar för sedlighetsbrottens del förändringar på åtskilliga punkter. I BrB betraktas sedlighetsbrotten såsom brott mot person, alltså förövade av en person, brottslingen, mot en annan person, offret. Brottet sårande av tukt och sedlighet, där något offer inte finns, hänförs exempelvis till brotten mot allmän ordning. Endast om sedlighets-sårande handling är riktad mot annan person är den att bedöma som otuktigt beteende.

Helt konsekvent är grundtankarna inte genomförda. I fråga om koppleribrott framhöll straffrättskommittén att främjande av sexuellt umgänge mellan andra egentligen inte innefattade något brott mot person utan närmast utgjorde ett brott mot allmän ordning och anständighet medan andra koppleribrott såsom sutenörskap närmast var att uppfatta som brott mot person. Med hänsyn till att de inbördes något olika gärningstyperna ansågs kunna sammanföras i en gemensam straffbestämmelse om koppleri och då denna bestämmelse till väsentlig del avsågs bereda skydd för enskild person mot demoralisering och förförelse upptogs bestämmelsen bland sedlighetsbrotten.

Incestbrottet passar inte heller så väl in i systematiken. Straffrättskommittén hade därför föreslagit att detta brott skulle placeras i kapitlet om brott mot familj. Under departementsbehandlingen överfördes emellertid brottet utan närmare motivering till sedlighetsbrotten.

Uttrycket otukt används inte i brottsbeskrivningarna i BrB. Straffrättskommittén framhöll att otukt hade en mycket obestämd betydelse i allmänt språkbruk samt att uttrycket på grund av den negativa värderingen som låg i det inte passade i en objektiv brottsbeskrivning. Värderingen borde enligt kommittén i stället komma till uttryck i brottsbeteckningarna. Som termer för det sexuella umgänget används i stället orden samlag och könsligt umgänge och i lagförarbetena har innebörden av dessa uttryck blivit utförligt belysta. Helt konsekvent har emellertid de angivna grundtankarna inte genomförts. För att ansvar för koppleri skall inträda krävs att annan persons otuktiga levnadssätt främjas eller utnyttjas. I detta sammanhang bör även nämnas att det negativt laddade uttrycket "sedlighetssårande beröring" används i brottsbeskrivningen för brottet otuktigt beteende.

I SL gjordes i åtskilliga lagrum skillnad mellan könen på så sätt att straffbara handlingar endast kunde begås av män mot kvinnor. Dessa skillnader har praktiskt taget eliminerats i BrB. Endast i 6 kap. 1 § görs skillnad mellan könen. Våldtäkt kan endast begås av man mot kvinna. Om en

kvinnor skulle begå ett motsvarande brott mot en man skall hennes förfarande i stället bedömas som frihetskränkande otukt, som har en lindrigare straffskala än våldtäkt.

BrB gör inte skillnad på övergrepp i och utom äktenskapet. Detta var en viktig principiell nyhet. Förslaget ansågs utgöra en konsekvens av principen att det tillkommer varje människa att själv avgöra om hon skall acceptera sexuellt umgänge. Det gav emellertid upphov till en livlig debatt under lagstiftningsarbetet och riksdagens kamrar fattade t. o. m. olika beslut beträffande motiveringen till reformen (1LU 1962:42 s. 44, 46 och 196 ff samt 1962:43, rskr 1962:390).

BrB innebar även vissa förändringar beträffande behandlingen av gärningar av homosexuell natur. Sedlighetsbrotten är därför i regel utformade så att de omfattar båda typerna av handlingar. Det har dock gjorts vissa avsteg från denna princip. Såsom våldtäkt bestraffas endast fall då en man tvingar en kvinna till samlag. Inte heller incestbestämmelsen omfattar annat än heterosexuella handlingar. Före lagändringen 1978 (1978:103) utgjorde även handlingar som riktade sig mot ungdom ett undantag på det sättet att skilda åldersgränser gällde för heterosexuella och homosexuella handlingar.

Genom BrB skedde en avkriminalisering av många handlingar som företas av fri vilja och som var straffbara i SL. Det tidigare förbudet mot otukt med sinnessjuk eller sinnesslös kvinna är ersatt med förbud mot könsumgänge under *otillbörligt utnyttjande* av att den andra är sinnessjuk eller sinnesslös.

Även incestbrotten avkriminaliserades i en del fall. Det ansågs inte erforderligt att kriminalisera sexuella förbindelser mellan personer av vilka den ena är gift med den andres släkting i rakt upp- och nedstigande led. Även straffbarheten för den som hade samlag med person i rakt *uppstigande* led upphävdes. Straffbarheten gäller i övrigt inte den som förmåtts till handlingen medelst olaga tvång eller på annat otillbörligt sätt.

Efter BrB:s ikraftträdande har kriminaliseringen av samlag mellan halvsyskon upphävts (SFS 1973:648). En avkriminalisering har vidare ägt rum genom att åldersgränsen har sänkts vid brottet koppleri från 21 till 20 år (SFS 1969:162) samt vid brotten otukt med ungdom och förförelse av ungdom från ursprungligen 21 år till 18 år (SFS 1978:103).

Genom införandet av BrB utvidgades även kriminaliseringen på vissa punkter. Ansvar för våldtäkt omfattar även övergrepp som äger rum i äktenskapet. Vid brott mot underåriga infördes en bestämmelse om att ansvar skall inträda även i fall då gärningsmannen inte insåg men hade skälig anledning antaga att den andre inte uppnått tillräcklig ålder.

Blottande inför en enda person är vidare straffbart om det sker på sätt som är ägnat att väcka anstöt. Enligt SL hade det krävts att det uppstod "allmän förargelse" eller "fara för andras förförelse". Som skäl för utvidgningen angavs att exhibitionister ibland visat sig under andra situationer kunna begå andra och svårare sexualbrott som våldtäkt eller förgripelser mot barn och att möjlighet borde finnas att underkasta dem den kriminalpolitiska behandling vartill förhållandena kunna föranleda.

3 Sexualbrottsutredningens förslag och remissyttrandena över detta

3.1 Sexualbrottsutredningens förslag

I november 1971 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för justitiedepartementet att tillkalla en sakkunnig för att se över BrB:s bestämmelser om sedlighetsbrott. Utredningen, som antog namnet sexualbrottsutredningen, skulle enligt sina direktiv ta ställning till vilken roll som borde tillkomma BrB:s bestämmelser om sedlighetsbrott. Särskilt frågorna om åldersgränser vid homosexuellt könsumgänge, om incestbrotten och om strafflatituderna för koppleri borde utredas närmare.

1976 lade utredningen fram sitt förslag till ny lydelse av 6 kap. BrB (SOU 1976:9, Sexuella övergrepp).

De nuvarande reglerna i BrB om våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt motsvarades, såvitt avser könsligt umgänge som framtvings genom olaga tvång, i förslaget av 1–2 §§ med brottsbeteckningarna *sexuellt tvång* respektive *våldtäkt*.

Systematiken avvek emellertid från gällande rätt. BrB utgår sålunda från våldtäkt såsom det allvarligaste brottet med särskilt snäva rekvisit, nämligen att det skall vara fråga om samlag, som framtvings genom våld eller hot som innebär trängande fara (råntvång).

I sexualbrottsutredningens förslag utgick man i stället från det betydligt mer omfattande brottet *sexuellt tvång* (1 §) som huvudbrott. Den sexuella handlingen beskrevs som *sexuellt umgänge*, vilket motsvarar den i gällande lagtext använda beteckningen könsligt umgänge och avser således även andra sexuella handlingar än heterosexuellt samlag. Tvånget beskrevs som *olaga tvång*, dvs. sådant tvång som beskrivs i BrB 4:4 och som sträcker sig avsevärt längre än s. k. råntvång. Straffsatsen föreslogs vara fängelse sex mån.– fyra år.

Enligt 1 § 2 st. skulle brottet kunna anses som mindre grovt om det var påkallat med hänsyn till "den tvingades handlande före övergreppet eller eljest". Straffet angavs till böter – fängelse ett år.

Beteckningen *våldtäkt* reserverades för det fall att sexuellt tvång var att anse som grovt brott. Därvid skulle särskilt beaktas om gärningsmannen "genom våld, hot om våld eller på annat sätt visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet". Termerna "våld" och "hot om våld" ingår i beskrivningen av råntvånget i gällande rätt och bibehölls alltså. Straffet för våldtäkt föreslogs vara fängelse två till tio år.

För åtskilliga fall då gärningen enligt gällande rätt rubriceras som våldtäkt innebar förslaget således inte någon ändring.

Den i gällande rätt upptagna bestämmelsen om våldförande såsom beteckning på en våldtäkt som är att anse som mindre grov saknade direkt motsvarighet i förslaget. Emellertid skulle den typ av våldtäkt som nu bedöms som våldförande uppenbarligen i många fall kunna bedömas som en mindre grov form av sexuellt tvång.

De brott som nu hänförs till frihetskränkande otukt kunde enligt förslaget bedömas antingen som sexuellt tvång eller som våldtäkt. Annat sexuellt umgänge än samlag genom råntvång, skulle enligt förslaget ofta bli att hänföra till våldtäkt på grund av tvångets natur. Samlag genom olaga tvång kunde bli att bedöma antingen som sexuellt tvång, normalt eller mindre grovt, beroende på omständigheterna, eller som våldtäkt. Motsvarande gällde annat sexuellt umgänge genom olaga tvång. I fråga om straffskalorna innebar förslaget för de flesta fall en avsevärd lindring i förhållande till gällande rätt.

Sexualbrottsutredningen anförde beträffande brottsgraderingen och straffskalorna (SOU 1976:9, s. 135 ff).

Straffskalorna har utformats med tanke på att flertalet fall skall bedömas som sexuellt tvång. Redan idag döms majoriteten av dem som erhåller fängelse som påföljd för våldtäkt, våldförande eller försök därtill kortare frihetsstraff än två år. Härtill kommer att brotten bör bedömas mildare än vad fallet är idag. I jämförelse med de påföljder som utdöms vid misshandel framstår de vid våldtäkt eller våldförande utdömda straffen många gånger som omotiverat stränga. Särskilt gäller detta då kvinnan av allt att döma endast erhållit obetydliga fysiska eller psykiska skador.

I detta sammanhang bör påföljdsvalet i övrigt något beröras. Sexualbrottsutredningen har gjort den iakttagelsen att domstolarna även vid relativt lindriga övergrepp oftast ansett att hänsynen till allmän laglydnad krävt att gärningsmannen ådöms ett fängelsestraff. Synpunkten kan inte vara riktig. Den sociala kontrollen, utövad med andra medel än straffrättskipning är stark och sexuella övergrepp är relativt ovanliga. Sexuella övergrepp kan i det enskilda fallet te sig så allvarliga att ett strängt straff är motiverat men behöver inte alltid vara det. Framför allt då övergreppet framstår som en engångsföreteelse där offret får anses ha del i ansvaret för händelseförloppets utveckling bör påföljden för gärningsmannen kunna bestämmas till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Detta gäller även om brottet inte hänförs till den lindrigaste brottstypen. Bedöms gärningen som våldtäkt kan p. g. a. det höga straffminimum för detta brott villkorlig dom eller skyddstillsyn komma ifråga endast i rena undantagsfall.

I lagtexten har särskilt angivits att den tvingades handlande före övergreppet kan motivera att gärningen hänförs till den lindrigaste brottstypen. Här åsyftas fall där den som blivit föremål för övergrepp mer eller mindre medvetet uppmuntrat till sexuella närmanden. Att så varit fallet behöver emellertid inte alltid medföra att brottet skall anses som mindre grovt. Andra faktorer kan föranleda annan bedömning.

Den i lagtexten angivna omständigheten är endast ett exempel på vad som talar för att brottet bedöms som mindre grovt. En faktor som alltid kommer in i bilden är arten och graden av det tvång som gärningsmannen brukat. De tvångsmedel som kan föranleda ansvar enligt ifrågavarande bestämmelser behöver inte vara av särskilt allvarlig beskaffenhet. Hit hör exempelvis när någon genom hot att åtala eller angiva annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande förmår denne till sexuellt umgänge såfram tvånget är otillbörligt. Sådana och andra fall där tvånget framstår som mindre allvarligt torde ofta kunna hänföras till den lindrigaste brottstypen.

I förarbetena till BrB nämndes att en omständighet som kunde föranleda att ett

våldtäktsbrott skulle bedömas mildare och rubriceras som våldförande var att parterna var gifta, sammanboende eller tidigare haft sexuellt umgänge med varandra. Det har emellertid visat sig att, när sådana fall anmäls för polisen, kvinnan ofta varit utsatt för övergrepp under en längre tid eller att kraftigt tvång använts för att förnedra henne. Sådana omständigheter talar givetvis mot en mild bedömning av övergreppet.

Redan i dag är det inte ovanligt att domstol dömer till kortare frihetsstraff än fängelse i sex månader även då s. k. råntvång förekommit men brottet bedöms som våldförande. Vid en genomgång av personer dömda 1971 för frihetskränkande otukt bestående i olaga tvång till könsligt umgänge visade det sig att de som erhöll fängelse som påföljd lika ofta dömdes till kortare som längre tid än sex månader.

Enligt gällande rätt finns möjligheten att vid såväl våldförande som frihetskränkande otukt döma till kortast möjliga frihetsstraff, fängelse en månad. En nyhet i förslaget är att böter ingår i straffskalan för den lindrigaste brottstypen. Särskilt i de fall övergreppet föregåtts av petting kan böter framstå som en lämplig påföljd. Det kan här nämnas att böter också ingår i straffskalan för olaga tvång (4 kap. 4 § BrB).

I förslagets § 3 stadgades straff för den som har sexuellt umgänge med annan under otillbörligt utnyttjande av att denne på grund av psykisk sjukdom, utvecklingsstörning eller av annan orsak befinner sig i hjälplöst tillstånd. Brottet betecknades *sexuellt utnyttjande*. Straffet angavs till böter eller fängelse högst två år. Stadgandet motsvarade den passus i nuvarande 3 § (frihetskränkande otukt) som avser könsligt umgänge under otillbörligt utnyttjande av att offret befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller är sinnessjuk eller sinnesslö.

Övriga fall av sexuellt utnyttjande av vuxna som nu regleras i stadgandet om frihetskränkande otukt, dvs. könsligt umgänge genom grovt missbruk av beroende ställning, saknade motsvarighet i förslaget. Detta motiverades med att det har visat sig vara mycket svårt att bringa klarhet i dylika fall och att det inte har visat sig finnas några faktiska behov av straffrättsliga ingripanden.

När det gäller sådana tillstånd som i nu gällande rätt avses med "hjelplöst tillstånd", såsom fysiskt handikapp, alkoholförtäring etc., innebar förslaget inga ändringar. Inte heller var det några större förändringar när det gäller skyddet för personer som lider av psykiska störningar, ehuru rekvisiten fick en något annorlunda utformning än i gällande rätt. Uttrycken sinnessjukdom och sinnesslöhet ersattes med de i modern lagstiftning använda uttrycken psykisk sjukdom och utvecklingsstörning. Psykisk sjukdom är visserligen ett mera omfattande begrepp än sinnessjukdom, men någon saklig ändring var inte avsedd. En annan skillnad var att man direkt betecknade de psykiska sjukdomstillstånden såsom "hjelplöst tillstånd". Det framhölls att det i och för sig är en strävan att tillerkänna sjuka och utvecklingsstörda rätt till sexualliv på samma villkor som gäller för andra människor och att vad som skall anses som ett otillbörligt utnyttjande i dessa fall, måste bedömas mot bakgrund härav.

Den nuvarande bestämmelsen om otukt med barn ersattes i utredningens förslag av en bestämmelse kallad *sexuellt umgänge med barn*. Skillnaden i förhållande till gällande rätt var dels att gränsen för sexuellt umgänge sänktes till 14 år, dels att straffskalan mildrades avsevärt – från fängelse i högst fyra år till böter eller fängelse i högst två år. Någon motsvarighet till stadgandet om grovt brott fanns inte i förslaget. Anledningen till detta och till den mildrade

straffskalan var att man enligt förslaget inte skulle döma enligt detta lagrum, om gärningsmannen tillgripit våld eller hot, dvs. olaga tvång mot barnet. I sådana fall skulle i stället dömas för sexuellt tvång eller våldtäkt. Att offret var underårigt blev då en omständighet som skulle beaktas vid straffmätningen. Däremot skulle man enligt förslaget i ringa fall av sexuellt umgänge med barn inte döma till ansvar. Vid bedömningen av om ringa fall förelåg skulle man ta hänsyn till parternas ålder, utveckling och förhållande till varandra samt till det sexuella umgängets art. Denna regel var en ersättning för den nuvarande regeln om att åtal kan underlåtas i sådana fall. Den väsentliga praktiska skillnaden i förhållande till nu gällande rätt skulle bli att åklagaren i uppenbart ringa fall inte behövde inleda förundersökning, eftersom gärningen då över huvud taget inte utgjorde något brott.

Som närmare motivering för sitt ställningstagande vad gällde sexuellt umgänge med barn anförde utredningen i huvudsak följande.

Den nuvarande bestämmelsen om otukt med barn byggde enligt utredningen på en presumtion om att en underårig som deltagit i sexuellt umgänge blivit förförd till detta. Med den kunskap man har om ungdomens sexualliv av i dag framstod denna presumtion för utredningen som uppenbart oriktig. Puberteten inträffar i dag tidigare än förr. Vidare har en inte obetydlig del av dem som är under 15 år erfarenhet av samlag. Ännu fler har varit med om andra sexuella handlingar som i och för sig är straffbara. Enligt utredningen kunde tidiga sexuella förbindelser vara förknippade med risker. Många ungdomar kunde inte heller anses vara mogna att ta ansvar och hänsyn i en sexuell relation, varken känslomässigt gentemot partnern eller praktiskt till skydd mot könssjukdomar och graviditeter.

Mot bakgrund av utredningens principiella utgångspunkt – nämligen att syftet med lagstiftningen om sexualbrott borde vara att inskrida mot sexuella övergrepp – övervägde utredningen möjligheterna att i lagtexten beskriva den straffbara handlingen i övergreppstermer. Det var möjligt att på detta sätt täcka en rad övergreppssituationer i vilka det av olika skäl inte var lämpligt med kriminalisering om handlingen riktas mot vuxen. En annan möjlighet var att generellt stadga straffansvar för den som förmår barn till sexuellt umgänge. I båda fallen torde dock enligt utredningen tolkningssvårigheter kunna uppkomma.

Sexualbrottsutredningen fann sålunda att en beskrivning av den straffbara handlingen i övergreppstermer praktiskt inte kunde genomföras. Inte heller kunde straffbarheten enligt utredningen knytas an till den unges fysiska och psykiska utveckling.

Utredningen föreslog därför i stället att den nuvarande åldersgränsen skulle sänkas till 14 år samt att det skulle tillskapas möjlighet för domstol att vid ringa fall av överträdelse av åldersgränsen underlåta att döma till ansvar. Lagen borde vidare innehålla vissa riktlinjer för bedömningen av om ringa fall föreligger.

Gällande rätts bestämmelse om otukt med ungdom motsvarades i förslaget av ett stadgande om *sexuellt umgänge med barn i beroende ställning*. Straff för sådant brott skulle drabba den som hade sexuellt umgänge med eget barn, adoptivbarn, styvbarn eller annat barn som stod under hans vård om barnet inte fyllt 18 år.

Genom begränsning till en vårdsituation skulle nu gällande skydd för den

som står under tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning eller under övervakning eller lydnad falla bort, liksom det generella stadgandet om ansvar för utnyttjande av underårigs beroende ställning.

Straffskalan mildrades avsevärt och bestämdes till böter eller fängelse högst två år. Vidare fanns en bestämmelse om ringa fall, motsvarande vad som stadgades för sexuellt umgänge med barn.

Det nuvarande brottet otuktigt beteende ersattes i förslaget av ett straffstadgande kallat *sexuellt ofredande*. För sexuellt ofredande skulle den kunna dömas som utan att det kunde anses som sexuellt umgänge, sexuellt berörde barn under tio år. Straffet var böter eller fängelse högst ett år. Skillnaden gentemot otuktigt beteende, såvitt gäller beröring av barn, var alltså i sak en sänkning av åldersgränsen från 15 till 10 år.

Den speciella oaktsamhetsregeln (9 §) föreslogs bibehållen i oförändrat skick. Till skillnad mot vad som nu gäller föreslogs att även de brott som riktade sig mot barn skulle för åtal vara beroende av målsägandeangivelse, om inte åtal fanns påkallat ur allmän synpunkt. Liksom hittills skulle sexuellt umgänge med barn och ungdom vara straffbart redan på försöksstadiet.

Beträffande koppleri föreslog utredningen en viss inskränkning av kriminaliseringen. En närmare redogörelse över förslaget i denna del finns intagen i avsnitt 8.3.

Utöver de nämnda förändringarna föreslog utredningen att den särskilda kriminaliseringen rörande incest – otukt med avkomling och otukt med syskon – skulle upphävas samt att åldersgränserna för homosexuellt umgänge skulle vara desamma som för heterosexuellt umgänge.

3.2 Remissyttrandena över sexualbrottsutredningens förslag

3.2.1 Sexuellt tvång

Flera remissinstanser, däribland Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), Jurist- och samhällsvetareförbundet och Moderata samlingspartiets kvinnoförbund uttalade sig i princip positivt om utredningens förslag att ersätta brotten våldtäkt, våldförande och frihetskränkande otukt genom olaga tvång med straffbestämmelser om sexuellt tvång, uppdelat i tre svårhetsgrader. Andra såsom riksåklagaren (RÅ) och Föreningen Sveriges åklagare förklarade sig i princip godta de föreslagna brottskonstruktionerna.

Åtskilliga remissinstanser redovisade emellertid en annan uppfattning. Hovrätten för Västra Sverige och juridiska fakulteten vid Uppsala universitet ansåg att brottet borde uppdelas i två svårhetsgrader – normalt och grovt. Socialstyrelsen hävdade att det var omöjligt att utifrån objektiva kriterier gradera olika former av sexuellt tvång, då det framstår som tveksamt om graden av våld eller hot har något som helst samband med integritetskränkningens svårhetsgrad och då det beteende gärningsmannen behöver använda för att betvinga sitt offer är helt avhängigt av offrets reaktioner.

Andra remissinstanser, exempelvis Folkpartiets kvinnoförbund, Folkpar-

tiets ungdomsförbund, Kommunistisk ungdom, Fredrika-Bremer-Förbundet och Svenska kvinnors vänsterförbund ansåg att förslaget inte borde läggas till grund för lagstiftning med hänsyn främst till att utredningens underlag var för bristfälligt. Man efterlyste sålunda undersökningar angående omständigheterna kring och orsakerna till sexuella övergrepp och empiriska undersökningar rörande den verkliga våldtäktsbrottsligheten och om offrens situation.

Moderata ungdomsförbundet avstyrkte förslaget att indela våldtäktsbrottet i tre kategorier och anförde att tvång mot någons vilja alltid är ett allvarligt brott och inte bör bedömas mildare än som sker i dag.

Även om sålunda de flesta remissinstanserna godtog principen om uppdelning av brottet sexuellt tvång i tre svårhetsgrader var en så gott som samstämmig remissopinion negativ till den passus i lagförslaget – 1 § andra stycket – som stadgade att den tvingades handlande före övergreppet skulle kunna medföra att brottet anses som mindre grovt. Somliga remissinstanser hade även anmärkningar mot ordalydelse och brottsbeteckning i de föreslagna paragraferna. Vad först angår formuleringen av 1 § gjordes bl. a. följande invändningar.

Vid en bedömning av hur den föreslagna lagtexten skulle tillämpas i belysning av de här omnämnda motivuttalandena förefaller det troligt att polisen, åklagarna och domstolarna vid prövningen av brottets svårhetsgrad skulle anse sig tvingade att lägga stor vikt vid målsägandens tidigare handlande i alla de fall, där det inte står helt klart att ett förövat sexuellt tvång är att hänföra till våldtäkt eller ”normalformen” av brottet. Om hänvisningen till den tvingades handlande avförs ur lagtexten förefaller däremot inte sannolikt att målsägandens föregående handlande annat än i mycket ovanliga fall skulle tillerkännas en avgörande betydelse vid en sådan fri bedömning av alla omständigheter.

Det förhållandet att utredningen i så stor utsträckning sysslat med den typ av sexuellt tvång, som äger rum efter föregående sexuellt färgad kontakt mellan gärningsman och målsägande ger intrycket att utredningen inte delar den nu gängse uppfattningen att samlevnaden mellan könen skall ha karaktären av en gemenskap mellan likar (BRÅ).

Den tvingades handlande bör under inga förhållanden få utgöra ett objektivt rekvisit för bedömningen av graden av straffbarhet. Bevisskyldigheten beträffande målsägandens göranden och låtanden såväl tidsmässigt som materiellt sett blir med den föreslagna lagtexten nämligen svårhanterlig. Målsäganden eller den tilltalade bör lämpligen inte åläggas någon bevisbörda om dessa förhållanden, och av åklagaren kan man knappast begära att han i gärningsbeskrivningen vid mindre grovt brott skall redogöra för målsägandens handlande. Vid bedömningen om brottet i det enskilda fallet skall bedömas som mindre grovt får såsom i andra fall hänsyn tas till samtliga föreliggande omständigheter (RÅ).

Det skydd som lagstiftningen har att ge framför allt kvinnor bör inte få vara avhängigt av hennes handlande före övergreppet. Hennes rätt till skydd måste vara detsamma även om hon uppträtt så att mannen fått en felaktig uppfattning om hennes önskan att ha samlag eller hon tagit en onödigt stor risk. Hon bör, oberoende av de händelser som föregått övergreppet, i princip ha full rätt till skydd när hon nekar mannen samlag (socialstyrelsen).

Om lagen anser det vara en förmildrande omständighet att mannen drivits till en punkt där han inte längre kan behärska sig, stöder lagen kraftigt den traditionella, manliga, privilegierade könsrollen. Denna motsvaras dessutom av en kvinnlig könsroll som samspelar med och stöder den manliga. Den framträder i den uppfattning som ett mycket stort antal kvinnor torde ha, nämligen att om kvinnan utmanar mannen, eller inte gör tillräckligt kraftigt motstånd, får hon skylla sig själv om hon blir våldtagen; mannen är ursäktad. En lag som räknar med att mannen vid en viss punkt inte kan behärska sig, stöder och konserverar alltså dessa båda av varandra beroende könsroller, den manliga och den kvinnliga. Om lagen däremot utgår ifrån att man kan kräva av mannen att han respekterar verkligt motstånd från kvinnan och att olika slag av beteenden hos henne endast i undantagsfall skall räknas som förmildrande omständigheter, kommer lagen att stödja de nya könsroller som är under utveckling och som ger kvinnan rätt att få sina önskningar respekterade. Lagen kommer då också att stödja hennes möjligheter att fritt umgås med män utan att detta ständigt skall behöva "missförstås" och missförstånden dessutom av lagen räknas som förmildrande omständigheter (RFSU).

En del remissinstanser ansåg, som tidigare nämnts, att 1 § andra stycket helt skulle slopas, och brottet sexuellt tvång endast indelas i två svårhetsgrader. Andra ville ta upp andra omständigheter – t. ex. tvångets art – som exemplifiering. Andra åter ansåg att man inte borde ha någon exemplifiering utan att samtliga omständigheter skulle beaktas.

Ett par instanser – rikspolisstyrelsen och socialstyrelsen – hade invändningar mot uttrycket "olaga tvång" som brottsrekvisit. Rikspolisstyrelsen anförde att det var tveksamt huruvida hot om att lämna menligt meddelande om annan, vilket är straffbart enligt bestämmelsen om olaga tvång, kunde anses vara ett övergrepp i egentlig mening. Med hänsyn till att brottet sexuellt tvång skulle tillämpas i flertalet fall även av den "vanliga" våldtäkten syntes brottet enligt styrelsens mening ha fått för vid omfattning, och skäl borde därför finnas att behålla en brottstyp för de otillåtna sexuella gärningar som inte kan betecknas som egentliga övergrepp. – Socialstyrelsen anförde att det var tveksamt vad utredningen avsåg med "otillbörligt" och "olaga" och att man lätt kunde få den uppfattningen att det var möjligt att genom någon form av tillbörligt tvång skaffa sig sexuellt umgänge med annan utan att brott förelåg. Styrelsen föreslog formuleringen "Den som tvingar annan till sexuellt umgänge etc."

Vad slutligen rörde straffskalorna ställde sig remissinstanserna positiva till eller godtog utredningens förslag till straffskalor; dock att åtskilliga – bland dem hovrätten för Västra Sverige, socialstyrelsen, kriminalvårdsstyrelsen, länsstyrelsen i Skaraborgs län, Sveriges advokatsamfund, Sveriges domareförbund och Föreningen Sveriges åklagare – avvisade förslaget att införa böter i straffskalan för mindre grovt sexuellt tvång, i regel med motivering av innebörd att ett brott som rubriceras som sexuellt tvång inte kan vara av sådan art och grad att böter är en adekvat påföljd.

3.2.2 Sexuellt utnyttjande

Utredningens förslag till straffstadgande för sexuellt utnyttjande godtogs med få undantag av remissinstanserna.

Socialstyrelsen anförde att det var tveksamt om begreppet "hjälpöst tillstånd" täckte alla situationer där straffbarhet borde föreligga. Som exempel på utnyttjande utan att direkt hjälplöshet behöves föreligga angavs fall där gärningsmannen utnyttjar sin förslagenhet eller sitt psykiska övertag till att skaffa sig sexuell umgänge. Ingridanden bör enligt styrelsen dock endast ske vid ett flagrant otillbörligt utnyttjande av den psykiskt sjuke eller psykiskt utvecklingsstörde. Socialstyrelsen ansåg vidare att straffskyddet enligt bestämmelsen borde kunna rymmas in under den bestämmelse som ger skydd för ungdomar mot sexuell umgänge.

Riksförbundet för utvecklingsstörda barn anförde att det visserligen finns behov av en straffbestämmelse, som skyddar utvecklingsstörda mot sexualhandlingar som utgör integritetskränkning, men att då utvecklingsstörning bara är ett av de tillstånd som kan leda till att lagrummet blir tillämpligt, det inte finns skäl att särskilt nämna just utvecklingsstörning i paragrafen. Sådant omnämmande kunde enligt förbundet tvärtom vara ägnat att befästa uppfattningen att utvecklingsstördas sexualitet måste vara kringgärdad av inskränkande lagregler. Förbundet föreslog att lagbestämmelsen mot sexuellt utnyttjande skulle få en sådan utformning att utvecklingsstörning ej nämndes som orsak till "hjälpöst tillstånd".

Sveriges advokatsamfund, Sveriges domareförbund och Föreningen Sveriges åklagare avstyrkte införandet av böter i straffskalan.

3.2.3 Sexuellt umgänge med barn

De flesta remissinstanser godtog utredningens uppfattning att straffbarheten för sexuell umgänge med barn måste anknytas till viss ålder. Däremot rådde delade meningar om vilken ålder som vore lämpligast.

Åtskilliga remissinstanser, bland dem hovrätten för Västra Sverige, BRÅ, och Sveriges Domareförbund tillstyrkte utredningens förslag om en 14-årsgräns.

Flera remissinstanser, bl. a. ärkebiskopen, Svenska kyrkans centralråd, rikspolisstyrelsen, åklagarmyndigheterna i Stockholm och Malmö, Riksförbundet hem och skola, Jurist- och samhällsvetareförbundet, Folkpartiets kvinnoförbund samt Husmodersförbundet hem och samhälle uttalade sig för ett bibehållande av den nuvarande 15-årsgränsen. Som motivering anfördes framför allt att 15-årsgränsen är ett vedertaget begrepp, att barn under 15 år i regel inte är mogna för sexuell umgänge och att, såsom utredningen själv anför, en ändring av 15-årsgränsen i viss utsträckning kunde komma att påverka de ungas sexuella normer och göra det lättare för vuxna personer att sexuell utnyttja barn.

Vissa remissinstanser uttalade sig mot bibehållandet av bestämda åldersgränser för sexuell umgänge och rekommenderade i stället att den straffbara handlingen beskrevs i övergreppstermer och/eller relaterades till den unges fysiska och psykiska mognad. Sådana synpunkter framfördes av socialstyrelsen, skolöverstyrelsen, Sveriges läkarförbund, Svenska läkaresällskapet,

Moderata ungdomsförbundet, Fredrika-Bremer-Förbundet och Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL).

Skolöverstyrelsen uttalade att många av de skäl som av utredningen anförts mot ett bibehållande av 15-årsgränsen kunde anföras även mot en 14-årsgräns. I sitt yttrande sade styrelsen vidare:

Sammanfattningsvis kan sägas att förslaget om en 14-årsgräns synes vila på en kombination av ensidiga fysiologiska bedömningar samt värderingar knutna till beteendestatistik. Utredningen har inte redovisat underlag för en bedömning av den beteendemodifikation som en sänkning av nuvarande åldersgräns skulle medföra, och inte heller för en bedömning av de olika engagerade opinionernas reaktioner.

En fixerad åldersgräns är dessutom principiellt felaktig med hänsyn till de stora variationerna mellan olika individers fysiska och psykiska mognadsförlopp. Sådan åldersgräns är heller inte i harmoni med den strävan till personligt ställningstagande hos unga människor som skolan vill understödja. Det rättsliga skyddet för barn och ungdom bör i stället bygga på generell kriminalisering av "exploatering av någons ungdom och oförstånd".

SÖ känner stor tvekan inför förslaget om 14-årsgräns och ifrågasätter om en åldersgräns i den mening som anges i brottsbalkens 3 § är motiverad. Däremot bör i lagtexten betonas att hänsyn skall tas i varje särskilt fall till den underåriges ålder samt fysiska och psykiska utveckling.

Liknande synpunkter anfördes av Svenska läkaresällskapet som uttalade att vid en bedömning av brottsituationen den underåriges ålder, utveckling och förhållande till gärningsmannen alltid måste beaktas och en i lagen angiven åldersgräns därför borde utgå.

Moderata ungdomsförbundet anförde att en generell skyddsregel borde reserveras för de fall där någon tveksamhet knappast kunde uppstå om huruvida det rörde sig om ett otillbörligt utnyttjande och att en sådan regel knappast torde bli mer obestämd än flertalet andra lagregler.

RFSL anförde att det kunde ifrågasättas om det inte mer skadade än gagnade unga människor att inte få sexuella erfarenheter i takt med sin övriga personliga utveckling, att det var otillfredsställande att utredningen uttalat sig så negativt om sexuellt umgänge mellan barn och vuxna även i de fall initiativet kom från den yngre samt att de olika omständigheterna vid barns sexuella upplevelser inte granskats särskilt ingående och att barnpsykiatrisk eller barnpsykologisk expertis inte tillkallats.

Förslaget om straffrihet i ringa fall godtogs av de flesta remissinstanser.

Den föreslagna straffskalan – böter eller fängelse högst två år – accepterades också av de flesta remissinstanserna. Rikspolisstyrelsen anförde emellertid att utredningen inte lagt fram tillräckligt bärande skäl till en sådan avsevärd sänkning av strafflatituden samt att mycket grova övergrepp mot barn kanske kunde vara att hänföra till våldtäkt men att övervägande delen dock torde falla under paragrafen om sexuellt umgänge med barn. Enligt styrelsen borde därför som hittills möjlighet finnas att vid särskilt hänsynslösa förgripelser döma för grovt brott. Sveriges domareförbund invände att brottet inte var av den art att böter kunde vara motiverat som påföljd.

3.2.4 Sexuellt umgänge med barn i beroende ställning

Utredningens förslag till reglering av sexuellt umgänge med barn i beroende ställning godtogs av flertalet remissinstanser. Några – hovrätten för Västra Sverige, socialstyrelsen, Riksförbundet hem och skola och socialutredningen – ifrågasatte emellertid lämpligheten av att begränsa det straffbara området till vårdssituationer.

Hovrätten ansåg sålunda att de nuvarande bestämmelserna i princip borde bibehållas och att den som har sexuellt umgänge med barn som ej fyllt 18 år och som står under hans tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning eller som eljest står under hans övervakning, vård eller lydnad borde dömas för förslagsvis sexuellt utnyttjande av ungdom till böter eller fängelse i högst två år. I ringa fall skulle enligt hovrättens mening inte dömas till ansvar. Vid bedömandet av om ringa fall förelåg borde beroendeförhållandets art och tillvägagångssättet vid det sexuella umgänget beaktas.

Socialstyrelsen anförde bl. a. att det uppenbarligen finns situationer där något familjerättsligt förhållande inte föreligger mellan den unge och den vuxne men där det ändå kan framstå som mer eller mindre otillbörligt av den vuxne att inlåta sig på ett sexuellt förhållande med den unge. Med den föreslagna lagtexten kommer sådana situationer inte utan vidare att vara straffbara där någon genom förslagenhet och psykiskt övertag utnyttjar den unge för sexuellt umgänge. – Det nödvändiga skyddet för ungdomars sexuella integritet borde därför enligt socialstyrelsen kunna åstadkommas genom en paragraf, i vilken utnyttjandet av någons psykiska eller fysiska omognad eller beroende ställning utgjorde kriterium på den straffbara handlingen.

Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet och socialutredningen ville inte tillstyrka utredningens förslag att öppna möjlighet till ansvarsfrihet i ringa fall. Enligt fakulteten borde det överlämnas till åklagare att pröva om åtal kunde underlåtas eller straffföreläggande komma till användning.

Sveriges advokatsamfund avvisade såväl förslaget om strafffrihet i ringa fall som böter i straffskalan.

Den föreslagna strafflatituden – böter eller fängelse högst två år – föranledde i övrigt inte någon erinran av remissinstanserna.

3.2.5 Sexuell beröring av barn m. m.

Utredningens förslag att bibehålla ett särskilt straffstadgande för sexuell beröring av barn godtogs av nästan samtliga remissinstanser. De flesta hade emellertid invändningar mot sänkningen av åldersgränsen till 10 år. Många ansåg att utredningen haft otillräckligt underlag för sitt ställningstagande. Hovrätten för Västra Sverige och socialstyrelsen ansåg inte någon särbestämmelse erforderlig. Hovrätten anförde att, såsom utredningen själv påpekat, uppståndelse i samband med upptäckten av en sexuell förbindelse mellan vuxen och barn kunde vålla barnet psykiska skador och att det med hänsyn härtill och då det ofta torde vara svårt att visa att beröringen varit av sexuell art, knappast föreföll erforderligt att för den berörda åldersgruppen meddela en särbestämmelse. För den händelse utredningens förslag om

sexuellt ofredande ändå skulle leda till lagstiftning ansåg hovrätten att åldersgränsen borde sättas vid 12 år.

De flesta remissinstanser som kritiserat 10-årsgränsen förordade att man i stället skulle ha samma gräns som för sexuellt umgänge med barn. Några föreslog emellertid en 12-årsgräns.

Utredningens övriga förslag godtogs i allmänhet av remissinstanserna. Ett undantag utgjorde förslaget rörande koppleribestämmelse. En närmare redogörelse för remissutfallet i denna del återfinns i avsnitt 8.3.

4 Statistiska uppgifter om sedlighetsbrott

Sexualbrottskommitténs expert, kriminologen Leif G. W. Persson har för kommitténs räkning utfört en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet. Denna kartläggning publicerades hösten 1981 (SOU 1981:64). Grundmaterialet i Perssons undersökning utgörs av brottsanmälningar åren 1970, 1973 och 1976. Kommittén lämnar i ett senare avsnitt en kort sammanfattning av vad som framkommit genom Perssons undersökning (se avsnitt 6.2).

Uppgifterna i detta avsnitt grundas på material som återfinns i den officiella statistiken. Sammanställningar av kriminalstatistik redovisas sedan år 1974 årligen av Statistiska Centralbyrån i Rättsstatistisk årsbok. För åren 1967–1973 redovisades motsvarande uppgifter i publikationen Kriminalstatistik. För åren 1950–1966 återfinns uppgifterna i statistikserien Brott som kommit till polisens kännedom. Uppgifter om domstols- och åklagarstatistik finns fram till 1967 i "Brottsligheten".

Materialet i den officiella statistiken utgörs av den *anmälda* brottsligheten. Någon ledning för att beräkna den *dolda* brottsligheten ger inte dessa uppgifter. De förändringar som kan utläsas av statistiken behöver därför inte bero på förändringar i den verkliga brottsligheten. Förändringar härvidlag kan även bero på förändringar i människors attityder till brott eller på en ändrad inriktning av polisens arbete.

Sexualbrottsligheten utgör en i förhållande till annan brottslighet liten kategori brott. Genom att dessa brott är få kan i och för sig små felkällor få relativt sett stor betydelse. Sexualbrottets förhållande till annan brottslighet och dess relativa betydelse framgår av tabell 1 och 2.

Av tabell 1 framgår att polisanmälda våldtäkter eller våldföranden under senare år ökat fram till och med år 1979. Från 1980 minskade dessa brottsanmälningar något. Samtidigt har skett en minskning av det registrerade antalet fall av övriga otuktetsbrott. Möjligen kan detta bero på att man under senare år visat en större benägenhet att anmäla sexuella övergrepp enligt 6 kap. 1 § än vad som tidigare varit fallet. De antalsmässigt dominerande sexualbrotten är våldtäkt, otukt och otuktigt beteende.

Förändringar kan också iaktas i statistiken över antalet dömda personer. Antalet dömda anges efter huvudbrott. När en person dömts för flera brott räknas det brott som har den strängaste straffskalan. Vid lika straffskala har i princip brott mot BrB företräde. När en tilltalad dömts för sexualbrott och för brott med strängare straffskala redovisas sålunda inte den dömd bland sexualbrotten. Antalet dömda för våldtäkt/våldförande, otukt, sedlighetssårande handling och koppleri anges i tabell 3.

Tabell 1 Polisanmälda brott i hela riket 1970, 1975, 1977, 1979, 1980 och 1981

Brott	1970	1975	1977	1979	1980	1981
Brott mot BrB	563 138	643 405	716 367	698 171	760 911	760 614
Brott mot person	36 817	42 624	46 508	47 783	50 776	51 585
Därav sedlighetsbrott	3 321	2 738	2 691	2 860	3 096	3 190
Brott mot förmögenheten (stöld m. m.)	505 263	578 792	619 180	627 594	685 203	683 318
Brott mot allmänheten	8 303	9 270	10 349	10 014	11 906	11 795
Brott mot staten	12 755	12 719	11 012	12 780	13 026	13 916
Indextal (Basår 1950)						
Brott mot BrB	348	398	443	432	470	470
Brott mot person	291	337	367	377	401	407
Därav våldtäkt, våldförande	198	220	229	263	253	247
Brott mot förmögenheten (stöld m. m.)	371	425	477	461	503	502
Brott mot allmänheten	200	223	211	241	286	283
Brott mot staten	154	154	139	154	157	168

Tabell 2 Antalet 1974, 1976, 1979, 1980 och 1981 polisanmälda brott av vissa kategorier

Brottstyp	1974	1976	1979	1980	1981
Mord och dråp, försök till sådant brott samt misshandel med dödlig utgång ^a	271	356	421	394	408
Misshandel ^b	19 899	21 378	24 500	24 668	24 314
Vållande till annans död	488	616	455	426	419
Olaga hot	6 297	7 746	8 599	9 384	9 577
Våldtäkt, våldförande	684	773	922	885	865
Heterosexuell ^c otukt	536	239	281	248	278
Homosexuell ^d otukt	121	51	73	85	78
Otuktigt beteende	1 627	1 242	1 434	1 744	1 898
Koppleri	199	64	117	86	43
Förförelse av ungdom	146	8	33	48	28

^a I siffran för år 1974 finns icke misshandel med dödlig utgång medtagen.

^b I siffran för 1974 finns misshandel med dödlig utgång medtagen.

^c Frihetskränkande otukt, otukt med barn, ungdom, avkomling eller syskon.

^d Frihetskränkande otukt, otukt med barn eller ungdom.

Tabell 3 Personer som dömts för våldtäkt, otukt, sedlighetssårande handling och koppleri 1965–1981

Brott	1965	1967	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Våldtäkt/våld- förande	74	95	66	116	71	93	82	67	71	60	83	95	94	117	83
Otukt	209	189	135	136	133	118	108	140	121	128	128	73	96	104	95
Sedlighetssårande handling	247	271	200	212	193	197	202	198	164	121	139	140	154	170	167
Koppleri	11	10	31	11	13	35	16	8	22	30	27	26	31	25	11

Inom gruppen otukt ryms olikartade brottskategorier. Otukt kan vara heterosexuell eller homosexuell. Den kan rikta sig mot person under eller över 15 år. Den omfattar även incestfallen. Inom denna kategori ryms alltså brotten frihetskränkande otukt (6 kap. 2 § BrB), otukt med barn (6 kap. 3 § BrB), otukt med ungdom (6 kap. 4 § BrB) samt otukt med avkomling eller syskon (6 kap. 5 § BrB).

Även i tabell 3 kan man iaktta en förskjutning i bedömningen från otukt till våldtäkt/våldförande.

Incest utgör en mycket liten del av brotten enligt 6 kap. BrB. Enbart ett fåtal fall finns registrerade i kriminalstatistiken. Det bör dock erinras om att fall av exempelvis incest som riktar sig mot underårig inte registreras som otukt med avkomling utan som otukt med barn eller otukt med ungdom, som är brott med en strängare straffskala än otukt med avkomling. Även om brottet riktar sig mot en myndig person kan brottet komma att få annan rubricering än otukt med avkomling eller otukt med syskon, nämligen om gärningsmannen använt sig av våld eller hot eller annat i 6 kap. 1 eller 2 § angivet otillåtet påtryckningsmedel. I dessa fall hänförs brottet till våldtäkt/våldförande eller frihetskränkande otukt. De fall som registreras som incestbrott i statistiken är sålunda – vad gäller otukt med avkomling – brott där den yngsta kontrahenten varit myndig och vad gäller brottet otukt med syskon brott där båda parter varit över 15 år och där något otillbörligt påtryckningsmedel inte har använts.

Omfattningen av den registrerade incestbrottsligheten framgår av tabell 4.

Tabell 4 Antal personer dömda för otukt med avkomling eller syskon

	År							
	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Antal	2	3	1	1	–	1	1	–

Av tabell 5 framgår hur många av otuktsbrotten som riktat sig mot person över 15 år. Fall där någon dömts för otukt med ungdom är få. De avser gärningar där den underåriga stått under gärningsmannens tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning eller eljest står under hans övervakning, vård eller lydnad eller då gärningsmannen i annat fall utnyttjat den underåriges beroende ställning. Den viktigaste gruppen i dessa fall får antas vara fall där far, styvfar eller person med en liknande relation till den underåriga haft könsumgänge med den unge.

Frihetskränkande otukt omfattar en mängd olika gärningstyper. Brottet kan bestå i att någon med råntvång tilltvingar sig annat sexuellt umgänge än samlag. Det kan också bestå i att någon tilltvingar sig samlag med mindre grovt tvång än råntvång. Det kan röra sig om såväl heterosexuella som homosexuella övergrepp. Vidare kan brottet bestå i att någon grovt missbrukar annans beroende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge eller att någon med detta syfte otillbörligt utnyttjar att annan är sinnessjuk, sinnesslö, befinner sig i vanmakt eller i hjälplöst tillstånd.

Tabell 5 Antal dömda för frihetskränkande otukt och otukt med ungdom

	År							
	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Frihetskränkande otukt	21	16	31	40	23	28	29	34
Otukt med ungdom	6	8	9	6	3	9	4	4

Brottet förförelse av ungdom innebär i typfallet att någon mot betalning eller löfte om betalning har eller försöker få sexuellt umgänge med den som är under 18 år. Antalet registrerade sådana fall är lågt. Hur många personer som dömts för detta brott framgår av tabell 6.

Tabell 6 Antal personer dömda för förförelse av ungdom

	År							
	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Antal	4	5	1	1	-	2	8	1

Tabell 7 Upplklarade sedlighetsbrott och upplklaringsprocent 1980 och 1981

Brott	Upplklarade brott							
	Totalt		Därav anmälda				Upplklaringsprocent	
			Samma år		Tidigare			
	1980	1981	1980	1981	1980	1981	1980	1981
Samtliga sedlighetsbrott	1 565	1 380	1 235	1 133	330	247	51	43
Våldtäkt, våldförande	458	392	398	352	60	40	52	45
Heterosexuell otukt med barn under 15 år	100	125	74	99	26	26	57	63
Annan heterosexuell otukt	53	50	43	46	10	4	73	64
Homosexuell otukt med barn under 15 år	41	38	33	31	8	7	64	55
Annan homosexuell otukt	5	12	4	1	1	11	24	133
Otuktigt beteende	804	712	619	573	185	139	46	38
Koppleri, främjande av otukt	76	37	39	18	37	19	88	86
Förförelse av ungdom	28	14	25	13	3	1	58	50

Antalet upplklarade sedlighetsbrott åren 1980 och 1981 framgår av tabell 7. Som upplklarade brott räknas fall i vilka

1. brott konstaterats ej föreligga
2. brott konstaterats ha blivit begånget av underårigr
3. beslutats att ej tala å brottet
4. beslut om strafföreläggande eller åtal har meddelats
5. en gärningsman knutits till brottet men där frågan om åtal förfallit p. g. a.

preskription, dödsfall eller oanträffbarhet och anledning till ytterligare förundersökning icke funnits

6. angivelse saknas eller har återkallats då sådan krävs för åtal.

Med uppklaringsprocent menas relationen mellan samtliga under året upklarade brott och antalet under samma år anmälda brott.

Tabell 8 Personer som skäligen misstänktes för sedlighetsbrott efter ålder vid tiden för brottet, 1978, 1979, 1980 och 1981

Brott	År	Summa personer	Personer i ålder					
			15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-
Samtliga sedlighetsbrott	1978	551	78	189	160	67	42	15
	1979	547	69	182	163	67	43	23
	1980	643	82	238	186	71	37	29
	1981	608	86	184	193	86	42	17
Våldtäkt, våldförande	1978	210	38	74	63	25	10	-
	1979	211	30	75	69	25	12	-
	1980	213	29	87	62	27	2	6
	1981	212	31	72	72	24	10	3
Heterosexuell otukt med barn under 15 år	1978	55	8	10	16	9	8	4
	1979	62	15	15	13	7	7	5
	1980	64	9	14	18	9	4	10
	1981	68	13	15	18	14	5	3
Annan heterosexuell otukt	1978	34	6	12	9	5	-	2
	1979	24	2	7	6	6	1	2
	1980	55	3	22	16	7	4	2
	1981	47	10	10	19	7	1	-
Homosexuell otukt med barn under 15 år	1978	26	3	7	6	4	5	1
	1979	21	2	5	5	3	2	4
	1980	26	3	6	7	5	3	2
	1981	22	4	4	7	3	3	1
Annan homosexuell otukt	1978	8	-	5	1	1	1	-
	1979	3	-	2	1	-	-	-
	1980	1	-	-	1	-	-	-
	1981	3	-	1	2	-	-	-
Otuktigt beteende	1978	225	29	77	66	26	17	10
	1979	216	25	64	67	25	24	11
	1980	266	40	99	70	25	23	9
	1981	283	41	87	88	37	21	9
Koppleri, främjande av otukt	1978	36	-	16	14	4	2	-
	1979	42	-	24	13	4	-	1
	1980	49	-	24	20	2	2	1
	1981	19	-	6	5	4	3	1
Förförelse av ungdom	1978	3	-	-	1	1	1	-
	1979	2	-	-	-	-	2	-
	1980	16	-	1	8	3	1	3
	1981	7	-	-	3	3	-	1

Tabell 8 anger de misstänkta lagöverträdarnas ålder vid tiden för brottet enligt polisstatistiken. Gärningsmännen vid samtliga brott är i allmänhet i åldern 20–39 år. Personer under 20 år förekommer som gärningsmän i betydligt mindre omfattning och då främst vid brotten våldtäkt/våldförande och otukt med barn. När det gäller koppleri, främjande av otukt och förförelse av ungdom förekommer överhuvud inte någon misstänkt person under 20 år.

Av Perssons ovannämnda undersökning framgår att utländska gärningsmän är överrepresenterade bland personer misstänkta för sexualbrott (SOU 1981:64, s. 136 ff). En förklaring till detta som framförts av Persson är att utlänningar i Sverige oftare än den inhemska befolkningen befinner sig i en svår social situation. Den kartläggning av gärningsmännen Persson har utfört visar att de till stor del är män som haft en mycket svår bakgrund och befinner sig i en problematisk situation. De speciella svårigheter som kan vara förknippade med vistelsen i ett annat land än hemlandet kan därför till viss del förklara utlänningarnas något högre brottsbenägenhet. Andelen utländska medborgare dömda för sedlighetsbrott framgår av tabell 9.

Tabell 9 Andelen utländska medborgare dömda för grövre sedlighetsbrott

Brott	år	Antal	Därav utl. medb.	Procent 1978–1981
Våldtäkt	1978	67	22	35 %
	1979	62	19	
	1980	90	34	
	1981	58	22	
Våldförande	1978	28	3	40 %
	1979	32	16	
	1980	27	14	
	1981	25	12	
Frihetskränkande otukt	1978	23	8	28 %
	1979	26	5	
	1980	29	10	
	1981	34	8	
Otukt med barn	1978	47	4	11 %
	1979	67	12	
	1980	70	6	
	1981	57	6	
Otuktigt beteende	1978	140	11	7 %
	1979	154	14	
	1980	170	9	
	1981	167	12	
Koppleri	1978	26	9	30 %
	1979	31	6	
	1980	25	8	
	1981	11	5	
Främjande av otukt	1978	5	2	52 %
	1979	7	4	
	1980	8	5	
	1981	5	2	

Tabell 10 Personer dömda till påföljd för sedlighetsbrott efter påföljdsart 1974-1981

Brott	År	Samtliga	Böter	Fängelse	Ungdoms- Intern. ^b fängelse ^a	Villk. dom	Skydds- tillsyn	Vård BVL	Vård NVL	Sluten psyk. vård + spec. sjukh.	Öppen psyk. vård	BrB 34:1 tillämpad
Våldtäkt 1 § Våldförande	1974	67	1	35	-	1	6	3	-	20	-	1
	1975	71	-	44	1	6	7	4	-	8	-	1
	1976	60	-	34	2	-	7	4	-	13	-	-
	1977	83	-	61	-	3	5	4	-	10	-	-
	1978	95	1	57	2	2	7	5	-	17	-	3
	1979	94	-	62	1	1	6	2	-	21	-	1
	1980	117	-	78	-	2	8	4	-	24	-	1
	1981	83	-	60	-	2	5	5	-	11	-	-
	1974	104	-	18	1	36	23	1	-	16	1	6
	1975	94	-	32	1	16	23	6	-	10	1	5
	1976	109	-	40	1	17	27	5	-	14	1	4
1977	101	-	38	1	24	20	3	-	14	-	2	
1978	56	-	25	-	10	9	-	-	8	-	3	
1979	78	-	35	-	18	13	1	-	10	-	?	
1980	85	-	33	-	13	29	3	-	4	-	3	
1981	81	-	39	-	10	12	10	-	9	-	1	
Homosexuell otukt	1974	36	-	10	-	7	13	-	5	-	-	1
	1975	26	2	-	-	9	10	-	1	-	4	4
	1976	19	-	3	-	7	7	-	1	-	1	1
	1977	27	-	5	-	6	14	-	1	-	1	-
	1978	17	-	3	-	3	9	-	1	-	1	-
	1979	18	-	5	-	4	7	-	2	-	2	-
	1980	19	-	4	-	6	6	-	3	-	3	-
	1981	14	-	6	-	-	5	-	1	-	1	2
	1974	216	157	9	-	8	18	-	1	2	2	19
	1975	197	135	22	-	10	17	-	2	2	-	9
	1976	156	110	24	-	10	8	-	-	1	-	3
1977	175	115	24	-	10	15	-	1	-	-	10	
1978	171	116	27	-	8	11	1	1	1	1	6	
1979	194	128	33	-	13	14	-	-	1	-	4	
1980	211	151	25	-	18	10	1	-	-	-	6	
1981	184	152	10	-	6	8	3	-	-	-	5	

^a Avskaffades i januari 1980.^b Avskaffades i juli 1981.

Av tabell 10 slutligen framgår vilka påföljder som i allmänhet utdöms för sedlighetsbrott. Våldtäkt och våldförande bedöms i allmänhet mycket strängt. Vanligen döms till fängelse eller sluten psykiatrisk vård. I några fall har dömts till kriminalvård i frihet. I dessa fall kan brottsrubriceringen antas ha varit våldförande. Det höga minimistraffet för våldtäkt – två års fängelse – utesluter nämligen i princip sådan vård. Ett undantag härvidlag är fall där gärningsmannen är under 21 år. Då finns sedan 1 januari 1980 större möjligheter att bestämma påföljden till kriminalvård i frihet. Tidigare fanns samma möjligheter för personer under 18 år.

Gruppen "annan heterosexuell otukt" består av ett antal sinsemellan olikartade brott av olika svårhet. Detta avspeglas även i de påföljder som tillämpats. Samma är förhållandet vid homosexuell otukt.

Bland övriga sedlighetsbrott återfinns brotten koppleri, förförelse av ungdom och otuktigt beteende. Den antalsmässigt största gruppen är otuktigt beteende. Detta är förklaringen till att böter i så hög grad som är fallet kommit till användning som påföljd för brott inom denna kategori.

5 Allmän bakgrund för en lagstiftning om sexuella övergrepp

5.1 Inledning

Den debatt som förts under de senaste årtiondena rörande samlevnadsproblem och sexuella frågor har ofta präglats av den uppfattningen att det viktiga är att skapa förutsättningar för individens frigörelse och göra rent hus med gamla tabuföreställningar som har sina rötter i en gången tids värderingar. Man har föreställt sig att därmed skapas förutsättningar för ett mer äkta och naturligt sexualliv. Självfallet är en sådan inställning i stora delar både riktig och tilltalande. Man måste emellertid hålla i minnet att det strängt taget inte finns något som kan kallas "naturligt" sexualliv eller en "naturlig" form för samlevnad. Så gott som alla samhällen har genom tiderna försökt kontrollera familjebildning och sexualhandlingar. Varje kultur har sin särskilda gestaltning och sina egna mönster för sexuella handlingar och sina egna förutsättningar på det sexuella området. Sexualliv och samlevnad är i stor utsträckning socialt och kulturellt betingad.

Liksom varje samhälle har organiserat sin ekonomi så har samhällena också bildat egna sociala arrangemang med vars hjälp den sexuella driften har infogats i ett kulturmönster. Det finns alltid samhällsintressen bakom sexualorganisationen. Den svenska synen på sexualitet har påverkats av samhällets grundläggande ekonomiska och sociala organisation liksom också av kyrkan, vetenskapen, socialpolitiken och lagstiftningen. I det följande vill kommittén kort redovisa vissa synpunkter på detta.

5.2 Rättshistoriskt perspektiv på sedlighetsbrotten i lagstiftningen

Begreppet sedlighetsbrott antyder i och för sig att det är fråga om handlingar som strider mot en viss moraluppfattning. I äldre tider var den religiösa påverkan, framför allt då från den mosaiska lagen och gamla testamentet, särskilt påtaglig. 1734 års lag präglades sålunda av uppfattningen att sexuellt umgänge bara var tillåtet inom äktenskapet. Kriminaliseringen av incest var mycket långtgående. Straffen för sedlighetsbrott var drastiska; dödsstraff kunde förekomma för åtskilliga av incestbrotten. Vid vissa sedlighetsbrott skulle böter betalas till kyrkan.

1864 års strafflag innebar en mildring i synen på sedlighetsbrotten. Alltsedan dess kan utvecklingen sägas ha inneburit att allt fler handlingar

avkriminaliserats samtidigt som straffsatserna för återstående brott har mildrats. Kriminialiseringen i 1864 års strafflag hade som främsta syfte att värna om sedligheten. Man kan dock i motiven för lagen också skönja synsättet att själva övergreppet utgör grunden för kriminaliseringen. Även om strafflagen innebar en liberalisering i förhållande till äldre rätt karaktäriserades den dock av långtgående ambitioner att styra människors sexuella beteende. Sammantaget ger bestämmelserna i lagen, med den där använda starkt negativt värdeladdade beteckningen otukt för all utomäktenskaplig sexuell aktivitet, en bild av en negativ inställning till sexualdriften och dess yttringar med kvinnan som ett osjälvständigt objekt för mannens sexualdrift.

Så småningom kom en reaktion mot att lagstiftningen tilldelades uppgiften att verka på det moraliska planet. Därmed inleddes en successiv avkriminalisering av sådana handlingar som företogs mellan vuxna människor av fri vilja. Bland annat avkriminaliserades vissa incestbrott år 1937 samt homosexuell otukt mellan vuxna människor år 1944.

Avkriminaliseringen av homosexuella handlingar hade föregåtts av ett långvarigt utredande och en intensiv debatt. Förutom religiösa och moraliska föreställningar anlades också medicinska synpunkter. På medicinskt sakkunnigt håll var ännu under 1930-talet den vedertagna uppfattningen att homosexuella erfarenheter i puberteten kunde leda till bestående homosexualitet vilket fick betydelse för synen på homosexuellt umgänge med unga personer.

Att medicinska och befolkningspolitiska överväganden kom in i bilden under 1900-talet visas kanske mest drastiskt av 1910 års s. k. preventivlag. Denna lag innebar att praktiskt taget all upplysning om och utbudande till försäljning av preventivmedel var straffbar. I förarbetena betecknade departementschefen preventivmedlens användning som "ett smygande gift, som kan moraliskt och fysiskt fördärva en hel nation". Med det fysiska fördärvet avsågs då att folkökningen kunde minska eller avstanna. Preventivlagen upphävdes i slutet av 1930-talet.

I takt med avkriminaliseringen under 1900-talet skedde också en viss utvidgning av det straffbara området. Utvidgningarna gällde för det mesta handlingar som bedömdes som övergrepp. Bland annat ändrades år 1918 koppleribestämmelserna så att det straffbara området utvidgades för att det skulle bli möjligt att ingripa mot sutenörer och mot de former som den mer organiserade prostitutionen hade antagit. Det framhölls i samband därmed att det var viktigt att bereda den enskilde skydd mot förledande till otukt med annan liksom också att skydda människor mot exploatering.

I 1965 års brottsbalk betraktas sedlighetsbrotten såsom brott mot person. Huvudsyftet med beivrandet av sedlighetsbrott är enligt förarbetena att bereda straffrättsligt skydd för barn och ungdom mot sexuella kränkningar samt att i övrigt värna individens integritet i sexuellt hänseende. I enlighet med den uppfattningen överfördes våldtäkt och liknande övergrepp från frihets- och fridsbrotten till sedlighetsbrotten.

BrB skiljer inte på övergrepp i och utom äktenskapet. Detta var en viktig principiell nyhet och föranledde t. o. m. olika beslut i riksdagens båda kamrar. BrB innebar också vissa förändringar beträffande behandlingen av gärningar av homosexuell natur. Man strävade efter att likställa heterosex-

uella och homosexuella handlingar. Helt genomfördes emellertid inte detta, man behöll bl. a. skilda åldersgränser för heterosexuella och homosexuella handlingar. Denna åtskillnad avskaffades först för ett par år sedan.

Den successiva avkriminalisering som ägde rum under strafflagens tid av handlingar som företagits av fri vilja mellan människor fullföljdes i någon mån genom BrB. Bland annat avkriminaliserades vissa incestbrott.

BrB innebar emellertid också en viss utvidgning av kriminaliseringen. Bland annat infördes den principiellt viktiga bestämmelsen att straffansvar inte skulle inträda bara vid uppsåtliga brott utan också i fall då gärningsmannen inte insåg men hade skäligen anledning att anta att en underårig inte hade uppnått tillräcklig ålder. En annan betydelsefull utvidgning av kriminaliseringen var att man införde brottet förförelse av ungdom. Bestämmelsen om detta brott är avsedd att utgöra ett skydd mot att ungdom dras in i heterosexuell eller homosexuell prostitution. Slutligen innebar BrB ändringar av straffsatserna, i flertalet fall innebar förändringarna mildringar.

5.3 Sociologiska aspekter

Inom modernare sociologisk forskning¹ har man tryckt på synpunkten att de ekonomiska förhållandena har stor betydelse för de sociala relationerna och familjerollerna. Den könsrollsfordelning som fortfarande präglar vårt samhälle anses gå mycket långt tillbaka i tiden och i själva verket ytterst vara beroende av den arbetsdelning mellan könen som ursprungligen uppkom till följd av att mannen oftast är fysiskt starkare än kvinnan.

De sociala klyftor som så småningom uppkom även i primitiva samhällen skapade förutsättningar för att äktenskap måste ingås inom grupper av likar. Monogamin garanterade förbindelsens stabilitet. Hemgift och arv bidrog till att göra äktenskap till ekonomiska företag. För monogamin blev arvingen viktig eftersom barnet var ett skydd för föräldrarnas ålderdom. Monogamin och släktens arvsintressen omgavs av en restriktiv sexualmoral. Männen ville bli säkra på att de var fäder till de barn som deras hustrur födde och höll därför kvinnorna under sträng uppsikt. Både föräktenskaplig och utomäktenskaplig sexualitet förbjöds. Männen behöll makten över kvinnorna också på det sättet och det var fadern eller släkten som gifte bort de unga döttrarna.

1800-talets kvinnor levde i ett samhälle som fungerade helt på mannens villkor. Kvinnan ansågs ha sig själv att skylla när hon fick ett utomäktenskapligt barn. Kyrkan och det borgerliga samhället betraktade männen som kvinnans överhuvud och den kvinnliga sexualiteten förnekades. Under senare delen av 1800-talet började emellertid den tidigare så fasta samhällsordningen luckras upp. Järnvägar anlades, kommunikationer förbättrades och den industriella utbyggnaden påbörjades. Allt detta medförde ökad rörlighet i samhället och därmed försvarades den sociala kontrollen. Giftermål kunde grundas mera på individernas känslor än på släktintressen. Allt eftersom den gamla ordningen luckrades upp och rörligheten ökade växte också antalet utomäktenskapliga barn. Majoriteten av de utomäktenskapliga barnens fäder tillhörde de lägre socialgrupperna.

¹ Se docenten Rita Liljeströms framställning i boken *Prostitution*, Liber Förlag 1981, s. 120 ff.

Den industriella och demografiska revolutionen under 1800-talet satte hemmet som försörjningsinrättning ur spel. Den växande skaran av ogifta kvinnor måste beredas nyttig sysselsättning. Effekten av att också kvinnors arbetskraft stod till förfogande blev en markant könsuppdelning på den privata arbetsmarknaden. Kvinnorna fördes samman i ett litet antal branscher och placerades i arbeten med lågt anseende. Den offentliga sektorn fick billig arbetskraft genom kvinnor som telegrafister, telefonister, postexpeditörer, lärarinnor i folkskolor och systrar i sjukvården. Där det fanns samma tjänster för kvinnor och män fick de gå efter skilda löneskalor.

Med kvinnans inträde på den öppna arbetsmarknaden blev det också nödvändigt att ta hänsyn till de ändrade förhållandena i lagstiftningen. Man hade redan i mitten av 1800-talet gett kvinnor lika arvsrätt och genomfört en myndighetsreform för ogifta kvinnor. Den grundläggande värderingen för 1921 års giftermålsbalk var likställdhet mellan makarna och i princip livsvarigt äktenskap. Balken byggde på att kvinnor kunde fullgöra sin skyldighet att bidra till familjens underhåll genom verksamhet i hemmet. Balken utgick från en social verklighet där gifta kvinnor oftast bands till hemarbete och var ekonomiskt avhängiga av mannens insats som försörjare men där å andra sidan huvudansvaret för barnen ålades modern.

Samlevnadsformerna har förändrats kraftigt under de senaste årtiondena. Äktenskapsfrekvensen steg kraftigt från 1940 till mitten av 1960-talet. Därefter sjönk äktenskapsfrekvensen år från år. Under sjuårsperioden 1966–1973 minskade sålunda äktenskapsfrekvensen med i runt tal 40 procent och familjelagssakkunniga angav i ett delbetänkande från 1978 (SOU 1978:55) att Sverige hade den högsta frekvensen samboende utom äktenskapet tätt följd av Danmark. I stort sett alla, sannolikt mer än 99 procent, av dem som nu gifter sig har sambott ogifta under äktenskapsliknande förhållanden.

1973 års ändringar i giftermålsbalken grundades på tanken att äktenskapet utgjorde en form av frivillig samlevnad mellan två självständiga individer. Lagstiftningens syfte angavs vara att lösa praktiska problem, inte att ta ställning för en samlevnadsform före en annan.

En stor förändring ligger däri att staten numera svarar för den sociala grundtryggheten och att arvets och bördens betydelse har minskat. Moderna preventivmetoder gör det möjligt att ha ett aktivt sexualliv utan att riskera graviditet.

En annan mycket viktig förändring i det traditionella mönstret har samband med kvinnans inträde på arbetsmarknaden. Utvecklingen under efterkrigstiden kännetecknas av att gifta kvinnor i allt större utsträckning ägnar sig åt förvärvsarbete. Antalet kvinnor som helt står utanför arbetsmarknaden var år 1970 drygt en miljon och år 1980 knappt 700 000. Andelen icke förvärvsarbetande kvinnor har sjunkit från 42 procent år 1970 till 27 procent år 1980. Antalet deltidsarbetande kvinnor är nu cirka en miljon mot drygt en halv miljon år 1970. De deltidsarbetande kvinnorna står för den stora ökningen av kvinnor på arbetsmarknaden. Antalet heltidssysselsatta kvinnor är drygt en miljon och antalet har egentligen inte ökat sedan mitten av 1970-talet. Detta visar att den jämställda familjen med två föräldrar och två försörjare ännu inte är på långa vägar genomförd. Arbetslivet är i

praktiken fortfarande ofta inrättat för heltidsanställd manlig arbetskraft som tack vare de gifta kvinnorna befrias från mycket av arbetet i hemmet. Kvinnorna bär i praktiken ännu i dag i allmänhet huvudansvaret för hem och barn och balanserar ofta detta genom att arbeta på deltid.

I den socialpsykologiska vetenskapen² har framhållits att arbetsdelningen mellan könen är grunden för hela sexualorganisationen. I dag kan arbetsdelningen sägas innebära att det offentliga inflytandet i stor utsträckning ligger i männens händer medan kvinnorna oftast svarar för det oavlönade privata arbetet och har hand om de små barnen. Detta kan ge upphov åt uppfattningen att manlighet hör ihop med vuxenhet och oberoende medan kvinnlighet hör ihop med barn och andra som är beroende. Detta leder i sin tur till att män får en motvilja att tillerkänna kvinnor auktoritet och ledarskap. Männen uppfattar inte heller det arbete kvinnor utför som viktigt och intressant. Detta medför att män kan komma att degradera kvinnokönet och bli benägna att hävda ett slags besittningsrätt över kvinnan.

I den sociologiska forskningen har också påpekats att det får vittgående konsekvenser när barnen i praktiken oftast vårdas och fostras av bara ett kön. Ojämligheten mellan könen understöds om ena könet svarar för privata behov och det andra för samhälleliga och ekonomiska behov. Denna asymmetri sätter då också spår i kvinnors och mäns sexualitet.

5.4 Kommitténs grundläggande värderingar

Sedlighetsbrotten – eller som kommittén föredrar att kalla dem – de sexuella övergreppen kan indelas i tre huvudgrupper, våldtäktsbrott, sexuella övergrepp utan våldsinslag samt koppleri.

Syftet med att kriminalisera dessa olika gärningar är självfallet att motverka förekomsten av dem och understödja den säkert allmänt gällande moraluppfattningen att gärningar av det slaget är förkastliga. I den meningen avser lagstiftningen alltså att påverka den allmänna moralen. Däremot bör lagstiftningen inte försöka påverka det frivilliga sexuallivet mellan vuxna människor. Det kan inte komma på fråga att – som tidigare förekommit – straffbelägga vissa sexualhandlingar som vuxna människor frivilligt vill genomföra. Lagstiftningen måste grundas på den uppfattningen att man skall ha respekt för olika inriktningar och beteenden på det sexuella området hos vuxna personer så länge beteendet i fråga inte skadar någon annan. I enlighet härmed anser kommittén att det inte längre finns anledning att straffbelägga sexuella handlingar som företas helt frivilligt av vuxna människor även om de skulle vara släkt med varandra.

När det gäller våldtäktsbrotten förhåller det sig så att dessa brott i stor utsträckning har inslag av misshandel. Att misshandel skall kriminaliseras skulle egentligen inte behöva motiveras närmare. Det är emellertid angeläget att understryka, att det inte får vara något slags förmildrande omständighet att parterna känner varandra och kanske också bor ihop. Kvinnomisshandel har tyvärr med all sannolikhet en mycket större utbredning än man tidigare har trott och den medför ofta svåra lidanden och även psykiska skador för de drabbade kvinnorna. Den särskilda form av

² Rita Liljeström a. a. s. 172 ff.

kvinnomisshandel som våldtäkten kan sägas utgöra förekommer främst inom ramen för mer fast samlevnad – enligt en av kommitténs expert Leif Persson gjord uppskattning utsätts flera tusen kvinnor varje år för sexuella övergrepp från sina tidigare och nuvarande män. Självfallet innebär våldtäkt ett mycket allvarligt övergrepp som är särskilt kränkande för den personliga integriteten och som dessutom ofta kan vara förenad med en stark skräckupplevelse hos kvinnan.

Mot den bakgrunden anser kommittén att samhällets reaktion i form av straff mot det allvarliga övergrepp som våldtäkten innebär måste skärpas. Det gäller att inpränta att varje människa har rätt till sexuell integritet och att man måste respektera när en annan människa avböjer sexuella inviter. Därmed understöds också det pågående arbetet att skapa ökad jämställdhet mellan könen. Det gäller att göra rent hus med gamla ännu kvardröjande uppfattningar om att kvinnan tillhör mannen och är skyldig att ställa sig till hans förfogande. I linje härmed ligger att någon mildring av straffmättningspraxis vid våldtäktsbrott, inte kan komma i fråga.

Beträffande sexuella övergrepp utan våldsinslag så förhåller det sig så att det ofta riktas mot barn eller ungdomar. Som närmare utvecklas i avsnitten 7.2 och 7.3 bör lagstiftningen i den delen skydda barnen och ungdomen mot att utsättas för sexuella övergrepp bl. a. eftersom övergreppet kan medföra störningar i barnets utveckling och försvåra ett framtida harmoniskt sexualliv.

När det slutligen gäller koppleriet innebär kommitténs förslag viss utvidgning av det straffbara området.

Anledningen till det är att kommittén anser att prostitutionen medför omfattande skadeverkningar dels för de prostituerade dels därigenom att företeelsen som sådan är ägnad att underbygga en negativ syn på kvinnokönet – kvinnan reduceras till ett sexualobjekt som är till salu för pengar. Om den straffrättsliga lagstiftningen försvårar koppleriverksamheten påverkas därmed indirekt även prostitutionens utbredning. Kommittén har däremot inte velat gå så långt att det skulle bli straffbart att anlita en prostituerads tjänster. Som utvecklas närmare i avsnitt 8.4.1 beror detta ståndpunktstagande bl. a. på att kommittén inte vill ta risken att driva prostitutionen under jorden så att socialarbetarnas möjligheter att hjälpa prostituerade kvinnor försvåras.

6 Våldtäkt

6.1 Sammanfattning

Kommitténs förslag beträffande våldtäktsbrottet innebär sammanfattningsvis främst följande.

1. Det saknar betydelse vid den straffrättsliga bedömningen hur offret betett sig före övergreppet. Det centrala är att offret med våld eller hot har utsatts för ett sexuellt övergrepp. Det är också likgiltigt huruvida parterna kände varandra tidigare, om övergreppet riktas mot en för gärningsmannen helt okänd person eller om det utgör inslag i samboendeförhållande. I enlighet härmed kommer våldtäktsbrottet att omfatta också de gärningar som i dag bedöms som våldförande.

2. För våldtäkt döms när någon förmår annan till samlag genom att bruka våld eller genom att inge offret uppfattningen att hon befinner sig i trängande fara eller genom att försätta offret i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Till skillnad mot vad fallet är f. n. hänförs också till våldtäkt fall då sexuell umgänge, som kan jämföras med samlag, har förekommit, dvs. bl. a. homosexuella övergrepp utgör våldtäkt enligt förslaget. Straffet för våldtäkt föreslås bli fängelse lägst ett högst sex år (f. n. lägst två och högst tio år). Möjligheten att i mindre allvarliga fall döma för våldförande till fängelse i högst fyra år avskaffas.

3. Vid grov våldtäkt skall enligt förslaget dömas till fängelse lägst två och högst tio år. Vid bedömande av om brottet är grovt skall man särskilt beakta om våldet var livsfarligt eller om det medförde allvarlig skada eller sjukdom eller om gärningsmannen på annat sätt visat särskild råhet, t. ex. våldtagit en liten flicka.

Förslaget innebär alltså bl. a. att de nuvarande brotten våldförande med fängelse högst fyra år och våldtäkt med fängelse lägst två och högst tio år ersätts med brotten våldtäkt, fängelse lägst ett och högst sex år, och grov våldtäkt, fängelse lägst två och högst tio år.

4. Den som i annat fall än som anges under punkten 2 ovan genom olaga tvång förmår någon till sexuell umgänge skall dömas för sexuell tvång. Kommittén föreslår att straffet blir fängelse i högst fyra år. Brottet sexuell tvång kommer främst att omfatta fall då gärningsmannen använt sådana lindrigare hotelser som hänförs till s. k. utpressningstvång eller då sexualhandlingen inte kan jämföras med samlag såsom t. ex. onani. Sådana fall utgör enligt gällande rätt frihetskränkande otukt och föranleder f. n. straff med fängelse i högst fyra år.

5. Någon angivelse från målsäganden skall *inte* krävas för att åklagaren skall väcka åtal. Inte heller skall någon speciell preskriptionstid gälla för våldtäkt utan enbart de generella preskriptionstiderna.

6.2 Vissa kriminologiska och statistiska uppgifter m. m.

Som en bakgrund till det följande resonemanget bör lämnas vissa uppgifter rörande våldtäktsbrottet. Uppgifterna grundas i första hand på den särskilda kriminologiska kartläggning av våldtäktsbrottet som utförts av kommitténs expert Leif Persson (SOU 1981:64).

I brottsstatistiken finns uppgifter angående de våldtäktsbrott som anmäls till polisen. År 1965 uppgick antalet anmälda våldtäktsbrott till 587. Under åren därefter fram till 1974 beskriver brottsutvecklingen en svagt uppåtriktad kurva och brottstalen pendlar kring ett årligt medelvärde på drygt 600 anmälda brott per år. Från och med 1974 sker en kraftig och obruten ökning av den anmälda brottsligheten så att den år 1980 uppgår till 930 brott för hela riket.

Cirka 75 % av den anmälda våldtäktsbrottsligheten under perioden 1970–1980 avsåg faktiskt sådana brott medan den resterande andelen gällde andra brott eller inte straffbar händelse.

Materialet i Perssons undersökning utgörs av händelser som inträffat 1970, 1973 och 1976 och som anmäls till polisen som påstådda våldtäkter, våldföranden och försök till sådana brott. För åren 1970 och 1973 innehåller materialet ett 20-procentigt urval av dessa händelser medan för året 1976 samtliga händelser medtagits. Totalt har 963 anmälningar varit föremål för bearbetning.

Den anmälda våldtäktsbrottsligheten har en utpräglad storstadskaraktär och omkring 50 % faller på de tre storstadsregionerna. Ungefär 50 % av de anmälda brotten utgjordes av fullbordade våldtäkter eller våldföranden och cirka 25 % av försök till sådana brott.

Vid den rena våldtäktsbrottsligheten träffas parterna i hemmet i ungefär 40 % av fallen. Den andra stora träffpunkten utgörs av allmän plats som gata, väg, park etc. Hit hör drygt 30 % av totala antalet anmälningar. Den tredje kategorin utgörs av sådana möten som inletts på restaurang, diskotek etc. Andelen ligger i storleksordningen 10 %. Ungefär 5 % utgörs av ragnarvåldtäkter som börjar i gärningsmannens bil.

Våldtäktsbrotten är i allmänhet inte planerade. Brottsligheten är i stället starkt betingad av situationen och utlöses av en mängd omständigheter i en emotionell situation som i hög grad bestäms av parternas tidigare relationer. Många våldtäktsbrott har karaktären av våldsbrott med sexuellt inslag.

Ringa fysiskt våld används i drygt 50 % av de rena våldtäktsbrotten. Mannen kan ha pressat ner kvinnan, hindrat hennes rörelsefrihet på annat sätt, gett henne en örfil osv. Grovt fysiskt våld t. ex. kraftigare sparkar eller slag, struptag etc. förekommer i 40 % av fallen. Det mycket grova våldet där offret svävar i livsfara är mycket sällsynt.

I ungefär 20 % av fallen gör offret inget försök att värja sig annat än att hon protesterar muntligen. Ungefär hälften av offren har inte haft några fysiska

skador att visa upp vid anmälan. När det finns skador beror det ofta mer på att gärningsmannen använt våld för att bryta ett kraftigt motstånd än på att våldet varit ett självändamål för gärningsmannen. Det är alltså inte fråga om fysiska skador av klassisk misshandelskaraktär.

Vid ungefär hälften av de rena våldtäktsbrotten har gärningsmannen haft samlag med sitt offer. I cirka 20 % av fallen har det stannat vid försök till samlag. I några procent av de anmälda fallen förekommer olika sadistiska inslag.

Allmänt kan sägas att det i våldtäktsbrotten finns ett moment av våld, hot eller tvång. Vidare finns ett sexuellt inslag och slutligen ett frihetsberövande. I regel rör det sig om kortvariga frihetsberövanden. Oftast slutar brottet med att gärningsmannen avviker.

De fall där parterna inte känner varandra sedan tidigare dominerar. I cirka 40 % av fallen känner parterna inte alls till varandra. I 10 % av fallen har de träffats i direkt anslutning till den brottsliga gärningen och i cirka 20 % av fallen känner de visserligen varandra sedan tidigare men är inte närmare bekanta.

Vanligtvis begås våldtäktsbrotten av en enda gärningsman. 87 % av de anmälda brotten är s. k. singelbrott. I 13 % av fallen finns det två eller flera gärningsmän. Mindre än ett brott av tio är s. k. gruppvåldtäkt.

Två tredjedelar av samtliga gärningsmän är mellan 20 och 35 år gamla. Av dessa gärningsmän är cirka 40 % utländska medborgare. De svenska gärningsmännen är underrepresenterade i det material som bearbetats av Persson. Deras andel är 50 % lägre än vad den borde vara om man tar hänsyn till hela befolkningens sammansättning. De utländska gärningsmännen är däremot överrepresenterade och deras andel är cirka sex gånger högre än den förväntade.

Gärningsmännen har en omfattande brottsbelastning. Ser man på de fullständigt identifierade gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott under 1976 finner man att närmare 70 % av dem fanns registrerade för ett eller flera brott. Flertalet av dem hade en omfattande kriminalitet bakom sig. Närmare 20 % av dem hade mer än 20 tidigare brott registrerade. Cirka 5 % av de kända gärningsmännen vid rena våldtäktsbrott hade tidigare gjort sig skyldiga till våldtäkt. Som regel är de tidigare brotten traditionella brott med kraftigt inslag av våldsbrottslighet och ett än kraftigare av stöldbrottslighet och grova trafikbrott.

Allmänt kan sägas att de gärningsmän som kommer till polisens kännedom kan betecknas som en speciell grupp av män som befinner sig i en svår social och individuell situation. Våldtäktsbrotten tycks innehålla mera aggressivitet än sexualitet. Det är ofta fråga om utlevelser som kan vara betingade av att gärningsmannen bygger upp en situation som han till sist inte kan hantera. En mindre andel, cirka 10–15 %, av gärningsmännen kan betraktas som psykiskt sjuka.

Brottsoffren är inte jämnt fördelade över olika ålderskategorier. Närmare hälften tillhör åldersgruppen 15–25 år. Totalt 64 % är 15–30 år. Cirka 90 % av offren är svenska medborgare.

Gift/sammanboende utgör den största offerkategorin eller 38 %. Vid en mindre andel av dessa fall, cirka 6 % av samtliga, har gärningsmannen varit identisk med maken/sambon (parvåldtäkter). Majoriteten av offren har

någon form av sysselsättning, i regel studerande eller arbetare.

Jämför man offren med gärningsmännen framstår det som klart att offrens sociala status genomsnittligt är högre än gärningsmännens. Sammanfattningsvis kan sägas att cirka 10 % av offren utgörs av kvinnor som uppvisar både en tidigare brottsbelastning och sociala/individuella problem och psykiska problem. Dessutom finns det en grupp på cirka 20 % som haft någon eller flera former av problem inklusive olika handikapp. Inslaget av prostituerade är litet. Gruppen prostituerade har skattats till cirka 3 %.

De sexuella övergreppen representerar en mycket svårundersökt brottsgrupp. De resultat som finns pekar entydigt på att det s. k. mörktalet är stort dvs. endast en mindre andel av samtliga sådana brott kommer till polismyndigheternas kännedom. Mycket talar för att de s. k. överfallsvåldtäkterna har ett litet mörktal. Däremot torde det förhålla sig tvärtom med de våldtäkter som utspelas mellan individer som lever eller har levt i en parrelation. Beträffande de s. k. upprägningsvåldtäkterna, dvs. en inledande frivillig kontakt före det sexuella övergreppet mellan tidigare obekanta individer, ligger mörktalet någonstans mittemellan de båda tidigare angivna kategorierna.

Persson har kommit till det resultatet att det faktiska antalet överfallsvåldtäkter troligen uppgår till omkring 200 per år. Beträffande parvåldtäkter har Persson ansett sig kunna göra den uppskattningen att endast någon eller några procent av brotten anmäls till polisen. Den relativt sett vanligaste våldtäkten torde enligt Persson utspelas inom sådana relationer. I runda tal kan det antas röra sig om cirka 10 000 sexuellt orienterade våldsbrott per år. Ofta är det då fråga om upprepade brott mot ett och samma offer och med samme gärningsman. En försiktig skattning visar dock enligt Persson att det måste röra sig om några tusen kvinnor som varje år utsätts för sexuella övergrepp från sina tidigare och nuvarande män.

Beträffande de sexuella övergrepp som inte är av ren överfallstyp men som inte heller förövats mot närstående kvinnor har Persson ansett sig kunnat skatta att sådana övergrepp uppgår till några tusen brott per år.

Slutsatsen skulle då bli den att antalet anmälda s. k. rena våldtäktsbrott inklusive försök uppgår till cirka 500 à 600 per år under senare delen av 1970-talet. Det verkliga brottsantalet är mycket större. Det torde med säkerhet överstiga 10 000 brott per år varav den absoluta majoriteten är sådana som begåtts mot närstående kvinnor och den relativt sett minsta gruppen rena överfall. En skattning pekar mot något tiotusental parvåldtäkter, ett par hundra överfallsvåldtäkter och några tusen brott i kategorier som ligger mellan dessa två.

Slutligen bör nämnas att Persson i sin undersökning funnit att antalet falska anmälningar i grundmaterialet utgör mindre än 2 % av samtliga.

6.3 Kvinnans beteende före övergreppet

Våldtäkt och andra sexuella övergrepp mot kvinnor betraktas i alla kända rättsordningar som ett allvarligt brott som förtjänar strängt straff. Brottsart är sådant att det lätt uppväcker starka känslor. Erfarenheten visar att omgivningens ogillande inte alltid bara drabbar gärningsmannen. Ofta nog

har också kritik riktats mot kvinnan för att kvinnan inte gjort vad hon hade bort göra för att undvika övergreppet. I stället för att visa medkänsla med kvinnan för det svåra och kränkande övergrepp hon utsatts för ger den allmänna opinionen tyvärr ibland uttryck för en mer eller mindre förstucken kritik av den som borde ha fått stöd. I andra kulturkretsar har denna uppfattning åtminstone tidigare ibland gått så långt att den utmynnat i ett renodlat fördömande av kvinnan som inte förmått värja sig och bevara sin "renhet".

Under senare år har i vårt land rått en livlig debatt rörande våldtäktsbrott. En tändande gnista var det förslag som 1976 lades fram av sexualbrottsutredningen. Sexualbrottsutredningens förslag byggde nämligen bl. a. på den tanken att ett våldtäktsbrott var mindre allvarligt om kvinnan före övergreppet handlat på ett sätt så att hon kunde anses mer eller mindre ha uppmuntrat mannen till sexuella närmanden. Detta synsätt väckte våldsamt kritik från framför allt kvinnoorganisationernas sida. Men också på andra håll tog man avstånd från sexualbrottsutredningens tankegångar.

Debatten hade motsvarighet på andra håll än i vårt land. Våldtäktsfrågorna hade nämligen debatterats livligt både i Förenta staterna och i Västeuropa från mitten av 1970-talet. Våldtäktsfrågan kom där att framstå som en ideologisk fråga och ett delkomplex i debatten rörande kvinnornas frigörelse. Man ville hänföra våldtäktsbrottet till de traditionella uppfattningarna rörande mans- och kvinnorollerna. Våldtäkten sågs då som den yttersta och mest kränkande manifestationen av manssamhällets förtryck av kvinnorna. Våldtäkten sattes också i samband med de allmänna orättvisor på det sociala, ekonomiska och politiska området som rådde mellan könen. I vårt land fick debatten den praktiska effekten att regeringen avstod från att lägga fram något förslag grundat på sexualbrottsutredningens betänkande. I stället tillsattes sexualbrottskommittén med uppgift att överarbeta bl. a. bestämmelserna rörande våldtäktsbrottet.

Den första och mest närliggande frågan är därför följande. Skall man, när man avgör vilka faktorer som konstituerar våldtäktsbrottet, beakta också hur kvinnan handlat före övergreppet och vilka relationer hon kan ha till gärningsmannen? För sexualbrottskommittén är frågeställningen enkel och kan bara besvaras med nej.

Kommittén anser nämligen att det avgörande måste vara att gärningsmannen inte vill respektera kvinnans nej utan bryter hennes motstånd med fysiskt eller psykiskt tvång. Därmed utsätter han kvinnan för en kränkning av hennes personliga och sexuella integritet som rättsordningen inte kan godta utan måste inskrida mot med straff. Ser man saken så – och detta är det enda rimliga synsättet – kommer man till det resultatet att det för bestämmandet av vilket brott som blivit begånget är likgiltigt hur kvinnan handlat före övergreppet. Det betyder alltså ingenting om hon liftat med gärningsmannen i hans bil, om hon bjudit upp gärningsmannen i sin våning eller om hon tillåtit honom vissa närmanden som t. ex. kyssar och smekningar. I och med att hon klagat för mannen att hon inte vill vara med om samlag eller annat sexuellt umgänge har mannen att rätta sig efter detta. Gör han inte det utan bryter hennes motstånd med fysiskt eller psykiskt tvång blir det enligt kommitténs mening fråga om våldtäkt.

Man kan också anföra andra argument mot tanken att låta kvinnans

handlande före övergreppet få betydelse för brottsrubriceringen. Grundas lagstiftningen på ett sådant synsätt riskerar man nämligen att uppmärksamheten inte fokuseras på vad det egentligen är fråga om, nämligen ett övergrepp mot kvinnan, utan i stället på hur kvinnan uppträtt, om kvinnan möjligen lätt knyter sexuella förbindelser och om det kanske i själva verket är kvinnan som bör klandras för att våldtäkten över huvud taget ägt rum. Resultatet blir då felaktigt och snedvridet.

Dessutom kommer offret för gärningen, kvinnan, att utsättas för ytterligare påfrestningar i form av klander från omgivningen, obefogat skvaller om eventuellt lösaktigt levnadssätt, påfrestande frågor under förundersökningen och vid rättegången osv. Man förskjuter alltså skulden från gärningsmannen till offret. Allt detta kan förvärra och förlänga det lidande som offret redan har utsatts för genom själva brottet.

I detta sammanhang vill kommittén särskilt understryka att det är djupt otillfredsställande och rent av skadligt om utredningen inte inriktas på att undersöka gärningsmannens förehavanden utan i stället koncentreras på vem kvinnan är och vad hon har haft för sig. I dag förekommer, särskilt från försvararens sida i samband med rättegången, att insinuanter och för kvinnan påfrestande frågor ställs rörande hennes vandel och levnadssätt. Det sägs till och med ibland att sådana rättegångar blir än större påfrestningar för kvinnan än själva övergreppet; hon kommer ur askan i elden. Upplevs situationen sådan är resultatet ovärdigt ett rättssamhälle. Samhällets uppgift måste vara att trygga medborgarna mot övergrepp och hjälpa dem som råkat ut för sådana, inte att försvåra offrens besvärliga situation.

Gärningsmannens handling och vad som föranlett honom att utföra den skall stå i centrum för den rättsliga uppmärksamheten. Den sexuella handling han utfört och det tvång han använt sig av blir då det väsentliga. Men också gärningsmannens uppsåt och det sinnestillstånd hos honom som kan ha medverkat till att han gjort sig skyldig till ett övergrepp har betydelse.

I en rättegång rörande brott har åklagaren att bevisa den åtalades skuld. Han skall därvid bevisa inte bara att den åtalade utfört den brottsliga handlingen utan också att den åtalade haft uppsåt att begå handlingen.

I det övervägande antalet fall som förekommer till rättslig bedömning står helt klart vad som omfattats av gärningsmannens uppsåt. Tvånget har varit sådant att det inte finns minsta tvekan om att mannen varit fullt medveten om att kvinnan inte ville ha sexuellt umgänge med honom. Som emellertid närmare utvecklas nedan under rubriken "tvånget" (6.6) är även en mycket ringa grad av våld tillräcklig för att kunna föranleda ansvar för våldtäkt. Ett våld som bara består i att mannen tvingar isär kvinnans ben utgör sådant tvång att handlingen kan innebära ett sexuellt övergrepp. Antag att mannen i ett sådant fall invänder att han uppfattade situationen så att kvinnan till sist gav efter för hans övertalning och gick med på att ha samlag. Mot bakgrund av det ringa våld som använts kan kanske en sådan invändning inte lämnas utan avseende. För att bedöma mannens uppsåt kan de rättsvärdande myndigheterna då bli nödsakade att forska närmare i vad som skedde före angreppet. Kvinnans handlingsätt omedelbart före övergreppet kan alltså få rättslig betydelse för en bedömning av mannens uppsåt. Kommittén vill emellertid betona att den här beskrivna situationen måste utgöra ett undantag bland de fall domstolarna kommer att ta ställning till och att det då

inte rör sig om att söka efter förmildrande omständigheter för en klart straffbar handling. Påföljdsbedömningen för en handling som befunnits utgöra ett straffbart sexuellt övergrepp skall nämligen i princip inte påverkas av kvinnans beteende före gärningen.

Om en brottslig handling helt eller delvis utlöses av en personlig kris hos gärningsmannen kan detta komma att influera påföljdsbedömningen för ett brott så att påföljden blir mindre ingripande för gärningsmannen än vad som annars skulle ha blivit fallet. Detta är en följd av att domstolen har att göra en sammanvägning av allmänpreventiva och individualpreventiva synpunkter vid valet av påföljd (se 1 kap. 7 § BrB). Denna avvägning måste också göras när man bestämmer påföljden för våldtäktsbrott. Det kristillstånd som kan ha legat bakom ett övergrepp måste därför belysas i en rättegång. Många gånger har detta tillstånd inte samband med offret, som då inte berörs av någon undersökning rörande bakgrunden till brottet. Ibland kan förhållandet vara det att krisen har sitt upphov just i relationen mellan gärningsman och offer och det kan då påverka valet av påföljd. För att ta ett exempel. En man och en kvinna står inför ett uppbrott initierat av kvinnan. För mannen leder detta till ett tillstånd av förtvivlan som – helt i strid med hur han under andra förhållanden kan tänkas reagera – gör att han begår ett övergrepp mot kvinnan. Relationen mellan gärningsmannen och offret kan i detta fall få betydelse för påföljdsbestämningen.

Kommittén menar alltså att bestämningen av våldtäktsbrottet måste göras utifrån den principiella synpunkten att offrets handlingssätt före övergreppet och relationen mellan offret och gärningsmannen saknar rättslig betydelse. Vad som inträffat före övergreppet kan någon gång få betydelse vid avgörandet av om uppsåtsrekvisitet är uppfyllt. Dessutom kan gärningsmannens sinnestillstånd och allmänna situation vid tiden för övergreppet påverka valet av påföljd.

Kommittén går härefter över till att behandla övriga frågor rörande våldtäktsbrottet. I samband därmed vill kommittén anmärka att kommittén i det föregående fört ett resonemang där gärningsmannen förutsätts vara man och offret kvinna. Som närmare utvecklas i det följande menar kommittén emellertid att våldtäktsbrottet bör omfatta även andra typer av övergrepp som t. ex. homosexuella våldtäkter. För enkelhetens skull utformas emellertid även den fortsatta framställningen ibland med utgångspunkt från det vanligaste fallet nämligen att gärningsmannen är man och offret kvinna.

6.4 Gärningsmannen och offret

Enligt gällande rätt måste gärningsmannen vid våldtäkt vara en man. Detsamma gäller vid våldförande. Vid båda dessa brott förutsätts vidare att offret är en kvinna. Detta betyder bl. a. att homosexuella våldtäkter inte utgör våldtäkts- eller våldförandebrott såsom dessa brott bestäms i gällande lag. Det är inte heller möjligt att döma en kvinna för våldtäkt. Däremot kan en kvinna dömas som medverkande till våldtäkt. Hon har kanske hjälpt mannen genom att hålla fast offret under övergreppet. Sådana fall har förekommit.

Den bestämning av våldtäktsbrottet som på detta sätt görs i gällande rätt

saknar antagligen förankring hos allmänheten. Det finns mycket som talar för att man i dagligt tal hänför till våldtäkt inte bara mäns sexuella övergrepp mot kvinnor utan också homosexuella våldtäkter, t. ex. fall då en man tvingar en annan man till homosexuellt umgänge. Enligt kommitténs mening finns det anledning att ta fasta på detta och anpassa den juridiska brottsbestämningen till vad som sannolikt överensstämmer med det allmänna rättsmedvetandet. I den delen kan också följande framhållas.

De handlingar som i dag rubriceras som våldtäkt och våldförande har det gemensamt att de utgör en kränkning av en annan människas personliga integritet. Självfallet är det fråga om en kränkning av den kroppsliga integriteten. Men det stannar inte vid det. Det karaktäristiska för våldtäktsbrottet är också att det innefattar en kränkande och förnedrande behandling som ofta är förknippad med en stark skräckupplevelse för offret. Inte sällan tillfogas offret avsevärt psykiskt lidande som kan ha verkningar lång tid efter övergreppet.

I dessa hänseenden finns inte anledning att göra någon åtskillnad mellan heterosexuella och homosexuella övergrepp. Det lidande offret tillfogas är i båda fallen av samma art och i stort sett likvärdigt. Den kränkande behandlingen är likartad i båda fallen därigenom att den har en sexuell inriktning. Att göra skillnad mellan homosexuella och heterosexuella handlingar är främmande för nutida synsätt. Det kan i den delen räcka med att hänvisa till det lagstiftningsarbete som genomfördes för ett par år sedan och som syftade just till att likställa homosexuella och heterosexuella handlingar.

Det står enligt kommitténs mening klart att man till våldtäkt bör hänföra inte bara heterosexuella utan också homosexuella övergrepp. Kommittén vill därför slopa den nuvarande begränsning av våldtäkts- och våldförandebrottet som ligger däri att gärningsmannen måste vara man och offret en kvinna. Gärningsmannens resp. offrets kön skall med andra ord sakna betydelse.

Man har med all säkerhet anledning att räkna med att det stora flertalet våldtäktsbrott även i framtiden kommer att vara sådana där det sexuella övergreppet begås av en man gentemot en kvinna. Det förefaller emellertid troligt att man också kommer att få behandla några fall av homosexuella våldtäkter, i första hand då övergrepp av en man mot en annan man. Antagligen kommer det att bli mycket sällsynt med fall då en kvinna är gärningsman och offret man eller kvinna. Skulle sådana fall komma till myndigheternas kännedom bör de emellertid, som framgår av det förut anförda, behandlas som våldtäkter och inte som något annat.

6.5 Den sexuella handlingen

Gällande rätt innebär att våldtäktsbrottet förutsätter att kvinnan tvingas till samlag. Tvingas kvinnan till någon annan form av könsumgänge än samlag kan det alltså inte bli fråga om straff för våldtäkt och för övrigt inte heller om straff för våldförande.

Av förarbetena till BrB framgår att kravet på samlag inte innebär något krav på att samlaget skall ha varit fullbordat. I rättspraxis har man till samlag

hänfört situationer då kontrahenternas blottade könsdelar berört varandra.

Kommittén har tidigare understrukt att våldtäktsbrottet innefattar en allvarlig kränkning av offrets personliga och sexuella integritet. Det sexuella inslaget i kränkningen medför att brottet som sådant hänförs till det kapitel i BrB som f. n. benämns sedlighetsbrott.

Med kommitténs utgångspunkt finns det inte någon anledning att begränsa våldtäktsbrottet till just samlag. Kränkningen och övergreppet är nämligen principiellt sett av samma slag vare sig en man tvingar kvinnan till samlag, till att ta hans manslem i sin mun eller med tvång för manslemmen in i hennes analöppning. I vissa situationer kan t. o. m. någon av de senast angivna sexualhandlingarna te sig mer motbjudande och skräckuppfyllt för kvinnan än vad ett påtvingat samlag gör. Från lagstiftningens synpunkt bör de olika typerna av övergrepp likställas.

Kommittén vill också anföra andra exempel på övergrepp som enligt kommitténs mening bör likställas med påtvingade samlag. Som exempel kan nämnas att gärningsmannen med våld för in sina fingrar i en kvinnas slida eller analöppning. Exempel på ytterligare övergrepp som kommittén anser bör jämsställas med påtvingade samlag är att gärningsmannen med användande av våld för in främmande föremål i kvinnans slida. I de flesta fall då denna handling förekommer torde såväl gärningsmannens sexuella syfte som offrets känsla av sexuell kränkning vara något som är ställt utom allt tvivel. Det ter sig då naturligt att betrakta handlingen som ett sexuellt övergrepp, likställt med ett påtvingat samlag. Saken ställer sig dock annorlunda om handlingen utförts utan något som helst sexuellt syfte; den ingick t. ex. som ett inslag i en långvarig och svår misshandel som hade karaktär av tortyr.

Kommittén anser att de nu nämnda övergreppen utan vidare är av det slaget att de kan likställas med samlag. Kommittén har däremot funnit att det är svårare att avgöra hur man skall se t. ex. på ett övergrepp som består i att mannen tvingar kvinnan att onanera åt honom. Liknande handlingar kan också förekomma i samband med homosexuella övergrepp. Om ett övergrepp av det sistnämnda slaget sker mot en kvinna är det så att gärningsmannen inte utnyttjar hennes kropp på ett lika omfattande sätt som vid andra former av påtvingat sexuellt umgänge. Hon tvingas å andra sidan att delta i en starkt sexuellt präglad handling. Detta skulle kunna tala för att övergreppet borde utgöra led i våldtäktsbrottet. Det synes dock tveksamt om övergreppet i fråga typiskt sett verkligen skall anses så allvarligt att det skall medföra den jämförelsevis stränga påföljd som föreslås vid våldtäktsbrott. Man måste också beakta risken för att begreppet våldtäkt s. a. s. urvattnas om det används beträffande gärningar som i de flesta människors ögon inte utgör våldtäkt i vedertagen mening. Kommittén har därför stannat för att den nu behandlade speciella typen av övergrepp inte bör straffas som våldtäkt utan som sexuellt tvång (se härom i nästa avsnitt).

Enligt kommitténs mening uppnås en tillfredsställande avgränsning av våldtäktsbrottet om man till våldtäkt hänför situationer då gärningsmannen tvingar offret till samlag och därmed jämförliga sexualhandlingar. Är det fråga om en framtvindad sexualhandling som inte kan jämsställas med samlag bör brottet hänföras till sexuellt tvång. Den gränsdragning som måste göras

mellan våldtäkt och sexuellt tvång belyses närmare i specialmotiveringen. Kommittén vill dock redan nu ta upp en speciell fråga som har att göra med bestämningen av begreppet samlag.

Enligt förarbetena till BrB fordras inte att samlaget har fullbordats för att straff för våldtäkt skall kunna komma i fråga. Den närmare bestämningen av samlagsbegreppet har överlämnats åt rättstillämpningen. Som framgår av det förut anförda anser kommittén att området för våldtäktsbrottet bör utvidgas så att det omfattar handlingar som kan likställas med samlag. Därmed åstadkommer man också att till våldtäkt hänförs fall då gärningsmannen har utfört samlagsrörelser mot kvinnans könsorgan även om kvinnan vid tillfället bar trosor. Det saknar – till skillnad mot vad som nu gäller – betydelse huruvida könsdelarna var blottade då de kom i beröring med varandra.

Med den bestämning av våldtäktsbrottet som gällande lag innehåller tvingas ofta polisen och domstolarna att ställa närgångna frågor till offret om vad gärningsmannen egentligen hade för sig. Det kan sålunda vid bestämningen av den brottsliga handlingen få betydelse om gärningsmannens könsorgan var blottat eller inte, om det kom i kontakt med kvinnans blottade könsorgan eller inte, om hon hade byxor på sig eller inte osv. Att detta detaljsökeri i det särskilda fallet inte bara kan framstå som groteskt utan dessutom som kränkande och närgånget är ganska klart. Man riskerar till och med att kvinnor, som inte har klart för sig den juridiska betydelsen av gränsdragningen, börjar få den misstanken att poliser och domstolspersonal har ovidkommande skäl för sina närgångna frågor om vad det egentligen var som hände. Med den av kommittén förordade gränsdragningen slipper man i allmänhet ifrån problem av det nu antydda slaget. Det blir då likgiltigt hur exakt det sexuella övergreppet genomförts. I allmänhet är det för utredarna tillräckligt att få fastslaget att någon form av samlagsliknande sexuellt umgänge förelegat. Trots detta kan situationen vara påfrestande för den som förhörs i anledning av att ha varit utsatt för ett sexuellt övergrepp. Kommittén återkommer till detta i senare sammanhang (avsnitt 9.3).

6.6 Tvånget

I äldre rätt förutsattes att den som begått våldtäkt utövade s. k. absolut våld mot kvinnan. Detta innebar att våldet skulle ha brutit ett till det yttersta gjort motstånd. Man kunde också tänka sig att gärningsmannen genom våld på annat sätt fullständigt betvingat kvinnan, t. ex. därigenom att han misshandlade henne till den grad att hon blev ur stånd att göra något motstånd. Kravet på absolut våld som medel för våldtäkt medförde att domstolarna ofta i stället tvingades att döma för rättsstridigt tvång. Detta medförde i sin tur en lagändring år 1937 som innebar att man dömde enligt en lindrigare straffskala om någon genom annat våld än s. k. absolut våld hade förmått kvinna till otukt.

I BrB upptas som medel för våldtäkt allt våld av det slag som omfattas av uttrycket "våld å person". Med våld å person avses i första hand misshandel. Vidare avses fall då mannen betvingat kvinnans kroppsliga rörelsefrihet. Som exempel nämns i förarbetena att kvinnan försöker värja sig genom att knipa ihop benen och gärningsmannen utövar ett våld som bara består i att

han tvingar isär kvinnans ben.

Den praktiska effekten av gällande rätts ståndpunkt blir därför den att även ringa fall av fysiskt tvång blir hänförligt till sådant våld som kan konstituera våldtäkt. Kommittén anser att detta är riktigt. Den som med fysisk kraft bryter offrets motstånd skall straffas för våldtäkt och inte för något annat. Kommittén ansluter sig därför på denna punkt till gällande rätt.

Enligt en särskild bestämmelse i BrB likställs med våld då mannen försätter kvinnan ”i vanmakt eller annat sådant tillstånd”. Förutsättningen är då den att offret mot sin vilja försatts i vanmakt eller likvärdigt tillstånd. Ett praktiskt exempel är att mannen lurar kvinnan att dricka något som – kvinnan ovetande – innehåller alkohol eller narkotika. Kommittén anser att denna reglering fortfarande bör gälla.

Av gällande lag framgår vidare att våldtäktsbrottet f. n. omfattar fall då gärningsmannen fått till stånd samlag genom hot som innebär trängande fara, s. k. råntvång. Med uttrycket trängande fara avses fara för ett omedelbart förestående våld av allvarigare beskaffenhet. Faran måste alltså gälla liv eller hälsa eller något annat jämförligt mera betydelsefullt intresse. Exempel på det sistnämnda fallet är att en man hotar kvinnan med att allvarligt misshandla hennes barn om hon inte går med på samlag.

Till en början vill kommittén slå fast att hotelser av det nu angivna kvalificerade slaget måste likställas med våld vid utformningen av våldtäktsbegreppet. Det förhåller sig inte sällan på det sättet att gärningsmannen faktiskt inte uttalat några hotelser utan i stället betar sig eller uppför sig på ett sätt som kvinnan uppfattar som en allvarlig hotelse. Situationen som sådan kan i dessa fall mycket väl jämföras med uttryckliga allvarliga hotelser. Kommittén vill konkretisera detta med följande exempel som hämtas från Perssons undersökning. En kvinna vaknar nattetid av att en man befinner sig i hennes sovrum i färd med att stjäla. Mannen går fram till sängen och konstaterar att han gärna vill ligga med kvinnan. Han säger därefter till kvinnan att ställa sig på alla fyra varefter han genomför ett samlag utan att använda något våld. Kvinnan i fråga var alldeles skräckslagen och hade inte förmåga att göra något annat än att omedelbart lyda mannen. Enligt kommitténs bedömning är det självklart att situationer av detta slag skall ses som våldtäkt. Kommittén återkommer till detta i specialmotiveringen.

Som redan nämnts innebär gällande rätt att vissa mindre allvarliga hotelser faller utanför hotelserekvisitet i våldtäktsbrottet. Sådana fall kan i stället enligt gällande lag omfattas av brottsbeskrivningen för frihetskränkande otukt, eftersom det brottet gäller bl. a. fall där någon förmår annan till samlag eller annat könsligt umgänge medelst olaga tvång.

Brottet olaga tvång regleras i 4 kap. 4 § BrB. Enligt detta lagrum dömes för olaga tvång när någon genom misshandel eller eljest med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar annan att göra, tåla eller underlåta något. Till olaga tvång hänförs också fall då tvånget består i hot att åtala eller ange annan för brott eller hot att om annan lämna menligt meddelande under förutsättning dock att tvånget framstår som otillbörligt.

Med den bestämning av begreppet ”våld å person” som förut redovisats kommer sannolikt praktiskt taget alla fall av fysiskt betvingande att gå in under våldtäktsbrottet. Vad kommittén i det nu aktuella sammanhanget har

att närmare undersöka är därför huruvida även mindre allvarliga hotelser bör medföra ansvar för våldtäkt. Eller med juridiska termer: Skall inte bara råntvånget utan också det s. k. utpressningstvånget kunna utgöra led i våldtäktsbrott?

Även på denna punkt kan ett konkret exempel tjäna som vägledning. Antag att en man förmår en kvinna till samlag genom att hota att annars avslöja för hennes omgivning att hon tidigare i sitt liv dömts för brott. I denna situation torde en sådan hotelse alltid framstå som otillbörlig och innebär därmed olaga tvång. Förfarandet bör självfallet kriminaliseras. Men enligt kommitténs mening finns här ändå en gradskillnad i förhållande till de fall av mera kränkande handlingar som tidigare redovisats. Det är inte på samma sätt en grov kränkning av den personliga och sexuella integriteten. Kommittén menar därför att det nu beskrivna förfarandet inte bör hänföras till våldtäkt utan i stället till ett lindrigare brott, som kommittén benämner sexuellt tvång. Om man så vill, kan man se detta särskilda brott som en mindre allvarlig variant av det nya våldtäktsbrottet.

Det kan också förekomma fall där mannen visserligen varit medveten om att kvinnan inte önskade delta i sexuellt umgänge men där sådant umgänge ändå kommit till stånd utan att mannen vare sig enligt egen eller kvinnans uppfattning använt sig av tvång. I Perssons undersökning finns ett exempel på en sådan situation. En ung kvinna besökte några besättningsmän på ett fartyg och deltog i en fest med ganska mycket alkohol. När det blev dags att bryta upp hade kvinnan ingen lust att lämna båten. Hon erbjöds att sova över på en väggfast brits i hytten hos en av besättningsmännen. När hon och besättningsmannen kommit in i hytten lade hon sig i stället i sängen – trots protester från mannen. Han lade sig bredvid henne och började göra närmanden, vilket kvinnan till en början tillät. Men hon ville inte ha samlag och sade efter en stund åt honom att sluta. Mannen slutade inte utan genomförde ett samlag med kvinnan utan att använda sig av vare sig våld eller tvång. Att samlag kommit till stånd förklarade kvinnan efteråt med att "han var tjugig" och "hon orkade inte bråka". I en situation av detta slag har enligt gällande rätt, inte ens om mannen uppfattat att kvinnan ställde sig kallsinnig eller direkt motvillig till samlag, någon straffbar handling förekommit. En förutsättning för straffbarhet är nämligen att någon form av tvång har förekommit. Kommittén anser att detta bör gälla även i fortsättningen.

6.7 Våldförande, grov våldtäkt, påföljd m. m.

De överväganden kommittén gjort i det föregående innebär att till våldtäkt hänförs fall när någon förmått annan till samlag eller med samlag jämförligt sexuellt umgänge genom att 1) bruka våld eller genom att 2) inge den andra uppfattningen att hon befinner sig i trängande fara eller genom att 3) försätta den andra i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Kommittén har också slagit fast att kvinnans beteende före brottet och hennes förhållande till mannen skall sakna rättslig betydelse. Detta innebär att det nuvarande området för brottet våldförande begränsas. Till våldförande hänförs emellertid i dag över huvud taget alla fall då våldtäkten framstår som mindre grov. Som ett exempel nämns i förarbetena att kvinnan

underlåtit att tillkalla hjälp när detta varit möjligt. Enligt kommitténs mening är detta exempel olyckligt valt. Att kvinnan låter bli att ropa på hjälp när hon utsätts för våldtäkt beror oftast på att hon är alltför skräckslagen för att våga göra det. F. ö. ter det sig egendomligt att offrets beteende under pågående brott skulle ha någon betydelse vid brottsrubriceringen. Över huvud taget menar kommittén att det inte är lämpligt att lagstiftningen beträffande våldtäkt byggs upp så att domstolarna i viss mån ges fria händer att göra egna bedömningar av handlingens straffvärdhet på det sätt som nuvarande regler i 6 kap. 1 § BrB om våldtäkt resp. våldförande förutsätter. Det är viktigt att de olika typer av handlingar som allmänt anses utgöra våldtäkt också kallas för våldtäkt i rättstillämpningen och inte för något annat. Kommittén vill därför slopa nuvarande regler om våldförande.

Förslaget innebär alltså att vissa förfaranden, som nu hänförs till de lindrigare brotten frihetskränkande otukt eller våldförande i stället anses utgöra våldtäkt. Mot den bakgrunden anser kommittén att straffskalan bör jämkas något. För närvarande är påföljden för våldtäkt fängelse lägst två högst tio år. Kommittén föreslår att straffskalan bestäms till fängelse lägst ett och högst sex år.

Detta får emellertid inte uppfattas så att kommittén generellt vill se mildare på våldtäktsbrottet än vad fallet är i gällande rätt. Kommittén vill understryka att avsikten inte är att få till stånd någon mildare straffmätning än vad som f. n. förekommer beträffande gärningar som både enligt gällande rätt och enligt kommitténs förslag utgör våldtäkt. Den sammanställning av domar som gjorts inom kommitténs sekretariat (se bilaga 1) tyder på att domstolarna ibland varit benägna att vid våldtäkt döma till minimistraffet två år eller några månader därutöver. Det är alltså inte meningen att de gärningar som det då varit fråga om i framtiden skall föranleda straff på ett à ett och ett halvt års fängelse. Kommitténs avsikt är i stället att få till stånd en straffskärpning beträffande vissa sexuella övergrepp som i dag inte bedöms som våldtäkt utan som våldförande eller frihetskränkande otukt. För att straffskärpningen inte skall bli alltför kraftig föreslås att minimistraffet för våldtäkt sänks till ett år. Men det skall alltså inte få någon betydelse vid straffmätningen för gärningar som redan i dag bedöms som våldtäkt.

En våldtäkt kan många gånger innebära utomordentliga påfrestningar för offret och vittnar inte sällan om en betydande hänsynslöshet hos gärningsmannen. Kommittén menar därför att det kan vara lämpligt att uppställa en särskild straffskala för fall då våldtäkten framstår som ett grovt brott. Straffskalan för grov våldtäkt föreslås bli fängelse lägst två högst tio år.

När det gäller att avgöra om ett våldtäktsbrott är grovt bör man i första hand beakta vilka skador handlingen medfört för offret. Sålunda bör det vara grov våldtäkt om gärningsmannen utövat våld som var livsfarligt. Vidare bör det betraktas som grovt brott om våldet medförde allvarlig skada eller sjukdom. Ett ytterligare exempel på fall där våldtäkten bör anses utgöra ett grovt brott är fall där offret varit ett barn.

I detta hänseende motsvarar kommitténs förslag i huvudsak vad som enligt gällande rätt konstituerar grov misshandel (3 kap. 6 § andra stycket BrB) eller grovt rån (8 kap. 6 § andra stycket BrB). Kommittén har emellertid ansett att en mindre jämkning bör göras och har därför i lagtexten rörande grov våldtäkt bytt ut det i de nämnda bestämmelserna använda uttrycket

”svår kroppsskada” mot uttrycket ”allvarlig skada”. Bakgrunden till förslaget i den delen är att kommittén menar att rättspraxis beträffande våldtäktsbrottet inte bör bli så snäv som den varit när det gäller att bedöma huruvida misshandel är grov. I det sammanhanget kan nämnas att högsta domstolen i rättsfallet NJA 1966 s. 503 ansåg att det inte var grov misshandel när en man hade slagit och sparkat en 56-årig kvinna så att hon fått två brott på käkbenet jämte bensår på skenbenet (jfr även NJA 1973 s. 43 och 1978 s. 244). Kommittén finner det för sin del självfallet att ett så allvarligt övervåld alltid bör medföra att våldtäkten blir grov. Kommittén återkommer till gränsdragningen i specialmotiveringen.

Kommittén föreslår slutligen att till grov våldtäkt också skall hänföras vissa andra situationer när gärningsmannen visat särskild råhet. Bakgrunden till förslaget i den delen är följande.

Av Perssons undersökning framgår att våldtäktsbrott ibland kan vara förenat med starka sadistiska inslag. Det kan vara fråga om ett långvarigt frihetsberövande under vilket kvinnan inte bara utsatts för ett sexuellt övergrepp utan också för förnedrande behandling. Mannen kör till exempel upp främmande föremål i hennes slida, han misshandlar henne eller uttalar hotelser mot henne. Ett annat exempel på fall som bör hänföras till grov våldtäkt är gruppvåldtäkter där deltagarna utsätter kvinnan för olika former av förnedrande behandling. Det har till exempel förekommit fall där deltagarna efter gruppvåldtäkten avslutat sin handling med att urinera på flickan. Sådana och likartade fall bör enligt kommitténs mening hänföras till brottet grov våldtäkt.

Den särskilda undersökning av domar i våldtäktsmål som redovisas i bilaga 1 kan i någon mån tyda på att domstolarna har en viss benägenhet att döma ut minimistraflet, dvs. f. n. två år. Som förut nämnts avser inte kommittén att åstadkomma någon generell sänkning av straffmätningen för de gärningar som enligt både gällande rätt och förslaget utgör våldtäkt. Detta medför att man vid straffmätningen för gärningar som enligt förslaget utgör grov våldtäkt som regel har anledning att döma ut ett högre straff än minimistraflet två år.

6.8 Angivelsekravet m. m.

Enligt gällande rätt (6 kap. 11 § BrB) får våldtäkt eller våldförande eller försök till sådant brott eller frihetskränkande otukt åtalas av åklagare bara om målsäganden anger brottet till åtal eller åtal anses påkallat ur allmän synpunkt.

Av Perssons undersökning rörande våldtäktsbrott framgår att under 1970-talet anmäldes varje år mellan 600 och 900 brott såsom våldtäkt eller våldförande inklusive försök till sådant brott. Vid en fjärdedel av de anmälda brotten uteblev eller återtogs angivelsen med den konsekvensen att förundersökningen inte inleddes eller också att den avbröts. Man kan därför räkna med att 75–100 anmälda våldtäktsbrott varje år aldrig blir ordentligt utredda beroende på att angivelsen tas tillbaka eller uteblir.

Kravet på angivelser vid våldtäkt m. m. svarar mot det tidigare gällande kravet på angivelse när det var fråga om misshandel som ägt rum på enskild

plats. Kommittén föreslog i ett delbetänkande (Ds Ju 1981:8) att detta angivelsekrav skulle avskaffas och förslaget ledde till lagstiftning.

De skäl kommittén anförde för att avskaffa krav på angivelse vid misshandel på enskild plats gör sig gällande även när det är fråga om åtal för våldtäkt. Kommittén vill särskilt peka på det faktum att gällande rätt innebär en svår press på kvinnan genom att hon tvingas ta ställning till om åtal skall äga rum eller inte. Detta kan i och för sig innefatta en svår situation för henne när gärningsmannen är en henne närstående person eller på annat sätt är bekant med kvinnan. Situationen öppnar också möjlighet för gärningsmannen att på ena eller andra sättet utöva press mot kvinnan i syfte att förmå henne att låta bli att ange brottet till åtal.

Som kommittén ser är det inte riktigt att utsätta kvinnan för en sådan press. Det bör ankomma på polis och åklagarmyndigheter att avgöra i vilken utsträckning åtal skall anställas. Kommittén föreslår därför att angivelsekravet tas bort och att våldtäktsbrottet alltså faller under allmänt åtal enligt samma regler som gäller för brott i allmänhet.

I 6 kap. 11 § BrB finns också en särskild *preskriptionsregel* när det gäller våldtäkt, våldförande, försök till sådana brott och frihetskränkande otukt. Det är fråga om en regel angående åtalspreskription. Regeln är utformad så att varken åklagare eller målsägande kan väcka åtal när sex månader förflutit efter det att brottet begicks försåvitt inte angivelse skett före utgången av den tiden eller laga förfall för angivelse visas ha förelegat eller också åtal anses påkallat ur allmän synpunkt.

Det främsta syftet med regeln är att beta kvinnan möjlighet att utöva utpressning genom att under längre tid hota med att anmäla brottet.

Kommittén kan inte inse att risken för utpressning skulle vara större vid denna särskilda brottstyp än vad den är vid alla andra fall av allvarliga brott där målsäganden har möjlighet att hota gärningsmannen med att låta brottet komma till polisens kännedom. I själva verket kan sägas att den särskilda regeln om åtalspreskription är en reflex av synsättet att man av ena eller andra anledningen har skäl att vara misstänksam mot kvinnor som blir våldtagna. Kommittén har redan tidigare klargjort hur starkt kommittén vill ta avstånd från ett sådant synsätt.

Mot bakgrund av att kommittén föreslagit att våldtäktsbrottet skall falla under allmänt åtal enligt sedvanliga regler föreslår kommittén att också den särskilda bestämmelsen rörande åtalspreskription avskaffas.

7 Sexuella övergrepp utan våld

7.1 Sammanfattning

1. Nuvarande regler om ovillkorligt förbud mot sexuell umgänge med barn under 15 år behålls. Brottet kallas *sexuellt umgänge med barn* och straffskalan blir fängelse i högst två år. Kommittén föreslår också att man behåller nuvarande regler om att åtal inte behöver väckas ifall skillnaden i ålder mellan barnet och gärningsmannen är obetydlig. Kommittén föreslår dessutom att åtal inte skall behöva väckas när det sexuella umgänget utgjort ett led i en fastare förbindelse.

2. När sexuell umgänge förekommer med den som är under 18 år kan enligt förslaget gärningen vara straffbar som *sexuellt utnyttjande av underårig*. Förutsättningen är då att gärningsmannen har del i den faktiska vårdnaden (förälder, styvförälder, fosterförälder). Det kan också vara så att barnet har omhändertagits av myndighet eller står under övervakning och gärningsmannen har att svara för barnets vård eller övervakning (anställd vid anstalt, övervakare etc). Det *saknar* i dessa fall betydelse om den underårige helt frivilligt gått med på att ha sexuell umgänge.

Straffet är fängelse i högst fyra år. Är brottet grovt skall man dock döma för *grovt sexuellt utnyttjande av underårig* till fängelse två–åtta år. Minimistraffet är lika högt som minimistraffet för grov våldtäkt. Kommittén betraktar alltså dessa utnyttjanden av underåriga som lika straffvärda som grov våldtäkt.

Förslaget motsvarar i stora delar gällande rätt. Det innebär dock den ändringen att sexuella förbindelser mellan lärare och elever i åldern 15–17 år inte längre är ovillkorligen straffbelagda.

3. I vissa fall kan en gärningsman förmå en person till sexuell umgänge på ett otillbörligt sätt utan att någon form av våld eller tvång förekommit. Han missbrukar t. ex. på ett grovt sätt att den andre intar en beroende ställning till honom. Ett annat fall är att den som utnyttjas sexuell befann sig i ett hjälplöst tillstånd (svårare psykisk sjukdom, svårare utvecklingsstörning, redlost berusad etc.). Brottet förutsätter alltså att det inte är fråga om någon helt frivillig förbindelse. Däremot saknar offrets ålder betydelse.

Brottet kallas i förslaget *sexuellt utnyttjande* och straffet föreslås bli fängelse i högst fyra år. Förslaget överensstämmer i sak med vissa av de fall som enligt gällande rätt straffas som frihetskränkande otukt.

4. Nuvarande regler om straff för den som på ett sedlighetssårande sätt berör barn under 15 år behålls men brottet kallas *sexuellt ofredande av barn*.

Till detta brott hänförs också vissa andra sexuella handlingar mot barn under 15 år, t. ex. blottande i sexuellt syfte. Straffet blir böter eller fängelse i högst ett år.

5. Enligt förslaget skall blottande inför person som fyllt 15 år inte kunna straffas som sexuellt övergrepp. Detta innebär att området för nuvarande regler om *otuktigt beteende* begränsas.

6. Helt frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna personer skall enligt förslaget aldrig kunna straffas även om de vuxna parterna skulle vara släkt med varandra. Brotten *otukt med avkomling* och *otukt med syskon* avskaffas alltså.

7.2 Inledning – sexuella övergrepp mot barn och ungdomar

Ett väsentligt syfte med gällande regler om sedlighetsbrott är att skydda barn och ungdom mot sexuella förbindelser som kan medföra fysiska eller psykiska skador för dem och som kan försvåra för dem att i vuxen ålder få ett tillfredsställande sexualliv. Självfallet kan inte råda någon tvekan om att man bör skydda unga människor mot sådana sexuella förbindelser som de förmåtts att delta i genom fysiskt eller psykiskt tvång. Detta skydd åstadkommes i kommitténs förslag genom reglerna om våldtäkt och sexuellt tvång.

Det står också klart att man inte kan stanna vid det. Många gånger kan ett sexuellt umgänge påtvingas ett barn eller en ungdom utan att man kan säga att det är fråga om direkt fysiskt eller psykiskt tvång. Det kan vara fråga om övertalning eller annat utnyttjande av det faktiska överläge en vuxen person inte sällan intar i förhållande till barn eller ungdomar. Också i sådana fall måste lagstiftaren ingripa genom straffrättsliga regler till skydd för den utsatte underårige.

I detta sammanhang bör man särskilt uppmärksamma de olika former av sexuella övergrepp inom familjen som i dagligt tal ofta går under beteckningen incest. Det är då vanligen fråga om sexuella övergrepp från faderns/styvfaderns sida mot dottern/styvdottern alt. sonen/styvsonen. Det förekommer också att modern/styvmodern har sexuellt umgänge med en underårig son/styvson eller dotter/styvdotter. Under senare år har denna typ av sexuella utnyttjanden kommit att uppmärksammas mer än tidigare. Det har därvid framkommit starka indicier för att dessa övergrepp i själva verket är vanligare än vad man tidigare trott.

I USA där denna form av sexuella utnyttjanden har uppmärksammas tidigare än här i landet har undersökningar gjorts som utvisar att övergrepp mot barn från någon vuxen familjemedlems sida är vanliga. I Sverige har någon undersökning om frekvensen av detta brott inte utförts. Dessa gärningar är vanligtvis mycket svårupptäckta. En undersökning som skall kunna göra anspråk på att avspegla den verkliga mängden av dessa "osynliga" brott är därför utomordentligt svår att genomföra. Kommittén finner inte heller att kunskap om det verkliga antalet sådana brott har väsentlig betydelse för hur den straffrättsliga regleringen bör vara utformad och för hur samhället i övrigt skall kunna hjälpa dem som blir utsatta för

övergreppen. Det räcker med att konstatera att denna typ av utnyttjanden inte är ovanliga.

Ett övergrepp mot ett barn från en vuxen familjemedlems sida medför typiskt sett skada för barnet. Barnet kan få svårigheter att frigöra sig från föräldern och leva ett självständigt liv. Barnet kan vidare få svårigheter att knyta normala kontakter med andra människor, både när det gäller sexuallivet och på andra områden. Det är därför angeläget att man i den straffrättsliga lagstiftningen med eftertryck gör klart att sådana övergrepp skall beivras. Samhällets insatser får emellertid inte stanna vid detta. Det är nödvändigt att stödja och hjälpa de barn som råkat ut för övergrepp. Detta är en naturlig uppgift för samhällets socialtjänst och för skolornas kurativa verksamhet.

I det sammanhanget bör framhållas att det finns en del som tyder på att de som är verksamma i socialtjänsten i dag inte i tillräcklig omfattning uppmärksammar omständigheter som tyder på att ett barn kan vara utsatt för sexuella övergrepp inom familjen. (Se JO:s ämbetsberättelse 1978/79 s. 130.) Detsamma torde gälla för anställda vid barndaghem, fritidshem och skolor. Enligt kommitténs mening är det angeläget att de myndigheter som har ansvaret inom dessa områden, bl. a. socialstyrelsen¹ och skolöverstyrelsen, utarbetar någon form av handledning för hur man lär sig att identifiera symptom på att barn utnyttjas sexuellt och lär sig hur man på ett effektivt sätt kan skydda barnet mot fortsatta övergrepp. Det är också nödvändigt att vuxna och då särskilt de som yrkesmässigt kommer i kontakt med barn blir medvetna om att man inte kan avfärda barns uppgifter om sexuella utnyttjanden som generellt sett icke trovärdiga. Det kan också vara angeläget att senare, när man från samhällets sida har fördjupat kunskapen om hur övergrepp mot barn kan upptäckas och behandlas, genom en särskild undersökning försöka få ett grepp om hur frekventa denna typ av sexuella övergrepp egentligen är.

Sexuella övergrepp mot barn och ungdomar förekommer också utanför familjens ram. Även i sådana fall kan övergreppen medföra skador av olika slag för barnen/ungdomarna. Lagstiftningen måste konstrueras så att sådana övergrepp motverkas och i förekommande fall beivras.

Vad kommittén nu anfört i fråga om behovet av straffrättsliga regler som motverkar sexuella övergrepp mot barn och ungdomar har med all säkerhet en mycket stark förankring hos allmänheten. Kommittén menar därför att lagstiftningen i det nu aktuella hänseendet bör bygga på bl. a. följande principer som närmare utvecklas i det följande.

- Straffa alla former av sexuella handlingar inom familjen som riktas mot barn och ungdomar
- Straffa också handlingar med sexuell innebörd som sker utanför familjen och riktas mot barn
- Straffa sexuellt umgänge med ungdomar när det sexuella umgänget sker i situationer där man typiskt sett har att räkna med en risk för att umgänget kan innebära ett övergrepp (Exempel: övervakaren som har samlag med den 16-åring som står under övervakning).

¹ Inom socialstyrelsen pågår f. n. (hösten 1982) bildandet av en särskild arbetsgrupp med uppgift att utarbeta riktlinjer för omhändertagande av barn som utsätts för sexuella utnyttjanden inom familjen.

7.3 Sexuellt umgänge med barn

7.3.1 Åldersgränser

När det gäller vuxna personers sexuella umgänge med barn kan man med största säkerhet utgå från att det råder allmän enighet om att barn bör skyddas mot att utsättas för sexuella handlingar som de rent fysiskt kan ta skada av eller som kan skada deras psykiska hälsa. När det gäller barn i de allra lägsta åldrarna är dessa skaderisker så uppenbara att det inte under några förhållanden kan tillåtas att personer som har nått straffmyndig ålder inlåter sig på sexuell umgänge med små barn. Det är därför klart att man generellt och med hänvisning till barnets ringa ålder bör stadga straff för den som har sexuell umgänge med barn i sådan ålder även om någon form av olaga tvång eller utnyttjande av beroendeställning inte förelegat.

Nästa fråga blir då: när uppnår barn sådan ålder och utveckling att det inte längre är motiverat att straffbelägga sexuell umgänge med barnet eller rättare sagt tonåringen? Åldersgränsen i dag är 15 år. När det gäller sexuell umgänge med flicka bestämdes denna gräns år 1864 och för sexuell umgänge med pojkar infördes den år 1937.

Det huvudsakliga skälet för gällande regler om en åldersgräns på 15 år är att lagstiftaren har ansett sig kunna utgå från att den som är under 15 år och deltar i sexuell umgänge generellt sett blivit förförd till det av den andre. Man kan uttrycka saken så att en mycket ung människa kan ha svårt att värja sig mot övertalningsförsök från äldre personer. Därmed riskerar han/hon att pressas till ett sexuell umgänge som han/hon i själva verket inte vill vara med om och som därför egentligen innebär en kränkning av den personliga och sexuella integriteten.

Finns det också i dag bärande skäl för att hålla fast vid 15-årsgränsen? Eller bör man utgå från någon annan åldersgräns eller kanske från helt andra kriterier så som t. ex. den individuella ungdomens mognad och utveckling, parternas situation, förhållandena under vilka det sexuella umgänget ägde rum, umgängets art etc.? För att kunna besvara dessa frågor bör man närmare analysera vilka fakta som bör beaktas när man bestämmer vad som är straffbart och vad som är tillåtet.

När barnet går in i tonåren, har det ofta nått så långt i sin utveckling att det utan risk att drabbas av skador kan delta i t. o. m. samlag. Åtskilliga unga människor som fysiologiskt sett har nått könsmognad är emellertid inte beredda att inlåta sig på sådana emotionellt laddade förbindelser med andra människor som sexuell umgänge i olika former kan innebära. De är också ofta osäkra på sig själva och kan därmed komma att ge efter för övertalning eller andra former av mildare påtryckning för att gå med på ett sexuell umgänge som de innerst inne inte vill vara med om. Det är samhällets uppgift att i möjligaste mån bereda dessa ungdomar skydd mot att bli utsatta för sexuella handlingar. I åtminstone viss omfattning bör detta skydd beredas genom att sådana handlingar straffbeläggs.

Hur framträdande känsligheten för övertalning av olika slag är i det enskilda fallet beror av en mängd olika faktorer. Allmänt sett gäller självfallet, att osäkerheten och därmed känsligheten för övertalning är större ju yngre människor det är fråga om. Men man måste här räkna med stora

variationer. Både i intellektuellt hänseende och på känslolivets område sker mognadsutvecklingen i en takt som varierar starkt från individ till individ.

Den sexuella handlingens art spelar också en roll. Kommittén föreställer sig sålunda att en sådan sexuell handling som ett samlag kan medföra att en ungdom i de tidiga tonåren senare djupt ångrar att han eller hon deltagit i det. Man kan inte utesluta möjligheten av att detta i det särskilda fallet kan medföra vissa skaderisker av psykologisk art som kan leda till att tonåringen senare i livet får svårigheter att ha ett normalt sexualliv. Dessa risker blir nog inte lika påtagliga när det har varit fråga om mindre ingripande sexualhandlingar än samlag som t. ex. petting.

När det gäller att från angivna utgångspunkter i lagstiftningen avgränsa det straffbara området kan man i princip gå till väga på två sätt.

Det ena alternativet innebär, att man under antagande att unga människor under en viss bestämd ålder oftast inte vill ha sexuellt umgänge lagfäster en i princip generell regel om straff för den som har sexuellt umgänge med någon som inte har uppnått denna ålder. Till en sådan huvudregel får man då knyta undantagsbestämmelser som gör det möjligt att underlåta att ingripa med straff i fall där p. g. a. speciella förhållanden man kan säga sig att ungdomen i fråga inte har utsatts för någon form av påtryckning och inte heller lidit någon skada på grund av det sexuella umgänget. Det är denna metod som har kommit till användning i nu gällande lagstiftning och som också sexualbrottsutredningen för sin del förordade.

Det andra alternativet innebär, att någon fast åldersgräns inte anges i lagen och att brottsrekvisiten i stället utformas med direkt anknytning till de faktorer som är av betydelse för bedömningen av om i det särskilda fallet har förelegat någon form av övertalning eller sådan risk för skador, att förfarandet framstår som straffvärt. Såvitt känt har denna lagstiftningsmetod inte använts i något land som från här aktuella synpunkter kan anses jämförligt med Sverige.

Det bör påpekas, att inte någon av dessa metoder behöver utformas så entydigt som här har beskrivits. Det är således tänkbart att i lagstiftningen göra åtskillnad mellan olika former av sexuellt umgänge och för vissa typer av sådant umgänge – t. ex. fullbordat samlag – ge en undantagslös regel om straff för den som har sådant umgänge med en person under viss ålder samtidigt som straffbestämmelserna utformas enligt den andra här angivna metoden när det gäller övriga former av sexuellt umgänge med barn eller ungdom. En annan tänkbar möjlighet att variera metod är att för vissa eller alla former av sexuellt umgänge visserligen som huvudregel föreskriva straff för den som har sådant umgänge med en person under viss ålder men därtill foga en undantagsregel enligt vilken straff endast under speciella förhållanden skall ådömas om gärningsmannen själv inte har uppnått viss ålder. Också andra "blandade" lösningar kan tänkas.

Det är först i samband med sexualbrottsutredningens arbete som man i Sverige på allvar har övervägt att använda en lagstiftningsmetod som innebär att man i princip avstår från att fixera särskilda åldersgränser. Efter ingående överväganden avvisade emellertid utredningen denna tanke. Utredningen föreslog däremot på anförda skäl – framför allt under hänvisning till att ungdomar numera når psykosexuell mognad tidigare än förr och att gjorda

undersökningar ger vid handen att de också generellt sett debuterar sexuellt tidigare än för bara några årtionden sedan – att åldersgränsen för otukt med barn skulle sänkas från 15 till 14 år.

Utredningens förslag i denna del fick ett blandat mottagande under remissbehandlingen. Som har framgått av redogörelsen för remisskritiken framförde flera remissorgan, bl. a. socialstyrelsen, skolöverstyrelsen och Sveriges läkarförbund bestämda önskemål om att den nuvarande 15-årsgränsen skulle helt slopas och ersättas med allmänt utformade kriterier eller, som sexualbrottsutredningen hade uttryckt saken, att gärningsbeskrivningarna skulle utformas i "övergreppstermer". Andra remissinstanser åter anslöt sig till utredningens principiella ståndpunkt att en fast åldersgräns borde behållas. Ett stort antal av dessa remissorgan ansåg emellertid att utredningen inte hade förebragt övertygande skäl för den föreslagna sänkningen av åldersgränsen till 14 år.

Sexualbrottskommittén har med hänsyn till den splittrade remissopinionen och tyngden i den argumentering för ett slopande av åldersgränsen som har förts fram i flera remissyttranden ansett det angeläget att frågan huruvida eller i vilken form en åldersgräns bör behållas på nytt ingående prövas.

Det är tydligt, att en åldersanknuten straffbestämmelse blir på en gång alltför vidsträckt och alltför snäv. Häri ligger den kanske tyngst vägande invändningen mot en huvudregel som bygger enbart på en fast åldersgräns. Nästan oberoende av var gräns sätts – vid 13, 14, 15 eller 16 år, för att ta de alternativ som över huvud taget kan komma i fråga – kommer ett sådant straffstadgande att formellt träffa ett inte obetydligt antal fall som inte är straffvärda. Det gäller framför allt fall då en flicka strax under åldersgränsen har samlag eller annat sexuellt umgänge med en bara några år äldre pojke. Antalet sådana fall blir uppenbarligen större ju högre åldersgränsen sätts. Samtidigt kommer ett inte ringa antal straffvärda fall att falla utanför det straffbara området, nämligen fall då kvinnor i åldrarna strax ovanför gränsen efter övertalning inlåter sig på sexuellt umgänge med kanske betydligt äldre män, trots att de egentligen inte ville vara med om det. Antalet sådana fall blir större ju lägre åldersgränsen sätts.

En straffbestämmelse som i princip bygger enbart på en åldersgräns får vissa psykologiska verkningar. Bestämmelsen kan nämligen komma att indirekt påverka unga människors sexualvanor samt deras inställning och förhållningssätt över huvud taget till sexuell samvaro på ett inte önskvärt sätt. En fast åldersgräns kan – framför allt hos ungdomarna själva men sannolikt också hos åtskilliga vuxna människor – uppfattas inte bara som en straffbarhetsgräns utan också som en "lovlighetsgräns". De flesta ungdomar torde i dag vara klart medvetna om att en flicka blir "lovlig" när hon passerar 15-årsgränsen. Det är möjligt att åtskilliga ungdomar ser den lagstadgade åldersgränsen som ett uttryck för att samhället inte bara tillåter utan kanske t. o. m. med gillande ser att kvinnor som har uppnått denna ålder har sexuell umgänge. Många flickor kan tänkas uppleva det som något konfliktyllt att uppskjuta sexualdebuten någon längre tid efter det de fyllt 15 år – i vissa fall kan ett långt uppskov orsaka mindervärdighetskänslor eller rent av en ängslan för att inte vara sexuellt normal. Denna psykologiska verkan av en åldersgräns kan både yngre och äldre män utnyttja, mer eller mindre medvetet, som ett påtryckningsmedel när det gäller att förmå unga kvinnor

att inlåta sig på samlag eller annat sexuellt umgänge.

Det är av naturliga skäl svårt att ge belägg för att 15-årsgränsen har en psykologisk effekt av det här slaget. Vad kommittén har inhämtat under sina överläggningar under hand – främst i form av ett antal s. k. hearings – med sexualrådgivare, skolläkare, skolkuratorer, lärare och andra som på yrkets vägnar är i tillfälle att kontinuerligt iaktta ungdomars attityder i sexuella frågor, ger dock ett visst stöd för att så är fallet. Det bör dock också understrykas att det finns många andra inslag i dagens samhälle som är ägnade att ge intryck av att sexuella förbindelser efter uppnådda 15 år är normalt.

Också åtskilliga föräldrar och andra vuxna, som har att ta ansvar för barns eller ungdomars fostran och utveckling, uppfattar troligen sexuellt umgänge efter uppnådda 15 år som något socialt vedertaget som man inte har skyldighet eller ens rätt att ingripa mot eller försöka motverka. I samma mån som ungdomarna själva uppfattar åldersgränsen som en "lovlighetsgräns", försämras de psykologiska betingelserna för att föräldrar eller andra vuxna personer skall kunna påverka de unga att avhålla sig från sexuellt umgänge även efter det att de uppnått den lagstadgade åldern.

De här angivna argumenten mot en lagstiftning som i princip bygger endast på en fast åldersgräns kan inte fränkännas betydelse. Det finns emellertid starka skäl som talar för en rätts- och lagteknisk lösning liknande den som har valts i gällande lagstiftning.

Den nuvarande 15-årsgränsen har funnits under lång tid och har en stark förankring i det allmänna rättsmedvetandet. Det måste därför finnas starka skäl för att man skall överge den. Kunskapen om åldersgränsens existens torde vara väl utbredd, inte bara bland vuxna medborgare utan också bland majoriteten av ungdomar i åldrarna kring 15 år – låt vara att många av dem sannolikt har ganska vaga begrepp om den straffrättsliga innebörden. Man kan anta att kunskapen om 15-årsregeln också i allmänhet förenas med en känsla hos medborgarna av en skyldighet att respektera den. Det är med andra ord sannolikt att regeln har en preventiv effekt, inte minst när det gäller de förbindelser som den i första hand skall motverka, dvs. sexuella förbindelser mellan mycket unga kvinnor och betydligt äldre män.

En lagstiftning som bygger på allmänt hållna straffbarhetskriterier utan anknytning till en fast åldersgräns måste skapa osäkerhet om rättsläget. Det är troligt att framför allt ungdomarna själva skulle uppfatta ett övergivande av 15-årsgränsen och en övergång till en lagstiftning av antytt slag som ett uttryck för att samhället i princip på ett helt annat sätt än nu ger sin sanktion även åt sådana sexuella förbindelser med unga kvinnor som enligt förhärskande värderingar bör motverkas. Den preventiva effekten av en allmänt hållen straffbestämmelse, direkt eller indirekt byggd på skadekriterier som med nödvändighet måste bli jämförelsevis vaga, kan sålunda befaras bli väsentligt mindre än motsvarande effekt av en regel baserad på en fast åldersgräns.

Samtidigt som en sådan åldersgräns kan komma att uppfattas som en "lovlighetsgräns" kan den få psykologiska verkningar av ett annat och mera positivt slag. För de flickor som ännu inte har uppnått den lagstadgade åldern kan själva åldersgränsen fungera som ett stöd när de vill värja sig mot sexuella närmanden från äldre pojkar eller män. Det kan inte råda tvivel om

att möjligheterna att hänvisa till en straffbestämmelse som bygger på ett formellt ålderskriterium utgör ett betydligt verkningsfullare argument i situationer av det här slaget än en hänvisning till en straffbestämmelse, som förutsätter en bedömning i det enskilda fallet av den kvinnliga partnerns fysiska och psykiska mognad och av de risker hon löper att ta skada av det sexuella umgänget.

Ett straffstadgande som entydigt fastslår en viss minimiålder kan säkerligen också utgöra ett gott stöd för föräldrar och andra som handhar barns och ungdoms fostran eller utbildning i sexuella frågor, när det gäller att övertyga ungdomar om att de bör avstå från sexuellt umgänge – i varje fall samlag – innan de har nått den ålder som utgör straffbarhetsgränsen.

Som tidigare har nämnts förordade socialstyrelsen i sitt remissyttrande över sexualbrottsutredningens betänkande att straffrättsligt skydd skulle beredas alla underåriga personer genom en bestämmelse enligt vilken straff skulle inträda för var och en som har sexuellt umgänge med en person under 18 år, om gärningen sker under utnyttjande av den unges psykiska eller fysiska omognad eller beroende ställning. Den i gällande rätt med hjälp av två särskilda åldersgränser – 15 resp. 18 år – gjorda uppdelningen mellan två brottstyper, benämnda "otukt med barn" resp. "otukt med ungdom", vilka i sexualbrottsutredningens förslag hade sin principiella motsvarighet i brottstyperna "sexuellt umgänge med barn" resp. "sexuellt umgänge med barn i beroende ställning", skulle således helt försvinna. De i den praktiska rättstillämpningen avgörande kriterierna för om sexuellt umgänge med en underårig person skall föranleda straff eller inte skulle enligt socialstyrelsens förslag vara den ungas ålder ställd i relation till hennes eller hans fysiska och psykiska mognad, arten av det sexuella utnyttjandet samt i vilket slag av beroende ställning som den unga befann sig i förhållande till den som utnyttjade henne eller honom. Styrelsen förklarade härvid att de i en sådan lagbestämmelse använda begreppen "utnyttjande", "omognad", "beroende ställning" etc. skulle så långt möjligt analyseras och få sitt konkreta innehåll i lagmotiven och att de rättstillämpande organen därigenom skulle få behövlig vägledning för sina ställningstaganden i enskilda fall.

Mot en lösning enligt i huvudsak de av socialstyrelsen skisserade riktlinjerna kan emellertid riktas allvarliga invändningar. Det är förenat med avsevärda svårigheter att genom motivuttalanden ge sådana allmänna och vaga begrepp som nyss har exemplifierats ett så konkret innehåll som de måste ha för att de rättstillämpande organen skall få vägledning för sina bedömningar och för att en någotsånär enhetlig lagtillämpning skall uppnås. Om å andra sidan lagstiftaren i sin strävan att tillgodose det ändamålet går långt i att i motiven precisera de olika begreppens innebörd kan det befaras att tillämpningen blir alltför hårt styrd i bestämda fåror; därmed går den elasticitet och de ökade möjligheter till en individualiserad lagtillämpning som man vill uppnå till stor del förlorad.

Finner sig lagstiftaren av sådana skäl böra avstå från att i motiven i detalj precisera innebörden av lagtextens straffbarhetskriterier, innebär det att det i motsvarande mån överlämnas åt de rättstillämpande organen – åklagarmyndigheter och domstolar – att göra dessa bedömningar i de enskilda fallen. Myndigheterna kommer troligen ofta inte att våga sig på att göra en sådan individualiserad bedömning utan att anlita psykologisk och psykiatrisk eller

annan beteendevetenskaplig expertis. Det rättsliga förfarandet kommer därmed att oftare än för närvarande tyngas av en vidlyftig och tidsödande utredning. Även när sådan utredning är tillgänglig måste de slutliga bedömningarna många gånger bli osäkra.

Lika allvarligt är emellertid att en på detta sätt utvidgad och mer ingående rättslig prövning kommer att medföra väsentligt ökade psykiska påfrestningar för de berörda parterna, framför allt då givetvis för målsägandeparten. Detta är särskilt betänkligt när det som här rör sig om unga människor i en mycket känslig ålder. Det kan inte uteslutas att det efterföljande rättsliga utredningsförfarandet ofta kommer att ge upphov till allvarliga psykiska traumata. Att ett sådant pris inte är värt att betala för att ens i någon mån uppnå en mer nyanserad och med de rättspolitiska värderingarna bättre överensstämmande rättstillämpning ligger i öppen dag. En utveckling som på detta sätt snarast förstärker de negativa effekterna av det rättsliga ingripandet kan inte godtas. Den skulle för övrigt också gå stick i stäv mot den i kommitténs direktiv angivna målsättningen att genom en reform av formerna för det rättsliga förfarandet minska de påfrestningar för sexualbrottsoffren som detta förfarande under alla förhållanden innebär.

En annan viktig invändning mot en lagstiftning utformad enligt de angivna riktlinjerna ligger emellertid på ett annat plan. Den har att göra med de hänsyn till den enskilde medborgarens rättssäkerhet som i särskild grad måste beaktas i straffrätten. I synnerhet när det gäller gärningar som i allvarliga fall kan föranleda långvariga frihetsstraff är det en oeftergivlig förutsättning att brottsrekvisiten fyller högt ställda anspråk på precision och därmed tillgodoser kravet på förutsebarhet. Lagreglerna måste med andra ord i möjligaste mån ge ett entydigt besked om var gränserna för straffbarhet går.

Visserligen måste det i viss omfattning godtas att objektiva brottsrekvisit utformas med anknytning till värdenormer – som exempel kan anföras det på sina håll i strafflagstiftningen uppställda kravet för straffbarhet att ett förfarande skall vara "otillbörligt" i visst hänseende – eller att en bedömning av om ett rekvisit är uppfyllt kräver en analys av medicinska eller tekniska sammanhang, som kan vara svårtillgängliga även för en fackman. Men detta gäller bara om det rör sig om värderingar som kan sägas vara allmänt förhärskande i samhället och om saksammanhang som i varje fall är tillgängliga för en vetenskaplig analys och som inte lämnar nämnvärt utrymme för subjektiva eller skönsmässiga värderingar. På det nu aktuella området är detta knappast fallet. En straffbestämmelse, vars brottsrekvisit utgör allmänna hänvisningar till faktorer som under vissa förhållanden *kan* konstituera skaderisker, fyller inte rimliga krav på förutsebarhet.

Av de skäl som nu har anförts avvisar kommittén i likhet med sexualbrottsutredningen tanken på en lösning som innebär att i lagbestämmelserna om straff för sexuellt umgänge med barn de straffbara förfarandena uteslutande eller väsentligen beskrivs i "övergreppstermer".

Om sålunda en straffbestämmelse måste bygga på en *åldersgräns* för offret, uppstår frågan vilken gräns man skall uppställa.

Det är ett välkänt faktum att ungdomens förhållningssätt till sexuella företeelser i dag präglas av en betydligt större öppenhet än förr. Den allmänna utvecklingen i riktning mot en liberalare syn på sexuallivet i

allmänhet och tillgång till säkrare preventivmedel har också medfört att ungdomens sexualvanor har förändrats. De undersökningar som har gjorts under senare år pekar entydigt på att bl. a. åldern för sexualdebuten generellt har sänkts bland både pojkar och flickor. Ändringen är emellertid mer framträdande för flickornas del, och i motsats till vad som var fallet för bara något årtionde sedan är den genomsnittliga debutåldern lägre bland flickorna än bland pojkarna. Den ligger emellertid för båda könen över den lagstadgade straffbarhetsgränsen 15 år.¹

Sänkningen av den sexuella debutåldern samt det förhållandet att den nu gällande straffbestämmelsen i stor utsträckning överträds utan att ingripanden äger rum eller avses äga rum har legat till grund för sexualbrottsutredningens förslag att sänka 15-årsgränsen till 14 år.

Det är sannolikt att åtskilliga – kanske flertalet – av de flickor som debuterar sexuellt före uppnådda 15 år dock har fyllt 14 år. Med hänsyn härtill är det också troligt att, som sexualbrottsutredningen antog, antalet överträdelse av förbudet mot sexuellt umgänge med barn skulle minska avsevärt om åldersgränsen sänks till 14 år. En sådan sänkning av åldersgränsen har emellertid andra konsekvenser som enligt kommitténs mening knappast kan godtas.

Kommittén anser det generellt sett vara önskvärt att ungdomar skjuter upp sin sexualdebut till åtminstone 15 år, i varje fall att de inte förrän de har uppnått den åldern har samlag. Även om den sexuella debutåldern har sjunkit förhåller det sig också fortfarande så att de flesta 15-åringar i stort sett saknar sexuella erfarenheter. Som tidigare har framhållits är den nuvarande 15-årsgränsen fast förankrad i folkmedvetandet. Den kan därigenom tjäna som ett stöd för den unga när det gäller att säga nej till sexuellt umgänge och för vuxna personer som försöker påverka barnen att avhålla sig från sådant umgänge. En sänkning av åldersgränsen till 14 år innebär visserligen en anpassning av lagstiftningen till det faktiska förhållandet att en stor grupp 14-åringar har – och sannolikt oberoende av strafflagstiftningens innehåll skulle ha – sexuellt umgänge. Men den innebär också att man sanktionerar sådant umgänge för den väsentligt större grupp 14-åringar som i dag inte inlåter sig på sådant umgänge.

En betänklig konsekvens av en sänkning av åldersgränsen skulle bli en ökning av antalet i och för sig straffvärda förfaranden – dvs. fall då unga kvinnor i åldrarna närmast över den lagstadgade gränsen övertalas till att ha sexuella förbindelser som de i själva verket inte vill vara med om. Enligt kommitténs mening är det av både principiella skäl och av hänsyn till de enskilda personer det gäller angeläget att rättsordningen ger möjligheter till ingripanden mot vad som ter sig som ett sexuellt övergrepp. Dessa möjligheter försämrars om åldersgränsen sänks till 14 år.

Kommittén vill slutligen ytterligare understryka vad som redan förut har framhållits nämligen att den existerande 15-årsgränsen har gällt i mer än 100 år och att den antagligen är väl känd för allmänheten. Det skall starka skäl till för att man skall ändra på denna ordning. Några sådana starka entydiga skäl finns inte. Kommittén menar därför att den nuvarande 15-årsgränsen skall behållas.

¹ Se bl. a. Ds S 1982:8, Lära leva tillsammans, En kartläggning av samlevnadsundervisning i skola och lärarutbildning, s. 177 ff.

7.3.2 Undantagsregeln

Kommittén har alltså kommit till den uppfattningen att den nuvarande 15-årsgränsen bör behållas åtminstone som en huvudregel. Frågan blir då om det behövs några undantag från en sådan regel. Kommittén kommer därmed in bl. a. på spörsmålet hur man skall behandla förbindelser mellan personer där ålderskillnaden är ringa dvs. förbindelser mellan tonåringar. Gällande rätt innehåller en särskild regel som syftar till att komma till rätta med sådana situationer. I 6 kap. 11 § tredje stycket BrB finns nämligen en särskild åtalsregel. Regeln gäller för otukt med barn och otukt med ungdom och vid försök till sådana brott. Om i sådana fall skillnaden i ålder och utveckling mellan gärningsmannen och den mot vilken gärningen förövats är ringa skall åtal inte väckas av åklagaren för såvitt inte åtal är påkallat ur allmän synpunkt.

Ett system med en fix åldersgräns måste med nödvändighet bli ganska onyanserat och kräver därför att man har särskilda undantagsregler i en eller annan form. Kommittén anser att detta egentligen inte behöver motiveras närmare. Det måste för var och en stå ganska klart att det normalt inte kan vara rimligt att straffa en pojke som nyss fyllt 15 år för det att han haft samlag med en flicka som är några månader yngre än han.

De flesta fall av sexuellt umgänge med personer som är under 15 år sker utan att saken kommer till åklagares eller annan myndighets kännedom. I regel rör det sig om helt frivilligt umgänge, och den minderårige har då inte någon anledning att anmäla händelsen. Om kontrahenterna dessutom är relativt jämnåriga är föräldrar eller andra vuxna som har hand om de ungas fostran sällan benägna att göra anmälan. Och skulle anmälan undantagsvis ske leder den p. g. a. den nyss redovisade åtalsregeln knappast någonsin till åtal. I själva verket torde situationer av nyss antytt slag vara ganska vanliga.

Även om tillgängliga undersökningsresultat tyder på att flertalet flickor inte har samlag förrän vid uppnådda 15 år, måste man räkna med att antalet flickor som har sitt första samlag redan dessförinnan är betydande. Det finns dock inte belägg för att de flickor som debuterar sexuellt i tidig ålder i någon större utsträckning gör detta med män som är betydligt eller ens nämnvärt äldre än de själva. Inte heller finns det anledning att anta att sexuella förbindelser över huvud taget mellan flickor i åldrarna kring 15 år och män i åldrarna över låt oss säga 20 år är vanliga. Kommittén anser sig kunna utgå ifrån att flertalet av de unga flickornas sexuella förbindelser ägde rum med deras i stort sett jämnåriga manliga kamrater, dvs. med pojkar i åldersgrupperna mellan 15 och 20 år.

Det kan, som redan antytts, inte komma i fråga att ändra lagen så att förbindelser mellan tonåringar i praktiken kommer att bestraffas i större omfattning än vad som nu är fallet. Någon form av undantagsregel för fall där skillnaden i parternas ålder är obetydlig behövs alltså även i fortsättningen.

Det bör emellertid enligt kommitténs mening också vara möjligt att underlåta att inskrida med straff när det är fråga om förbindelser där den äldre kontrahenten passerat tonåren. Kommittén menar nämligen att man inte kan bortse från att det kan förekomma förbindelser mellan flickor i

14–15 års åldern och män i 20–25 års åldern där förbindelsen är grundad på ett starkt känslomässigt engagemang och har inletts efter båda parterns önskan. Det kan alltså vara fråga om ett fast samlevnadsförhållande som tillfredsställer båda parter. När sådana förbindelser förekommer sker ofta inte någon lagföring helt enkelt därför att myndigheterna inte får kännedom om förhållandet. Inte ens i fall då den minderåriges föräldrar får kännedom om förhållandets art sker alltid polisanmälan. När det på detta sätt föreligger en fast förbindelse av kanske ganska lång varaktighet finns det anledning att ifrågasätta om ett rättsligt förfarande är lämpligt eller önskvärt.

Enligt kommitténs mening ter det sig inte rimligt att ingripa med straff mot förbindelser av senast antydd art. För att undvika missförstånd vill emellertid kommittén understryka att det i så fall är ett oavvisligt krav att den minderåriga nått en sådan ålder att hon eller han har möjlighet att förstå innebörden i sina handlingar inom det sexuella området. Lagföring bör alltså ske om den minderåriga inte uppnått pubertetsåldern.

Kommittén har funnit att det inte är något alldeles lättlost problem att avgöra hur man skall komma till rätta med sådana situationer som beskrivits i det föregående. Kommittén har i den delen till en början varit inne på att det straffbara området kanske borde begränsas till att avse endast samlag. Därmed skulle man lämna utanför det straffbara området andra former av sexuellt umgänge. Eftersom det grundläggande skälet för att över huvud taget ha straff för sexuella förbindelser med minderåriga är önskemålet att skydda minderåriga ter det sig dock föga följdriktigt att begränsa skyddet till att avse negativa verkningar av samlag men inte sådana negativa verkningar som mycket väl kan uppkomma vid andra former av sexuellt umgänge. För övrigt skulle en lösning efter de antydda linjerna innebära att man skilde mellan heterosexuella och homosexuella förbindelser. Att göra någon sådan åtskillnad skulle strida mot det betraktelsesätt som låg bakom de nyligen företagna lagändringarna beträffande åldersgränser för homosexuell respektive heterosexuell förbindelse.

Kommittén har också övervägt om man i särskilda undantagsregler skulle föreskriva straffrihet exempelvis om det – med hänsyn till barnets ålder och utveckling, förhållandet mellan gärningsmannen och barnen samt de omständigheter under vilka det sexuella umgänget ägde rum – uppenbarligen inte förelegat någon fara för att barnet skulle ta skada av gärningen. Undantagsregler av liknande art föreslogs f. ö. av sexualbrottsutredningen i 1976 års betänkande. Där föreskrivs nämligen att ansvar inte skulle komma i fråga i ringa fall av sexuellt umgänge med barn. Vid bedömandet av huruvida ringa fall förelåg skulle domstolarna enligt förslaget särskilt beakta gärningsmannens och den underåriges ålder, utveckling och förhållande till varandra samt det sexuella umgängets art.

Kommittén har emellertid funnit att särskilda svårigheter föreligger om man vill grunda förslaget på en sådan undantagsreglering. Till en början bör då anmärkas att vad det är fråga om är att lagreglera majoriteten av de sexuella förbindelser som förekommer med barn under 15 år. Paradoxalt uttryckt: eventuella undantagsregler skulle i själva verket gälla majoriteten av fallen. Om nu kommitténs ståndpunktstagande tidigare i fråga om nackdelen med att avgränsa det straffbara området med "övergreppstermer" är riktigt, måste samma synsätt tillämpas också när man gör en undantags-

reglering. Det kan inte vara riktigt att som huvudregel ha en fix åldersgräns och därefter som undantagsregel – vilken i själva verket gäller för majoriteten av fall – bygga på mera allmänna kriterier såsom ålder, utveckling etc. Gör man det försätter man domstolarna i precis de svårigheter som tidigare beskrivits då det gäller att tillämpa straffbarhetsreglerna. Straffbarhetsreglerna utgör ju en helhet bestående av huvudregel och undantagsregel och domstolarna måste i sin rättstillämpning utgå från detta faktum. Vidare tillkommer de nackdelar från rättssäkerhetssynpunkt som också tidigare redovisats. Hur skall den som överväger att inleda sexuell förbindelse med en flicka som är under 15 år kunna bedöma om han omfattas av en allmänt hållen undantagsregel eller inte?

Kommittén har därför kommit till den slutsatsen att det inte är riktigt att avgränsa det straffbara området genom en kombination av en åldersgräns och vissa allmänna kriterier som t. ex. gärningsmannens resp. den underåriges ålder, utveckling och förhållande till varandra etc. Det gäller att finna någon annan metod.

Kommittén har då övervägt att tillskapa en ordning enligt vilken inte bara barnets utan även gärningsmannens ålder får avgörande betydelse vid bestämmandet av det straffbara området. Man skulle t. ex. kunna tänka sig att föreskriva att ansvar inte skall ifrågakomma om gärningsmannen är under 18 år och barnet har fyllt 13 år. En sådan reglering har i och för sig den fördelen att man avkriminaliserar sexuella förbindelser mellan underåriga. Från rättssäkerhetssynpunkt finns inget att invända mot en sådan reglering. Det är fråga om lätt konstaterbara rekvisit som fyller höga krav på precision. Det är därför en ganska tilltalande tanke att bygga lagförslaget på en sådan undantagsregel.

Tyvär finns det emellertid en hake även i detta resonemang. Kommittén har i det föregående ansett sig kunna utgå från att flertalet flickor som är under 15 år inte haft sexuell umgänge. Kommittén har vidare funnit sig böra anta att de inte heller vill ha sådant umgänge och att det därför är angeläget att lagstiftningen inte byggs upp på sådant sätt att den fungerar som ett slags press på minderåriga flickor att inleda sexuella förbindelser. De minderåriga flickorna är i sin fulla rätt att kräva samhällets stöd när det gäller att motstå kanske ganska enträgna påtryckningar från partners sida i fråga om att inlåta sig på sexuell umgänge.

Effekten av att införa en åldersgräns på gärningsmannens sida blir den att minderåriga går miste om detta stöd när det är fråga om övertalningar från personer som är under 18 år. Med andra ord: Flertalet av de fall av sexuella förbindelser som i dag förekommer med minderåriga flickor inblandade skulle föras utanför det straffbara området och därmed skulle också minderåriga flickor gå miste om det stöd som lagstiftningen och den på grundval därav förekommande moralbildningen ändå ger. Det kan inte vara riktigt att utsätta den majoritet flickor som inte vill ha sexuell umgänge före 15 år för ett sådant tryck. Kommittén menar därför att denna invändning har sådan tyngd att den ovan redovisade tanken med att låta också gärningsmannens ålder vara avgörande bör överges.

Det hittills sagda kan sammanfattas på följande sätt. Det strider mot de allmänna utgångspunkterna i kommitténs tidigare förda resonemang om fördelar resp. nackdelar med en åldersgräns att bygga undantagsregler på

allmänt hållna rekvisit. Det går inte heller att bygga upp ett undantagsområde genom att också låta gärningsmannens ålder få betydelse. Detta skulle nämligen innebära att man ger möjlighet för den som är under 18 år att utsätta flickor under 15 år för press att ingå sexuella förbindelser som flickorna i själva verket inte vill vara med om. Kommittén har då funnit att det inte finns någon annan utväg ur detta dilemma än den som gällande lag anvisar, nämligen att bygga på en särskild åtalsregel.

I 1976 års betänkande pekade sexualbrottsutredningen på vissa nackdelar med den nuvarande åtalsregeln. Utredningen framhöll sålunda att man måste genomföra en fullständig förundersökning innan åklagaren kan fatta beslut i åtalsfrågan. Detta är i och för sig riktigt. Kommittén vill emellertid framhålla att det inte alltid är en nackdel att en utredning sker. Själva utredningsförfarandet är nämligen ägnat att klargöra att samhället i princip tar avstånd från sexuella förbindelser med minderåriga. Det har därmed åtminstone någon betydelse som stöd för minderåriga flickor som inte vill inlåta sig på sexuella förbindelser. Härtill kommer att förundersökningsförfarandet många gånger kan göras tämligen enkelt. Ofta torde det vara tillräckligt att hålla förhör med de båda inblandade parterna. Deras berättelser kan nämligen klart utvisa om det är fråga om ett fall där åtalsregeln bör utnyttjas och åtal alltså inte väckas. I detta sammanhang bör man f. ö. också observera att det stora flertalet förbindelser mellan tonåringar över huvud taget aldrig kommer till polisens kännedom och därmed inte innefattar någon belastning på polisens resurser.

I 1976 års betänkande pekades också på att domstolen måste fälla till ansvar även om den skulle anse att åklagaren aldrig borde ha väckt åtal.

Om en sådan bedömning från domstolens sida grundar sig på att nya omständigheter kommit fram efter åtalsbeslutet kan emellertid åklagaren lägga ner åtalet. Andra fall när domstolen kan komma att anse att åtal inte borde ha väckts torde vara mycket sällsynta. Med tanke på den bestämmelse som finns rörande möjlighet att döma till lindrigare påföljd än vad som är stadgat för brottet eller efterge påföljd (se 33 kap. 4 § BrB) bl. a. när gärningsmannen är under 21 år eller när det föreligger synnerliga skäl, anser kommittén dock att man också i dessa fall kan nå en tillfredsställande lösning även om undantagsbestämmelserna har formen av en åtalsregel.

I 1976 års betänkande pekades slutligen på att nuvarande åtalsregel inte är tillämplig på "medhjälpare" vuxna. I den delen bör enligt kommitténs mening en ändring ske så att det står klart att åtal inte behöver väckas mot t. ex. föräldrar till underåriga som kanske direkt sanktionerat att de har sexuellt umgänge. I detta sammanhang vill kommittén understryka att kommittén helt ansluter sig till det uttalande som justitieombudsmannen gjorde 1974 om att det aldrig kan bli fråga om straffbar medhjälpare för den händelse läkare skriver ut preventivmedel åt flickor som inte fyllt 15 år. Som JO framhållit är nämligen syftet med läkarens handlande inte att främja flickans partners gärningar utan att bereda flickan skydd mot oönskade graviditeter.

Kommittén föreslår alltså att man inte begränsar det straffbara området genom särskilda undantagsregler utan i stället bygger vidare på den särskilda åtalsregel som f. n. finns i 6 kap. 11 § tredje stycket. Vissa jämkningar bör ske i den åtalsregeln. Härtill återkommer kommittén i specialmotiveringen.

7.3.3 Straffsatser m. m.

Enligt gällande rätt är påföljden för otukt med barn under 15 år fängelse i högst fyra år. Detta innebär att böter inte kan komma i fråga. Enligt kommitténs mening är också gärningen av sådant slag att böter inte är någon lämplig påföljd. Däremot kan det ifrågasättas om inte straffmaximum på fyra år är väl högt.

Kommittén har under sitt arbete följt rättstillämpningen inom bl. a. området för sexuella handlingar mot barn. När det gäller de påföljder som tillämpas vid otukt med barn förekommer stränga frihetsberövande påföljder i stort sett enbart då brottet innefattat ett övergrepp mot barnet eller då barnet stått under gärningsmannens legala eller faktiska vårdnad. I övriga fall har i en betydande omfattning valts icke frihetsberövande påföljd. Kommittén har funnit att denna rättstillämpning väl harmonierar med arten av de handlingar som bedömts. Av denna anledning kan finnas skäl att ifrågasätta om straffmaximum i sådana fall där det sexuella umgänget inte kommit till stånd genom övergrepp eller utnyttjande bör vara så högt som det nuvarande.

Som nämnts i tidigare avsnitt (6.6) har kommittén funnit att varje form av olaga tvång till sexuellt umgänge skall utgöra en straffbar handling oberoende av offrets ålder. I vad gäller straffskalorna för sådana brott har någon förändring av straffmaximum inte föreslagits i förhållande till gällande rätt. I det avsnitt som berör sexuellt utnyttjande har kommittén vidare stannat för att även fortsättningsvis kriminalisera grovt missbruk av annans beroende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge med denne samt att, när det gäller underåriga, förbjuda varje sexuell förbindelse mellan den underåriga och bl. a. dennes vårdnadshavare. Även i detta fall har kommittén funnit (7.4.5) att straffmaximum inte bör avvika från vad som i dag gäller för liknande handlingar. Inom samtliga dessa bestämmelsers tillämpningsområde faller givetvis även brott mot barn under 15 år.

Enligt bestämmelsen om sexuellt umgänge med barn består det straffbara i att någon över huvud taget har sexuellt umgänge med barn under 15 år. Omständigheterna i de enskilda fallen kan vara ytterst varierande. Eftersom de allvarligaste övergreppen mot barn i detta avseende så gott som undantagslöst innefattar ytterligare moment som gör gärningen hänförlig även till annan bestämmelse i 6 kap. BrB anser kommittén att man i allvarliga fall normalt inte bör tillämpa bestämmelsen rörande sexuellt umgänge med barn utan i stället döma för annat brott förfarandet innefattar. Om t. ex. en man har samlag med en 14-årig flicka som står under hans vårdnad bör man alltså döma för sexuellt utnyttjande av underårig och inte för sexuellt umgänge med barn. På grund härav och på grund av att en sänkning av straffskalans maximum skulle innebära en anpassning till tillämpningen av gällande rätt föreslår kommittén att straffsatsen för sexuellt umgänge med barn bestäms till fängelse i högst två år.

Enligt gällande rätt finns utöver ett stadgande för normalfallet av otukt med barn en bestämmelse som tar sikte på särskilt grova fall. Bestämmelsen för grovt brott är avsedd att tillämpas bl. a. i sådana fall då det sexuella umgänget kommit till stånd genom annat olaga tvång än råntvång eller genom att den minderåriges beroende ställning grovt missbrukats. Straffet

för sådana grova fall är fängelse i lägst två högst åtta år. Kommittén anser att det även med den nu föreslagna regleringen av de sexuella övergreppen finns behov av att ha en särskild straffskala för grova sexuella övergrepp mot barn och ungdomar som sker utan användande av våld. Som exempel på ett sådant övergrepp kan tas det fallet att en styvfader vid upprepade tillfällen haft samlag med sin underåriga styvdotter utan att ha använt sig av någon form av våld eller hot som kan betecknas som råntvång och medföra att övergreppen utgör våldtäkt. Som framgår i följande avsnitt (7.4.5) föreslår kommittén att man i dessa fall skall döma för grovt sexuellt utnyttjande av underårig till fängelse i lägst två högst åtta år.

7.4 Sexuellt utnyttjande

I detta avsnitt ämnar kommittén ta upp olika former av sexuella övergrepp som innebär kränkningar av partners personliga och sexuella integritet. I avsnittet behandlas emellertid inte sådana övergrepp som tar sig uttryck i fysiskt eller psykiskt tvång (se avsnitt 6) och inte heller fall då sexuell umgänge sker med barn under 15 år. Dessa senare fall har behandlats i avsnitt 7.3.

De fall som kommittén nu avser att behandla kan schematiskt sammanfattas i följande punkter.

1. Sexuellt umgänge med barn och ungdomar under 18 år när umgänget kommit till stånd genom missbruk av barnets eller ungdomens beroende ställning.
2. Sexuellt umgänge som kommit till stånd till följd av missbruk av partners beroende ställning.
3. Sexuellt umgänge som sker med utnyttjande av att den andre befinner sig i hjälplöst tillstånd såsom t. ex. berusning.
4. Sexuellt umgänge som kommer till stånd genom att man utnyttjar att den andre lider av psykisk sjukdom eller utvecklingsstörning.

7.4.1 Missbruk av underårigs beroende ställning

Den som inte har fyllt 18 år står under en eller flera vuxna personers vårdnad, övervakning eller tillsyn. Inte bara barn utan också ungdomar i åldrarna 15–17 år intar således i både personligt och ekonomiskt hänseende en beroende ställning i förhållande främst till föräldrar eller andra vårdnadshavare men också till åtskilliga andra vuxna personer i sin omgivning, t. ex. lärare. Beroendeförhållandet är inte sällan av ingripande betydelse för den unge.

Enligt gällande lag inträder straff för otukt med ungdom för den som har sexuell umgänge med någon som är under 18 år och som står under hans tillsyn vid skola, anstalt eller annan inrättning eller som annars står under hans övervakning, vård eller lydnad. Dessutom föreskrivs straff för den som har sådant umgänge med en person under 18 år, när det sker under utnyttjande i annat fall av den underåriges beroende ställning. Det är således generellt förbjudet vid straffansvar för föräldrar eller andra vårdnadshavare, liksom för lärare och andra personer med liknande tillsynsfunktioner, att ha

sexuellt umgänge med barn och ungdomar under 18 år som står under deras övervakning, vård eller lydnad. Lagstiftningen utgår från att det vid dessa fall alltid är fråga om ett utnyttjande av den underåriges beroende ställning. För straffbarhet krävs därför inte någon bevisning om att det verkligen har förekommit ett sådant utnyttjande. Av de använda uttryckssätten – tillsyn, övervakning, vård eller lydnad – framgår emellertid att gärningsmannen måste ha en sådan ställning och sådana arbetsuppgifter som typiskt sett är ägnade att skapa ett beroendeförhållande.

Föreligger inte det slags tillsyns-, övervaknings-, vård- eller lydnadsförhållande som anges i lagtexten inträder däremot straff bara under förutsättning att det sexuella umgänget bevisligen har kommit till stånd med utnyttjande av den underåriges beroende ställning.

Bestämmelserna i gällande lag gäller både heterosexuella och homosexuella förhållanden. De äldre bestämmelser som innebar en strängare straffrättslig behandling av homosexuella förbindelser med ungdomar över 18 år upphävdes efter förslag av sexualbrottskommittén genom ny lagstiftning, som trädde i kraft den 1 april 1978.

Enligt vad sexualbrottsutredningen föreslog i 1976 års betänkande skulle det straffbara området inskränkas avsevärt när det gäller sexuell umgänge med ungdomar över åldersgränsen 15 år, en åldersgräns som utredningen f. ö. föreslog skulle sänkas till 14 år. Utredningen framhöll bl. a. att bara ett fåtal personer årligen hade dömts för otukt med ungdom. Viktigast var enligt utredningen incestfallen och de fall då styvförälder har sexuell umgänge med styvbarn. I dessa fall ansåg utredningen att det fanns ett behov av ett straffrättsligt skydd. Det behovet skulle dessutom accentueras om man genomförde utredningens förslag att det särskilda straffet för incest skulle upphävas. Utredningen konstaterade vidare, att gällande lags utgångspunkt att det alltid föreligger ett utnyttjande av den underåriges beroende ställning, när t. ex. en lärare eller en övervakare har sexuell umgänge med en elev resp. en övervakad, inte alltid behöver vara riktigt. Utredningen föreslog därför en straffbestämmelse som riktade sig uteslutande mot den som har sexuell umgänge med eget barn, adoptivbarn, styvbarn eller annat barn som står under hans vårdnad och som inte fyllt 18 år. I ringa fall skulle enligt förslaget inte dömas till ansvar.

Förslaget mötte ett blandat mottagande under remissbehandlingen. Majoriteten av remissinstanserna godtog visserligen förslaget eller lämnade det utan erinran. Från några håll – bl. a. av socialstyrelsen, Riksförbundet Hem och Skola och socialutredningen – ifrågasattes emellertid om det var lämpligt att begränsa det straffbara området till att bara omfatta vårdsituationer.

För egen del vill kommittén anföra följande.

Vad som i första hand kommer i blickfältet är förhållandet mellan *föräldrar och barn*. Det kan då först konstateras att sexuella relationer mellan en förälder/fosterförälder och ett barn eller en ungdom medför skada för barnet/ungdomen. Ofta är det fråga om långvariga förhållanden med upprepat sexuell umgänge av olika slag. Barnet kommer obönhörligen i en emotionell konfliktsituation, som det inte har förutsättningar att lösa själv på grund av de känslomässiga behov och bindningar som naturligen alltid finns mellan barn och föräldrar. Barn har behov av både kroppslig och psykisk

närhet till sina föräldrar. Ett barn som missbrukas för att tillfredsställa föräldrarnas sexuella behov kan komma i ett svårt beroendeförhållande till den föräldern. Barnet utsätts dessutom genom utnyttjandet för en lojalitetskonflikt till endera eller båda föräldrarna. Ibland innefattas hela familjen i denna konflikt. Den naturliga och önskvärda frigörelseprocess som alla barn bör gå igenom i förhållande till sina föräldrar försvåras avsevärt eller förhindras i vissa fall helt. Erfarenhetsmässigt vet man att barn som utnyttjas sexuellt av en förälder ofta utvecklar kroppsliga symtom som är svåra att tyda. Sådana barn kan också genom den hemlighet de bär på komma att isolera sig från kontakt med kamrater. De kan komma att uppfatta sitt enda värde i förmågan att få kroppskontakt med andra vuxna och/eller jämnåriga. Förmågan att utveckla integritet och sund självbejakelse kan sålunda allvarligt motverkas och möjligheterna vid vuxen ålder att träffa partnerval som bygger på ömsesidighet kompliceras.

Av dessa skäl står det klart att man bör straffbelägga sexuella förbindelser mellan föräldrar och barn som inte uppnått myndig ålder. Det finns i det sammanhanget inte anledning att bedöma vårdnadssituationen olika beroende på om vårdnadshavaren är barnets biologiska fader eller moder eller någon annan person som har anförtrots rollen som vårdnadshavare och därmed också har övertagit ansvaret för barnets fostran. Även om förhållandena kan gestalta sig olika beroende på en rad faktorer alltefter som barnet lever i en traditionell familjemiljö med sina biologiska föräldrar eller adoptivföräldrar eller står under en utomstående persons vårdnad är det angeläget att sexuella förbindelser mellan barnet och dess vårdnadshavare motverkas. Varje sådan förbindelse bör därför enligt kommitténs mening vara underkastad straffansvar.

Detsamma bör gälla även beträffande dem som visserligen inte har del i juridiska vårdnaden men som likväl faktiskt har del i barnets uppfostran såsom t. ex. fosterföräldrar, styvförälder eller biologisk förälder med enbart umgängesrätt med barnet. Om i ett sådant fall sexuellt umgänge upptas mellan barnets fostrare och barnet bör detta omfattas av det straffbara området.

Som framgår av föregående avsnitt (7.3) föreslår kommittén att man behåller nuvarande regler om straff för den som har sexuellt umgänge med person under 15 år. Sexuellt umgänge mellan unga personer i åldrarna över 15 år skall alltså inte bestraffas om förbindelsen kommer till stånd med båda kontrahenters frivilliga medverkan. Detta innebär inte att samhället helt bör avstå från att söka motverka att ungdomar utsätts för sexuella handlingar som de i själva verket inte vill vara med om. Men det blir då väsentligen fråga om åtgärder utanför ramen för strafflagstiftningen, åtgärder som framför allt bör komma till stånd inom skolan, skolhälsovården och i samverkan med sammanslutningar som verkar inom sexualupplysningens område, främst då RFSU.

När det gäller ungdomar i åldersgrupperna 15–17 år framstår det som särskilt angeläget att lagstiftningen på olika sätt motverkar att ungdomarna pressas till sexuella förbindelser som de i själva verket inte vill vara med om. Kommittén tänker då främst på fall när en ung människa, som ännu inte har nått myndig ålder, dvs. 18 år, förmås till sexuellt umgänge under förhållanden som innebär att hennes ungdom och beroende ställning i

förhållande till medkontrahenten missbrukas. Ungdomar i åldrarna mellan 15–17 år är ibland i själva verket ganska osäkra på sig själva och kan därför ha svårt att hävda sig mot påtryckningar och övertalningar från äldre. Särskilt i relation till de vuxna människor i deras omgivning som på ett eller annat sätt har ett bestämmande inflytande över dem kommer sådana ungdomar lätt både reellt och psykologiskt i ett underläge. Det kan inte råda någon tvekan om att dessa ungdomar behöver ett ytterligare straffrättsligt skydd mot att på ett otillbörligt sätt bli sexuellt utnyttjade av de vuxna människor till vilka de både formellt och reellt står i ett uttalat beroendeförhållande. Utöver förhållandet mellan föräldrar och barn kommer då i blickfältet vissa typer av *vård, övervaknings- och tillsynssituationer*.

Socialt störda ungdomar, som p. g. a. missförhållanden i hemmet, kriminalitet, missbruk eller av annan liknande orsak har blivit föremål för åtgärder inom samhällets barnavård eller inom kriminalvården, står i ett uttalat beroendeförhållande till sina vårdare och/eller övervakare och kan – det gäller särskilt unga flickor – lätt bli offer för sexuellt utnyttjande. Den vuxne kan förmå den unga till sexuellt umgänge genom att lova särskilda förmåner eller genom att hota med sämre behandling eller med andra åtgärder som den unga vill slippa ifrån. Situationen kan också vara den att den underårige till synes frivilligt inlåter sig på en sexuell förbindelse av detta slag redan därför att han eller hon *tror* sig därigenom komma i en gynnsammare eller åtminstone mindre ogynnsam situation än om han/hon avvisar förbindelsen.

De ungdomar det här gäller är redan som en följd av samhällets ingripanden mot dem i en särskilt känslig situation. Härtill kommer, att de ofta är omogna, psykiskt labila och otrygga människor utan fast social förankring. Inte sällan är de på grund av alkohol- eller drogmisbruk ur stånd att rätt bedöma sin situation och att relatera till andra människor på ett adekvat sätt. Dessa ungdomar är därför i särskilt hög grad i behov av skydd mot att bli sexuellt utnyttjade av de vuxna personer som har satts att vårda eller övervaka dem. Skyddsbehovet kan enligt kommitténs mening tillgodoses endast om det i lagstiftningen ställs upp ett straffsanktionerat förbud för personer tillhörande den vård- och tillsynspersonal som här åsyftas att över huvud taget ha sexuellt umgänge med de ungdomar under 18 år som står under deras vård, tillsyn eller övervakning.

Det nu sagda tar sikte på sådana situationer då ett omhändertagande av den unge har skett enligt särskild lagstiftning angående samhällsvård. Det är med andra ord – med nu gällande lagstiftning – för den ålderskategori det här gäller i första hand fråga om omhändertaganden enligt lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Även omhändertaganden enligt lagen (1966:293) om beredande av slutna psykiatrisk vård i vissa fall eller enligt den s. k. omsorgslagen (1967:940) eller – i vissa sällsynta fall – enligt lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt eller enligt lagen (1981:1243) om vård av missbrukare i vissa fall kan komma i fråga för ungdomar i dessa åldrar. För de befattningshavare eller andra som enligt gällande författningsbestämmelser har att efter ett sådant omhändertagande utöva en personlig vård, tillsyn eller övervakning över den unge bör enligt kommitténs mening föreskrivas ett ovillkorligt, straffsanktionerat förbud mot sexuellt umgänge med den unge, i princip utformat på samma sätt som det förut diskuterade

förbudet för den som enligt den familjerättsliga lagstiftningen har vårdnaden om barn under 18 år.

Bedömningen bör emellertid bli densamma när ett ingripande har skett enligt någon av de angivna lagarna men där själva vården inte sker i sluten form på någon institution eller genom annan förflyttning av den unge från hans hem. Straffstadgandet bör i sådana fall rikta sig mot den eller de befattningshavare som enligt gällande bestämmelser har satts att personligen övervaka eller öva tillsyn av den omhändertagne, t. ex. den som förordnats till övervakare för den unge eller vederbörande skyddskonsulent. Också i sådana fall råder det ett så uttalat beroendeförhållande mellan den unge och den befattningshavare under vars tillsyn hon eller han står, att ett ovillkorligt, straffsanktionerat förbud mot sexuellt umgänge bör gälla.

Enligt kommitténs mening bör tillämpningsområdet för ett straffstadgande av denna innebörd omfatta sådana omhändertaganden eller andra former av samhällsvård som sker på grund av myndighets beslut. Där innefattas då även sådan samhällsvård som beslutats med den underåriges eller hans vårdnadshavares samtycke. Det kan visserligen sägas att en underårig som vårdas på t. ex. en psykiatrisk klinik – ja, i vissa fall till och med den som vårdas på ett kroppssjukhus – kan vara i väl så stort behov av skydd mot att bli sexuellt utnyttjad av vårdpersonalen på kliniken eller sjukhuset som den som blir föremål för samhällsvård. Principiellt råder emellertid en avgörande skillnad mellan dessa båda typsituationer. Skillnaden består naturligtvis framför allt däri att vården i det senare fallet icke kommit till stånd genom någon form av myndighetsbeslut. Kommittén vill därför förorda att denna skillnad läggs till grund för avgränsningen av tillämpningsområdet för ett straffsanktionerat förbud mot sexuellt utnyttjande av underårig.

När det gäller lärare m. fl. går gällande bestämmelser i 6 kap. 4 § BrB om straff för otukt med ungdom ganska långt. Bestämmelserna innebär nämligen, som förut nämnts, att det är generellt förbjudet för lärare och andra personer med liknande tillsynsfunktioner att ha sexuellt umgänge med ungdomar under 18 år, som står under deras övervakning, vård eller lydnad. Bestämmelserna torde vila på ett slags presumtion för att varje sexuell förbindelse mellan en vuxen person och en underårig är skadlig för den unge så snart det förekommer någon form av beroendeförhållande.

Flertalet ungdomar undergår numera någon form av skolutbildning. De kommer därvid i nära personlig kontakt med – förutom sina lärare – kuratorer, yrkesvägledare och många andra som är verksamma inom skolväsendet. Under senare år har betydelsefulla reformer genomförts på undervisningsområdet och reformarbetet är ännu inte avslutat. Ett framträdande drag i det moderna skolväsendets omdaning är att både grundskolan och gymnasieskolan får nya och vidgade uppgifter. Framför allt kommer lärarna att få ett ökat inflytande över elevernas fritidsverksamhet. Denna utveckling kommer med all sannolikhet att förändra relationerna mellan lärare och elever. Kontakterna dem emellan blir mer personliga och förtroendefulla och därigenom skapas en ny jordmån för känslomässiga bindningar. Det beroendeförhållande som kanske var mera framträdande i gårdagens mera auktoritära skolväsende är i dag inte längre lika påtagligt. En annan faktor av betydelse är att ungdomens inställning till sexuallivet har förändrats. Den allmänt sett liberalare syn på sexuella företeelser som

därmed har kommit att bli förhärskande har i avsevärd mån påverkat ungdomarnas sexualvanor.

Denna utveckling som här i korthet skisserats har flera aspekter. Sexuella relationer mellan lärare och elever som fyllt 15 år kan i dag inte generellt sett betraktas som något socialt avvikande eller som en företeelse som samhället undantagslöst bör inskrida mot med straffsanktionerade förbud. Man kan inte i dag hävda att sexuella förbindelser enbart p. g. a. beroendeförhållandet mellan läraren och hans elev alltid är så skadliga för ungdomarnas fortsatta utveckling som man uppenbarligen har utgått ifrån enligt de värderingar som har legat till grund för den nu gällande lagstiftningen. Man kan med andra ord inte längre upprätthålla presumtionen för att ett sexuellt förhållande mellan t. ex. en lärare och en elev i 15–17-årsåldern alltid innebär ett missbruk av elevens beroende ställning och på den grunden är skadligt för eleven. Ett sådant synsätt skulle i många fall sakna verklighetsförankring. Kommittén anser det därför uteslutet att behålla det nuvarande oivkorliga förbudet mot sexuella förhållanden av det slag som nu senast behandlats. Detta betyder emellertid inte att kommittén har den uppfattningen att sexuella förbindelser mellan lärare och elever i åldern 15–17 år undantagslöst bör vara straffria. Det bör vara möjligt att inskrida om förbindelsen kommit till stånd genom att läraren faktiskt i ett visst givet fall har utnyttjat den beroende ställning som eleven upplevt sig ha. Till den frågan återkommer kommittén i närmast följande avsnitt.

7.4.2 Missbruk av beroende ställning i allmänhet

Enligt nuvarande lagstiftning bestraffas den som genom grovt missbruk av den andres beroende ställning förmår denne till samlag eller annat sexuellt umgänge. Den utnyttjades ålder saknar betydelse. Brottet benämns frihetskränkande otukt.

Sexualbrottsutredningen föreslog i 1976 års betänkande att man inte längre skulle kriminalisera sådant sexuellt umgänge som kommit till stånd genom att gärningsmannen grovt missbrukat den andres beroende ställning. Utredningen angav därvid bl. a. att det inte behöver vara så att den som intar den beroende ställningen faktiskt utnyttjas. Situationen kan vara sådan att båda parter får eller räknar med att få någon form av utbyte och det är då utsiktslöst att bringa klarhet i vem som utnyttjar vem. Eftersom bevisvärigheterna i denna typ av mål är betydande och bestämmelsen inte hade visat sig svara mot ett faktiskt behov av straffrättsliga ingripanden fann sexualbrottsutredningen inte anledning att behålla kriminaliseringen av sexuellt umgänge som kommit till stånd genom grovt missbruk av den andres beroende ställning.

Flertalet remissinstanser kommenterade inte utredningens förslag i denna del. Det fåtal remissinstanser som yttrade sig i frågan tillstyrkte i flertalet fall utredningsförslaget utan att lämna någon särskild motivering för tillstyrkanerna.

Kommittén vill för egen del i detta sammanhang återknyta till vad som anfördes senast i föregående avsnitt angående förhållandet inom skolväsendet. Enligt kommitténs mening är förhållandena inom skolväsendet specifika både socialt och psykologiskt sett. Övergår en relation mellan lärare och elev

i ett sexuellt förhållande kan ibland starka spänningar och konflikter uppkomma i förhållandet till övriga medlemmar av elevgruppen. Framför allt för eleven kan sådana emotionellt laddade konflikter bli påfrestande och svårlösta. Eleven kan finna det svårt att avbryta förhållanden av det här slaget sedan de väl har inletts även om eleven innerst inne skulle önska det.

Liknande konfliktsituationer kan uppkomma om t. ex. en yrkesvägledare, skolkurator eller skolsköterska eller annan befattningshavare med anknytning till skolväsendet inleder ett sexuellt förhållande med någon av eleverna vid den skola där han eller hon är verksam, låt vara att sådana företeelser kan antas vara sällsynt förekommande.

Mot denna bakgrund kan man inte lämna helt utan beaktande att skolelever har behov av straffrättsligt skydd mot att lärare eller andra befattningshavare vid skolan utnyttjar elevernas beroende ställning till att inleda sexuella förhållanden med dem. I föregående avsnitt framhölls att det måste anses uteslutet att upprätthålla det nuvarande ovillkorliga förbudet mot sexuella förhållanden mellan lärare och underåriga elever. Vad frågan gäller är enligt kommitténs mening att det bör ges möjlighet till straffrättsligt ingripande i sådana fall då en ung person utan att ha förmåtts därtill genom olaga tvång mot sin vilja deltar i ett sexuellt förhållande med en vuxen.

Frågan rör inte uteslutande förhållandena inom skolväsendet. Det kan tänkas andra situationer där ungdomar står i sådant beroendeförhållande till en vuxen person att den vuxne kan få till stånd sexuellt umgänge med den unge genom att grovt missbruka den unges beroende ställning. Något sådant kan t. ex. tänkas förekomma inom det frivilliga organisations- och föreningslivet. Man kan inte heller utesluta möjligheterna av att arbetsgivare eller arbetsledare – t. ex. genom att förespegla särskilda förmåner eller genom att hota med ogynnsam behandling – kan tänkas förmå underåriga arbetstagare till sexuellt umgänge.

I 1976 års betänkande lämnade sexualbrottsutredningen inte någon mer ingående motivering för förslaget att man på denna punkt skulle avkriminalisera vissa förfaranden. Utredningen framhöll emellertid att bara ett fåtal personer årligen har dömts för otukt med ungdom och att det då i regel har rört sig om incestsituationer eller sexuellt umgänge med styvbarn. Det är inte helt klart vilka slutsatser utredningen ansåg sig kunna dra av detta förhållande.

Enligt sexualbrottskommitténs mening är det förhastat att ta den angivna omständigheten till intäkt för att den faktiska frekvensen av lagöverträdelser på detta område är så låg som antalet lagföringar kan synas ge vid handen. Det rör sig här om ytterst ömtåliga personrelationer. Ett utredningsförfarande skulle ofta komma att beröra ett stort antal personer och medföra avsevärda påfrestningar för den unge och hans eller hennes familj. Det är därför sannolikt att anmälningsbenägenheten när det gäller denna brottstyp är låg både bland ungdomarna själva och deras vårdnadshavare. Om det trots allt skulle förhålla sig så att brottsfrekvensen är låg, ligger det nära till hands att anta att detta bottnar i att de rättspolitiska värderingar som ligger till grund för lagstiftningen väl harmonierar med det allmänna rättsmedvetandet. Det kan också vara så att gällande straffstadgande faktiskt har en preventiv effekt. Det är i varje fall inte befogat att utan vidare dra den

slutsatsen att benägenheten hos dem mot vilka stadgandet riktar sig att företa handlingar av detta slag skulle vara så låg att straffbestämmelsen saknar betydelse för normbildningen och handlingsmönstret.

Nuvarande bestämmelse som kriminaliserar otillbörligt utnyttjande av ungdomars och andras beroende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge har funnits under lång tid. Någon kritik mot dem har veterligen inte framförts innan sexualbrottsutredningen började sitt arbete. Under remissbehandling- en av utredningens förslag har inte heller någon av de remissinstanser som godtog att bestämmelserna upphävdes gjort några särskilda uttalanden om önskvärdheten av en sådan reform. Det finns enligt kommitténs mening anledning att tro att bestämmelserna är uttryck för allmänt omfattade värderingar och är väl förankrade i rättsmedvetandet. Det kan dessutom antas tillgodose ett allmänpreventivt syfte.

Som framgår av det förut anförda kan ungdomar många gånger befinna sig i en utsatt position. De saknar inte sällan tillräcklig mognad och livserfaren- het för att själva rätt bedöma konsekvenserna av sitt handlande. Mot den bakgrunden anser kommittén att det bör finnas möjlighet att inom strafflagstiftningen inskrida mot personer som utnyttjar ungdomars bero- ende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge med dem. Förutsättningen bör då vara den att gärningsmannen grovt har missbrukat den unges beroende ställning. Vid avgörandet av huruvida missbruket skall anses grovt bör därvid stor vikt fästas vid dels arten av beroendeförhållandet dels ålderskillnaden mellan den unge och gärningsmannen.

Kommittén har i det närmast föregående uppehållit sig vid fall då det är fråga om grovt missbruk av en ungdoms beroende ställning. Med ungdom har kommittén då närmast avsett ungdomar i skolåldern. Vuxna personer eller ungdomar i 20-årsåldern har som regel uppnått en sådan mognad och självständighet i känslomässiga relationer att de normalt inte deltar i sexuellt umgänge utan att själva önska det. Man kan dock inte bortse från att den eller de personer som intagit ställning som vårdnadshavare gentemot en annan rent faktiskt bibehåller ett stort inflytande över den senare under ibland åtskilliga år efter 18-årsåldern. Detta inflytande kan vara av sådan art att det är möjligt för den äldre att utöva påverkan på många plan samtidigt som många av dessa ungdomar inte har uppnått ekonomisk självständighet i förhållande till sina föräldrar eller vårdnadshavare. Ett missbruk från den äldres sida av denna beroende ställning till sexuell samvaro med den unge är sannolikt sällsynt. Det kan dock inte uteslutas att ett sådant missbruk förekommer. Det bör för sådana fall vara självklart att samhället inom strafflagstiftningens ram tar avstånd från ett sådant handlingsätt.

Lika allvarligt som de nyss nämnda fallen av utnyttjande kan vara att en person missbrukar någons av annan anledning uppkomna beroende ställ- ning. I det föregående berörde kommittén den utsatta ställning som ett omhändertagande för samhällsvård kan innebära för underårig. Omhänder- tagande kan enligt nuvarande lagstiftning emellertid ske tvångsvis även beträffande vuxna personer. I de fall vården sker i slutet form kan den intagne ofta vara eller känna sig starkt beroende av vårdpersonalen och därför särskilt lätt kunna utnyttjas i sexuellt syfte. Direkta missbruk av en intagen persons särskilt ömtåliga situation bör inte kunna ske. Sådana handlingar bör därför även i fortsättningen vara straffbara även om man kan

anta att överträdelserna mot förbudet blir utomordentligt få.

Man måste också räkna med att liknande form av otillbörlig påtryckning kan förekomma gentemot den som är föremål för öppen vård i form av övervakning inom kriminalvårdens ram eller av annan orsak. Den övervakades beroende ställning är visserligen inte lika uttalad som den intagnes är. Övervakare och andra befattningshavare har dock genom sina särskilda befogenheter möjligheter att hota den övervakade med en negativ behandling, ett hot som i och för sig inte behöver innebära ett olaga tvång men som kan ha en väl så ingripande betydelse för den övervakade. Om exempelvis en övervakare utnyttjar dessa möjligheter till att tvinga sig till sexuellt umgänge med den övervakade bör detta kunna vara åtkomligt inom strafflagstiftningens ram.

Även inom den psykiatriska vården och inom kroppssjukvården kan tänkas föreligga beroendeförhållanden av en sådan art att patienten i vart fall kan känna sig vara i en ömtålig situation i förhållande till vårdpersonalen. Över huvud taget bör en person som tillfälligt eller permanent har mindre förmåga än vad som i allmänhet är fallet att hävda sin sexuella integritet inte kunna tvingas att delta i sexuellt umgänge med dem eller de personer som har ett stort inflytande över den svagare partens fysiska eller psykiska välfärd. Ett beroendeförhållande av antydd art kan ge möjligheter till andra former av tvång än sådana som kan ligga till grund för straffbarhet för våldtäkt eller sexuellt tvång. Det finns därför enligt kommitténs uppfattning starka skäl som talar för att straffbarheten bör omfatta också sådana former av utnyttjanden av vuxna personer som till sin art är desamma som de utnyttjanden som diskuterats tidigare när det gäller underåriga. Självfallet bör straffbudet endast vara tillämpligt i fall där man kan säga sig att det har varit fråga om ett övergrepp.

Kommittén föreslår därför att det även i fortsättningen skall vara straffbart att förmå annan till sexuellt umgänge genom att grovt missbruka dennes beroende ställning. Straffbestämmelsen bör gälla oberoende av om den utnyttjade har uppnått myndig ålder eller ej. Brottet bör benämnas sexuellt utnyttjande.

7.4.3 Utnyttjande av person som befinner sig i hjälplöst tillstånd

Enligt BrB ifrågakommer straff för frihetskränkande otukt för den som har sexuellt umgänge med någon genom att otillbörligt utnyttja att denne befinner sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd. Med hjälplöst tillstånd avses sådana fall där den angripne p. g. a. sjukdom eller kroppsskada inte kan bjuda motstånd eller inte förmår uppfatta gärningens innebörd.

Som exempel på dessa fall kan nämnas situationer då en person p. g. a. kraftig berusning eller narkotikamissbruk inte har förmåga att uppfatta att han utsätts för sexuella närmanden. Rättspraxis uppvisar också exempel på att personer har försökt göra sexuella närmanden till sovande.

Kommittén har samma uppfattning som den som kommer till uttryck i 1976 års betänkande, nämligen att det är fråga om ett allvarligt övergrepp när någon utnyttjar att annan befinner sig i hjälplöst tillstånd för ett sexuellt umgänge som denne motsätter sig eller som denne p. g. a. sitt tillstånd inte

uppfattar innebörden av. Handlingar av denna typ bör därför kunna straffas. Kommittén föreslår att dessa gärningar betraktas som en form av sexuellt utnyttjande.

7.4.4 Sexuellt umgänge med psykiskt sjuka och utvecklingsstörda

I äldre rätt fanns ett absolut förbud mot otukt med kvinna som var sinnessjuk eller sinnesslö. Genom BrB utsträcktes straffskyddet till att gälla också män. Samtidigt inskränktes emellertid bestämmelsens tillämpningsområde såtillvida att det numera krävs att det sexuella umgänget utövas under otillbörligt utnyttjande av att den andre är sinnessjuk eller sinnesslö.

Under senare år har synen på sexuella förbindelser mellan psykiskt sjuka och utvecklingsstörda förändrats. Samhället har strävat efter att så långt möjligt skapa förutsättningar för att utvecklingsstörda skall kunna ha en livsföring som inte avviker från andra människors. Man vill inte längre behandla utvecklingsstörda som avvikande. Detta har medfört att yttringar av utvecklingsstördas sexualdrift accepteras på ett helt annat sätt än tidigare var fallet. Numera erkänner alla eller så gott som alla att utvecklingsstörda har rätt till sexualliv på samma villkor som andra människor. Detta torde också gälla beträffande dem som lider av allvarlig psykisk sjukdom av kronisk karaktär.

Det är därför helt uteslutet att överväga att införa straff bara på den grunden att sexuellt umgänge sker med person som lider av psykisk sjukdom eller psykisk utvecklingsstörning. Detta hindrar inte att man också måste räkna med att det finns fall då den handikappade p. g. a. sitt handikapp har svårigheter att värja sin sexuella och personliga integritet. I sådana fall då ett klart övergrepp har skett är det nödvändigt att kunna ingripa till utvecklingsstördas resp. psykiskt sjukas skydd. Som framgår av föregående avsnitt kan ingripande vara befogat när den utnyttjade står i ett beroendeförhållande till gärningsmannen och denne utnyttjar sig därav till att skaffa sig sexuellt umgänge. Enligt kommitténs mening kan man emellertid inte stanna vid det. Det kan förekomma också andra fall när gärningsmannen med insikt om den andres handikapp har begagnat sig av detta för att förmå henne eller honom till sexuellt umgänge. Sådana fall bör kunna straffas som sexuellt utnyttjande. Förutsättningen bör emellertid då vara, i likhet med vad som gäller i dag, att handikappet varit så allvarligt att det innebar att den utnyttjade kan sägas ha befunnit sig i ett hjälplöst tillstånd.

7.4.5 Påföljdsbestämmelser m. m.

Stadgandet rörande otukt med ungdom i gällande rätt tillämpas i allmänhet när den underårige vid gärningens begående var minst 15 år gammal. I de fall den underårige inte hade uppnått denna ålder tillämpas bestämmelsen rörande otukt med barn, som i normalfallet har samma straffskala som otukt med ungdom. Som närmare utvecklas i avsnitt 7.3.3 föreslår kommittén emellertid att straffmaximum för sexuellt umgänge med barn skall sänkas i förhållande till vad som i dag gäller för otukt med barn och att man skall döma för sexuellt umgänge med barn bara i de fall gärningen inte samtidigt

kan utgöra brott mot annan bestämmelse i 6 kap. BrB. Det innebär bl. a. att när vårdnadshavare, tillsynshavare m. fl. har sexuellt umgänge med barn under 15 år bör gärningen inte hänföras till sexuellt umgänge med barn utan till sexuellt utnyttjande av underårig.

I gällande lag föreskrivs undantagslöst frihetsberövande som påföljd för otukt med ungdom. Någon differentiering mellan gärningar av olika svårhetsgrad har inte skett. Sexuelbrottsutredningen föreslog emellertid i 1976 års betänkande att brott av detta slag normalt skulle medföra böter eller fängelse. Utredningen föreslog samtidigt en bestämmelse om att det i ringa fall inte skulle dömas till ansvar. Vid ett bedömande av om ringa fall förelåg skulle beroendeförhållandets och det sexuella umgångets art särskilt beaktas.

Utredningens förslag i denna del godtogs i allmänhet under remissbehandlingen. Ett par remissinstanser avstyrkte dock förslaget om ansvarsfrihet i ringa fall. En av dessa – Sveriges Advokatsamfund – motsatte sig dessutom att böter skulle ingå i straffskalan.

När det gäller överträdelse av förbud för en vuxen att ha sexuellt umgänge med en underårig som står under hans fostran torde det aldrig kunna anses som ett så ringa brott att det bör kunna föranleda ett bötesstraff eller t. o. m. vara straffritt. Enligt kommitténs förslag skall det generella förbudet mot sexuellt utnyttjande av underårig gälla även vissa övervaknings- och tillsynssituationer. Som angivits i det föregående skall detta förbud avse ungdomar som är i en särskilt känslig situation redan som en följd av samhällets ingripande mot dem. Härtill kommer att dessa ungdomar ofta är känslomässigt otrygga med svårigheter att etablera förtroendefulla kontakter med vuxna personer. Just för dessa ungdomar kan därför ett sexuellt förhållande med de vuxna som har satts att vårda eller övervaka dem vara ägnat att försvåra den för ungdomarna positiva utveckling världen har till syfte att främja. För dessa situationer bör därför enligt kommitténs mening bötesstraff eller straffrihet inte komma i fråga. Detsamma bör gälla i fråga om sådana gärningar som innefattar missbruk av beroendeställning i andra fall, utnyttjande av hjälplöst tillstånd eller utnyttjande av psykisk sjukdom eller psykisk utvecklingsstörning.

Kommittén föreslår därför att straffsatserna för sexuellt utnyttjande och för sexuellt utnyttjande av underårig skall vara fängelse i högst fyra år.

I avsnitt 7.3.3 framhölls att vissa grova övergrepp, som enligt gällande rätt omfattas av den särskilt stränga straffskalan för grova fall av otukt med barn, borde utgöra grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Hit hör främst föräldrars, styvföräldrars och vårdnadshavares sexuella utnyttjande av barn och ungdom. Kommittén föreslår att straffskalan för grovt sexuellt utnyttjande av underårig blir samma som den nu gällande för grova fall av otukt med barn dvs. fängelse i lägst två och högst åtta år. Detta innebär en straffskärpning för de fall då övergreppet avsett en underårig i åldern 15–17 år.

7.5 Andra mot barn riktade sexuella handlingar än sexuellt umgänge

7.5.1 Sexuell beröring av barn

Enligt gällande lag (6 kap. 6 § första stycket BrB) straffas den som berör barn under 15 år på sedlighetssårande sätt för otuktigt beteende. I 1976 års betänkande föreslog sexualbrottsutredningen att sådana gärningar fortfarande skulle vara straffbelagda men att åldersgränsen skulle sänkas från 15 till 10 år.

Sexualbrottsutredningens förslag att bibehålla en särskild straffbestämelse för sexuell beröring av barn har, såsom tidigare redovisats (3.2.5), i allmänhet godtagits av remissinstanserna; dock har flertalet avstyrkt eller varit tveksamma till att sänka åldersgränsen till 10 år.

Den första fråga som uppställer sig är om det över huvud taget finns behov av skydd för barn mot sexuell beröring som inte kan betraktas som sexuellt umgänge, dvs. flyktig beröring av barnets könsorgan.

Inledningsvis bör anmärkas att sådant beteende ofta skulle vara att bedöma som ofredande med stöd av 4 kap. 7 § BrB, om den särskilda straffbestämelsen angående otuktigt beteende avskaffades. Denna paragraf lyder:

”Den som handgripligen antastar eller medelst skottlossning, stenkastning, oljud eller annat hänsynslöst beteende eljest ofredar annan, dömes för ofredande till böter eller fängelse i högst sex månader.”

Straffsatsen för ofredande är alltså lägre än för otuktigt beteende, där maximum i straffskalan är ett års fängelse. Denna skillnad saknar visserligen större praktisk betydelse, då det torde vara ovanligt att högre straff än sex månader utdöms för otuktigt beteende. Emellertid är det just det sexuella momentet som medför att brottet ter sig allvarligare än andra former av ofredande och som även enligt kommitténs mening bör påverka straffsatsen.

Ofta förhåller det sig på det sättet att det på utredningsstadiet kan vara svårt att avgöra om beteendet skall bedömas som otukt med barn eller som otuktigt beteende. Sexualbrottsutredningen har påpekat att det inte sällan händer att vuxna män tar kontakt med unga flickor, ofta inte mer än 5–7 år gamla, och berör deras könsorgan så flyktigt att det inte är att anse som sexuellt umgänge. Vidare har utredningen påpekat att detta ibland rör sig om ett tillfälligt handlande, ibland om ett upprepat beteende från i övrigt ofarliga personer samt att det i sällsynta fall kan vara fråga om personer som kan begå allvarliga övergrepp.

De handlingar det här rör sig om kan enligt kommitténs mening i vissa fall vara sådana att de bör bedömas allvarligare än som ofredande. Särskilt framträdande blir detta då det sexuella momentet varit så omfattande att gränsdragningen mellan sexuellt umgänge med barn och sexuell beröring inte är given. Då man, kanske med viss tvekan, funnit den sexuella gärningen inte böra bedömas som sexuellt umgänge, skulle en bedömning av handlingen som ofredande sannolikt kunna uppfattas som en stötande bagatellisering av

vad som förekommit. Kommittén finner sålunda att ett straffstadgande för sexuell beröring av barn bör behållas.

Om man på detta sätt bestämmer sig för att även i fortsättningen i ett särskilt stadgande kriminalisera sexuell beröring av barn är nästa fråga vilken åldersgräns som bör gälla. Sexualbrottsutredningen motiverade inte närmare sitt förslag att sänka åldersgränsen från nuvarande 15 år till 10 år utan hänvisade endast till att äldre barn fick anses erhålla tillräckligt straffrättsligt skydd genom bestämmelserna om sexuellt umgänge med barn, försök till sådant brott och ofredande.

Kommittén kan inte dela denna uppfattning. Såsom RFSU framhöll i sitt remissvar, kan en beröring, som av ett barn under 10 år upplevs som en lustbetonad lek, för en flicka eller pojke i tidig pubertet betyda ett intrång i en känslig mognadsprocess och sätta spår för framtiden. Även för äldre barn bör därför finnas ett skydd mot sexuell beröring. Det finns knappast någon anledning att sätta gränsen lägre än vad som enligt kommitténs förslag skall gälla för sexuellt umgänge med barn. Den nuvarande 15-årsgränsen bör därför bibehållas. Brottet bör betecknas som "sexuellt ofredande av barn".

Sådana handlingar det här är fråga om förekommer säkert i mycket stor omfattning tonåringar emellan. Kommittén har i avsnittet angående sexuellt umgänge med barn (7.3.2) föreslagit att åklagaren i liknande situationer bör kunna underlåta att väcka åtal. Samma åtalsregel bör vara tillämplig vid det nu aktuella brottet så att man kan undvika rättegång t. ex. i fall då tonåringar ägnat sig åt petting.

7.5.2 Annan sexuell kränkning av barn än sexuell beröring

Såsom utvecklas senare (avsnitt 7.6) anser kommittén att man såvitt gäller vuxna inte bör bibehålla gällande särbestämmelse för blottande eller andra tukt- och sedlighetssårande handlingar som inte innefattar något övergrepp. När det gäller barn ställer sig saken något annorlunda. Många – kanske de flesta – domar för otuktigt beteende avser personer som blottat sig inför barn, ofta upprepade gånger. Sådant beteende, som för en vuxen i regel ter sig mest förargelseväckande, kan när det gäller barn vara ägnat att sära eller störa barnet i dess sexuella utveckling.

Även andra handlingar än sexuell beröring och blottande kan emellertid tänkas medföra en sexuell kränkning av barnet. Frågan har belysts i samband med tillkomsten av en bestämmelse i BrB, 16 kap. 10 a §, avseende barnpornografibrott som tillkom på förslag av den s. k. yttrandefrihetsutredningen. Straffstadgandet som gäller från och med den 1 januari 1980 har följande lydelse:

"Den som skildrar barn i pornografisk bild med uppsåt att bilden sprides eller som sprider sådan bild av barn dömes, om inte gärningen med hänsyn till omständigheterna är försvarlig, för barnpornografibrott till böter eller fängelse i högst sex månader."

Av förarbetena framgår att ett väsentligt motiv för paragrafens tillkomst varit att skydda barn mot integritetsskada som kunde uppkomma av medverkan vid tillkomsten av pornografiska alster. Man framhöll att de barnpornografiska skildringarna ofta svarade mot brottsbeskrivningarna för otukt med

barn eller otuktigt beteende, men att barnpornografi också innehöll bilder, som hade getts en sexuell innebörd utan att de avbildade situationerna kunde sägas svara mot dessa brottsbeskrivningar. Till straffbara fall borde även räknas sådana där bilden ges sexuell innebörd genom barnets ställning eller åtbörder.

För straffbarhet för barnpornografi förutsätts alltså att det rör sig om kommersiell framställning i pornografisk bild. Under remissbehandlingen av yttrandefrihetsutredningens förslag uttalade flera instanser att ett förfarande som innebar att barn förmåddes medverka vid framställning av pornografisk bild borde bestraffas som ett sexualbrott och inte såsom brott mot allmän ordning. Sexualbrottskommittén och utredningen om barnens rätt ifrågasatte dessutom om inte redan själva utnyttjandet av barnet som modell – oavsett om någon bild kommit till stånd – borde kriminaliseras. I anledning av remissyttrandena uttalade departementschefen i propositionen (prop 1978/79:179, s 8) bl. a. att ytterligare grunder för kriminalisering borde prövas först när resultatet av sexualbrottskommitténs och yttrandefrihetsutredningens fortsatta arbete förelåg.

Enligt kommitténs uppfattning bör en bestämmelse, som syftar till att skydda barnens sexuella integritet mot de former av utnyttjanden som det nu är fråga om, inte göras beroende av att barnet utnyttjats för framställning av pornografisk bild. Avgörande bör i stället vara om barn utnyttjas sexuellt på ett sätt som kan vara skadligt för barnet.

Att i lagtext exakt precisera vilka beteenden som skall kunna medföra straff i nu ifrågavarande hänseende låter sig inte göra. Det avgörande bör vara om barnet utnyttjas på ett sådant sätt att det innebär en sexuell kränkning. Så är fallet då barnet utnyttjas som modell för framställning av pornografisk bild genom att det förmås att företa handling med sexuell innebörd. Att barnet förmås till liknande posering i andra sammanhang kan dock utgöra en väl så stor kränkning. Även sådana förfaranden bör enligt kommitténs mening vara straffbara.

Kommittén vill med hänvisning till vad som anförts föreslå ett stadgande av innebörd att den som förmår barn att utföra handling med sexuell innebörd skall anses ha gjort sig skyldig till en straffbar gärning. Vidare vill kommittén föreslå att man, i likhet med vad som gäller i dag, kriminaliserar blottande inför barn.

För att åstadkomma likformighet med övriga stadganden som handlar om sexuella övergrepp eller kränkningar mot barn och begränsa det straffbara området bör gälla att barnet skall vara under 15 år. Äldre barn får anses ha kommit till sådan insikt och mognad i sexuella frågor att de själva kan bedöma och i förekommande fall avböja den typ av handlingar som det här är fråga om.

Brottet bör benämnas sexuellt ofredande av barn. Kommittén har övervägt beteckningen sexuellt utnyttjande av barn, men då detta uttryck beträffande vuxna tar sikte på sexuellt umgänge synes det mindre lämpligt.

Självfallet kan också *spridningen* av en pornografisk bild medföra skada för barnet. Oavsett sättet för bildens tillkomst – man kan ju t. ex. tänka sig bild av barn med sexuell innebörd som tillkommit genom trickfotografering, fotomontage eller liknande och utan att barnet deltagit i någon form av

sexualbeteende vid avbildningen – kan ju barnet åsamkas skada genom att det kan identifieras på bild som sprides. Vidare kan, såsom också framhållits i förarbetena till stadgandet om barnpornografibrott, förekomsten av barnpornografi anses kränkande för alla barn. Straffbestämmelser som sålunda tar sikte på själva spridningen av pornografisk bild bör även i fortsättningen behandlas i 16 kap. BrB som rör brott mot allmän ordning.

7.6 Blottande och annan sedlighetssårande handling

I BrB upptas bland sedlighetsbrotten förfaranden som anses innebära otuktigt beteende (6 §). Enligt bestämmelsen straffbeläggs sedlighetssårande beröring av barn under 15 år (6 § första stycket). Denna bestämmelse behandlas av sexualbrottskommittén i föregående avsnitt (7.5.1). För otuktigt beteende straffas även den som gör sig skyldig till blottande eller annan sedlighetssårande gärning genom ord eller handling (6 § andra stycket). Straffbarheten i det senare fallet gäller oberoende av åldern hos den mot vilken gärningen riktar sig.

Sexualbrottsutredningen föreslog i sitt betänkande att den sistnämnda bestämmelsen skulle upphävas utan att ersättas av annan bestämmelse. Förslaget tillstyrktes av så gott som samtliga remissinstanser som uttalade sig i frågan.

Enligt det material som undersöktes av sexualbrottsutredningen är det sällsynt att exhibitionister senare gör sig skyldiga till allvarliga sexualbrott. De möjligheter till anhållande och häktning den nuvarande straffskalan för otuktigt beteende medger och de möjligheter till grundlig personutredning som under sådana förhållanden kan äga rum saknar därför betydelse annat än rent undantagsvis. Frihetsberövanden i samband med utredning angående otuktigt beteende torde inte heller förekomma i dag och straffet för otuktigt beteende bestäms så gott som alltid till böter.

Sådana handlingar som avses i 6 § andra stycket är i allmänhet oskadliga för den vuxne person som utsätts därför. När handlingen riktar sig mot en vuxen person kan det knappast upplevas som något annat än ett visst irritationsmoment och i sexuellt avseende som harmlöst. Härtill kommer att förfarandet inte blir helt straffritt om 6 kap. 6 § andra stycket BrB upphävs. Ofta företas nämligen gärningen på ett sådant sätt och i sådana sammanhang att den är att bedöma som förargelseväckande beteende (16 kap. 16 § BrB). I vissa andra fall kan gärningen förövas på ett sådant sätt att den är att bedöma som ofredande (4 kap. 7 § BrB) med ett straffmaximum på sex månaders fängelse.

I vad gäller övriga gärningar som för närvarande straffas som otuktigt beteende saknas skäl att behandla dem som en särskild brottstyp. Sexualbrottskommittén föreslår sålunda att bestämmelsen om blottande och annan sedlighetssårande handlande upphävs utan att ersättas av annan bestämmelse än den som behandlas under avsnittet angående sexuella kränkningar av barn (7.5.2).

7.7 Frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna

Det synes självklart att den straffrättsliga lagstiftningen inte bör ta sikte på olika former av frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna personer. Lagstiftningen bör begränsas till gärningar som kan sägas innefatta någon form av övergrepp.

Gällande rätt bygger också sedan länge på detta synsätt. Ett undantag från denna princip har dock gjorts, nämligen när det gäller vissa sexuella handlingar mellan nära släktingar. Gällande lagregler (6 kap. 5 § BrB) om otukt med avkomling resp. otukt med syskon innebär att frivilliga sexuella förbindelser mellan vuxna personer straffas enligt följande:¹

- a. Mellan fader/moder och barn eller barnets avkomling. Endast fadern/modern kan straffas. Barnet – eller barnbarnet – går fritt, även om barnet är vuxet och helt och hållet insett vad det varit fråga om.
- b. Mellan helsyskon. Båda kontrahenterna straffas.
- c. Endast samlag är straffbart. Homosexuella förbindelser omfattas alltså inte av straffbudet och inte heller avancerad sexuell samvaro som inte utgör samlag.
- d. Endast biologisk släktskap avses i straffbestämmelsen.

Kommittén har vid flera tillfällen i tidigare avsnitt (se t. ex. 7.4.1) understrukit hur viktigt det är att man inom straffrättens ram med kraft reagerar mot olika typer av sexuella förbindelser inom familjen där en vuxen på skilda sätt förmår ett barn eller en ungdom till sexuellt umgänge. Eftersom det i praktiken som regel är fråga om ett upprepat eller rentav vanemässigt sexuellt umgänge blir normalt den föreslagna bestämmelsen om grovt sexuellt utnyttjande av underårig med en straffskala på två-åtta års fängelse tillämplig. Detta visar hur allvarligt kommittén ser på denna form av sexuella övergrepp inom familjen. Kommittén har också förut påpekat hur angeläget det är att personal, som är verksam inom främst socialtjänsten och skolväsendet uppmärksammar allt som kan tyda på att ett barn är utsatt för sexuellt utnyttjande inom familjen. Slutligen bör erinras om att kommittén också har förutsatt (7.4.2) att den föreslagna bestämmelsen om sexuellt utnyttjande skall kunna tillämpas i vissa fall av sexuella övergrepp inom familjen, främst då en äldre familjemedlem förmår en yngre familjemedlem – som dock fyllt 18 år – till sexuellt umgänge.

I dagligt tal och i den allmänna debatten används ofta uttrycket incest. Främst torde därmed avses fall av sexuella övergrepp inom familjen mot barn och ungdomar. När man tidigare använt termen incest i samband med att man föreslagit – bl. a. i kommitténs delbetänkande (Ds Ju 1977:7) – att helt frivilligt sexuellt umgänge mellan *vuxna* släktingar inte skall straffas, har därför missförstånd uppkommit. Många har antagligen trott att kommittén skulle ha lanserat den barocka tanken att sexuella förbindelser mellan vuxna och barn/ungdomar i en familj skall tillåtas. Detta är en beklaglig missuppfattning.

Vad frågan nu gäller kan kanske bäst konkretiseras med ett exempel: Två vuxna helsyskon fattar tycke för varandra och inleder en sexuell förbindelse. Är det rimligt att detta skall föranleda polisiära insatser, åtal och dom? Och vad gör man om syskonen trots detta fortsätter sin samlevnad?

¹ Bestämmelsen i 6 kap. 5 § BrB kan i vissa speciella fall, t. ex. vid samlag mellan helsyskon, ha självständig betydelse även då endera parten fyllt 15 men inte 18 år.

Ett annat exempel: En man får i unga år en dotter. Föräldrarna lever inte tillsammans och flickan växer upp hos modern. I vuxen ålder träffar flickan sin fader, tycke uppstår och de flyttar ihop. Skall verkligen samhället ingripa mot detta genom åtal och dom?

I ett fall som är hämtat från verkligheten var situationen följande. En man i 45-årsåldern levde tillsammans med en ca 20 år yngre kvinna. Kvinnan var född utom äktenskapet och visste inte vem som var hennes far. Mannen hade i sin ungdom haft ett förhållande med kvinnans mor. Dessa omständigheter hade till följd att kvinnan inte kunde frigöra sig från tanken att den man hon sammanlevde med var hennes far. Situationen var ångestladdad för henne och hon levde tidvis med en stark rädsla att samhället skulle ingripa med åtgärder mot henne och mannen. För ett par i en sådan situation skulle en avkriminalisering av sexuella förbindelser mellan nära släktingar göra situationen lättare. Någon rädsla för straffrättsliga ingripanden eller andra samhällsinsatser skulle inte försvåra en även ur andra synpunkter svår situation.

Det argument som i dag främst skulle kunna anföras som stöd för att sådana förbindelser faktiskt bör kriminaliseras är av genetisk art. Kommittén har i sitt delbetänkande från år 1977 (Ds Ju 1977:7 s. 42 ff) närmare utvecklat hur risken för genetiska skador hos barn i förbindelser mellan nära släktingar bedöms bland vetenskapsmännen. Riskbedömningen vad gäller förbindelser mellan helsyskon och föräldrar/barn grundar sig enbart på teoretiska resonemang och är inte empiriskt underbyggt. Risken är teoretiskt större än den statistiska genomsnittsriskerna för alla barn, men håller sig dock på en jämförelsevis låg nivå. Det är också så att andra faktorer än nära släktskap leder till ökade risker för genetiska skador hos barn. Kvinnor över fyrtio år löper en statistiskt sett högre risk att föda barn med kromosomskador än vad yngre kvinnor gör. Ett par som fått ett barn med genetiska skador kan konstateras löpa en starkt förhöjd risk för genetiska skador hos ytterligare barn. I dessa fall är det helt uppenbart att man inte kan uppställa några straffsanktionerade förbud mot sexuella förbindelser som kan ge upphov till genetiskt skadade barn. Arvsbiologiska hänsyn innefattar alltså inte något hållbart argument för att behålla nuvarande regler i 6 kap. 5 § BrB.

Kommittén föreslår därför att bestämmelsen om otukt med avkomling och otukt med syskon upphävs.

8 Prostitution och koppleri

8.1 Sammanfattning

När det gäller koppleri och prostitution föreslår kommittén följande.

1. Den som främjar eller på ett otillbörligt sätt utnyttjar att annan har tillfällig sexuell förbindelse mot betalning straffas för koppleri. Till skillnad mot vad som f. n. gäller krävs inte att främjandet sker vanemässigt eller i syfte att få ekonomisk vinning.
2. Enligt förslaget straffas vidare för koppleri den som förleder annan att mot betalning ha tillfällig sexuell förbindelse. Detta gäller generellt och alltså inte – såsom f. n. – bara beträffande den som förleder en underårig till prostitution.
3. Fastighetsägare åläggs att säga upp hyresavtal när fastighetsägaren får veta, att den förhyrda lägenheten helt eller till väsentlig del används för prostitution. Gör inte fastighetsägaren det, straffas han för koppleri. Detta innebär en nyhet.
4. Nuvarande regler om koppleri avser också fall då en person underlättar för andra att ha tillfälliga sexuella förbindelser utan att det på något sätt är fråga om prostitution. Enligt förslaget ändras koppleribestämmelserna så att de endast tar sikte på att försvåra olika former av manlig eller kvinnlig prostitution. Det fordras alltså att ena parten betalar den andra för den sexuella förbindelsen.
5. Syftet med de föreslagna ändringarna är att i mesta möjliga mån begränsa omfattningen av prostitutionen. Kommittén har dock inte velat gå så långt att kunden och/eller den prostituerade skulle omfattas av någon straffbestämmelse. Skälet till att prostitutionen som sådan inte kriminaliseras är främst att kommittén inte vill riskera att prostitutionen drivs under jorden varvid man skulle försvåra för de sociala myndigheterna att hjälpa prostituerade.

8.2 Den nutida prostitutionen

Att vissa kvinnor säljer sexuella tjänster mot betalning är något som i vart fall numera inte kan anses förenligt vare sig med en fri och öppen sexualsyn eller med jämställdhet mellan man och kvinna. För de kvinnor som är inblandade i denna hantering leder verksamheten vidare i allmänhet till stora svårigheter av både social och känslomässig art. Det måste därför anses berättigat att av

samhället kräva insatser som syftar till att i största möjliga utsträckning förhindra att kvinnor börjar prostituera sig och till att förmå dem som ägnat sig åt prostitution att övergå till en annan livsföring. Detta gäller också i fråga om manlig prostitution.

I ett betänkande hösten 1981 (*Prostitutionen i Sverige, bakgrund och åtgärder*, SOU 1981:71) har prostitutionsutredningen (S 1977:01) föreslagit vissa åtgärder mot prostitutionen. Bland annat har utredningen diskuterat huruvida något straffrättsligt sanktionerat förbud mot prostitution bör meddelas. Prostitutionsutredningen stannade för att föreslå att det borde vara en kriminell handling att köpa sexuella tjänster av någon som var narkotikaberoende eller narkotikapåverkad.

I utredningens betänkande berördes även kopplerilagstiftningen. I denna del har utredaren stannat för att föreslå utökade möjligheter för fastighetsägare att säga upp hyreskontrakt med personer som använder den förhyrda lägenheten för prostitutionsverksamhet. Vidare har hon föreslagit att det skall vara straffbart som koppleri såväl att hyra ut lägenheter för prostitutionsverksamhet som att underlåta att begagna sig av rätten till uppsägning av hyresgäster som använder en lägenhet för sådan verksamhet (SOU 1981:71 s. 149).

Dessa förslag har inte föranlett något ställningstagande från statsmakternas sida eftersom regeringen ansåg att man inte borde föregripa sexualbrottskommitténs arbete (prop. 1981/82:187 s. 66).

I prostitutionsutredningens betänkande finns bl. a. en redogörelse för den nutida prostitutionens omfattning och struktur. I denna del bygger uppgifterna i betänkandet på undersökningar av kriminologen Leif Persson som deltagit i utredningen som sakkunnig (SOU 1981:71, s. 59–85).

Av denna kartläggning som avser förhållandena under 70-talet och fram till hösten 1980 framgår bl. a. följande:

Prostitutionens omfattning ökade kraftigt under första hälften av 70-talet men denna utveckling bröts mot mitten av 70-talet och efterträddes av en markant minskning mot slutet av perioden.

Den senare minskningen torde kunna tillskrivas de olika samhällsåtgärder som sattes in mot prostitutionen under senare hälften av 70-talet.

Samtidigt visar undersökningen att prostitutionen är ett fenomen som tycks vara mycket känsligt för även små förändringar i den omgivande samhällsmiljön. En illustration till detta senare faktum ges bl. a. av den aktuella utvecklingen i Göteborg. Under våren 1982 har således gatuprostitutionen i Göteborg ökat kraftigt vilket delvis kan tillskrivas det förhållandet att den flyttats till ett mer ostört område än tidigare.

Den prostitution som förekommer i Sverige har i huvudsak fem olika former, nämligen

1. gatuprostitution
2. prostitution på massageinstitut och poseringsateljéer
3. prostitution på sexklubbar
4. prostitution på hotell och restauranger
5. s. k. call-girlverksamhet

Situationen under 1980 kan sammanfattas enligt följande.

Gatuprostitutionen i Sverige är en storstadsföreteelse. Kunderna är i regel

bilburna. Den förekommer vanligen på centralt belägna gator eller områden som är lätta att nå med bil men som har en begränsad genomströmning av "vanliga människor".

Gatuprostitutionen omfattade ca 1 000 kvinnor i hela landet under det aktuella året (1980). Av dessa fanns ca 200 som prostituerade sig regelbundet. Såväl nyrekryteringen som avgången var således stor.

Den mest omfattande gatuprostitutionen fanns i Stockholm. Där prostituerade sig ungefär 600 olika kvinnor vid åtminstone något tillfälle under 1980. Av dessa var ett hundratal s. k. yrkesprostituerade. Såväl den årliga nyrekryteringen som den årliga avgången utgjorde ca 300 kvinnor.

Den aktuella situationen i Stockholm – sommaren 1982 – tycks vara i stort sett jämförbar med den två år tidigare. Uppgifter om mer kraftiga förändringar i endera riktningen har således inte framkommit.

I Göteborg beräknas ca 200 olika kvinnor ha deltagit i gatuprostitutionen under 1980 medan motsvarande antal för Malmö och Norrköping uppgår till 100 resp. 30.

Som påpekats ovan har dock gatuprostitutionen i Göteborg ökat kraftigt under våren 1982. Under denna period har således ca 300 kvinnor observerats som gatuprostituerade i Göteborg.

Vad gäller den aktuella situationen i Malmö och Norrköping saknas uppgifter vilka möjliggör en jämförelse med läget för två år sedan.

Antalet *sexklubbar* med tillstånd från polisen för sin verksamhet uppgår i hela landet till tjugo stycken. Av dessa finns sju i Stockholm och tre i Göteborg och tio i övriga landet. Några illegala klubbar är inte kända.

Den prostitution som förekommer i anslutning till sexklubbarna är inte omfattande och finns inte på klubbarna i Stockholm och Göteborg. På landsortsklubbarna finns i genomsnitt 2–3 kvinnor som sysslar med prostitution.

Den s. k. *call-girlprostitutionen* (lyxprostitutionen) är svår att kartlägga på grund av dess dolda karaktär. Gissningsvis omfattar den några hundra kvinnor per år. I regel är det fråga om tillfällesprostituerade som uteslutande förekommer inom denna prostitution, men det finns även ett markant inslag av "proffs" som vanligtvis ägnar sig åt andra prostitutionsformer.

De *prostituerade kvinnorna* utgör en heterogen grupp med ett markant inslag av kvinnor som har sociala och personliga problem. Av de kvinnor som ägnar sig åt gatuprostitution utgör de utslagna kvinnorna en väsentlig del. Det är kvinnor med missbruksproblem, utan fast arbete eller bostad och med dåliga kontakter med omvärlden. Prostitutionen bidrar då ytterligare till att förvärra deras situation.

En annan grupp kvinnor är de utåt sett "välanpassade proffsen". Det är kvinnor i denna grupp man oftast möter på massageinstitut, poseringsateljéer och sexklubbar. Inte heller dessa kvinnor är emellertid någon normalgrupp. Man lever ett hårt liv och det avsätter märken.

I en tredje grupp återfinns man de kvinnor som "extraknacker". Detta är den antalsmässigt största gruppen och en statistiskt sett tämligen normal grupp, som dock har en överrepresentation av vad som brukar kallas indikatorer på social ofärd.

Den finns få studier av *de prostituerades kunder* men de som finns är entydiga. Den största gruppen består av män som är betydligt mera "vanliga"

än de kvinnor vars tjänster de tar i anspråk. En mindre grupp består av kriminellt belastade personer.

Den stora gruppen helt vanliga män är angelägna att dölja vad de håller på med. Har man möjlighet försöker man förlägga sina besök hos prostituerade utanför hemorten och man gör vad man kan för att dölja sin identitet ytterligare.

Ungefär 100 000 män är i hela landet under ett år kunder till prostituerade. Av dessa är ca 10 000 män stamkunder. I de allra flesta fall finns inget yttre handikapp eller speciella sexuella önskemål som gör att de måste betala för sin sexualitet. För flertalet gäller istället att de utöver prostitutionskontakterna har eller har möjlighet till sexuella kontakter med andra kvinnor.

En tredje personkategori som är inblandad i prostitutionen utgörs av *kopplaren*. I prostitutionsutredningens betänkande (SOU 1981:71) har beräknats att ca 2 000 personer gjorde sig skyldiga till koppleri år 1980 (se SOU 1981:71, s. 82). Dessa främjar prostitution på olika sätt. Beroende på typen av handling kan de indelas i följande grupper.

En grupp utgörs av de s. k. *husbehovshallickarna*. Personerna inom denna grupp utgörs av män som lever i en relation till den prostituerade kvinnan. Dessa män tar sällan aktiv del i den prostituerades verksamhet och gör inte särskilt stor vinst på koppleriet. Kvinnans inkomster används för *bådas* uppehälle. Denna grupp är den antalsmässigt största bland dem som under 1980 gjorde sig skyldiga till koppleri.

Den professionelle hallicken har också en relation till den prostituerade kvinnan. Skillnaden mellan honom och husbehovshallicken är att relationen inte är viktig i sig utan att den utgör ett medel för att få inflytande över kvinnan och att förmå henne att prostituera sig. Han kan ha sådana relationer till mer än en kvinna. Kvinnorna exploateras hårt och hallicken tar så gott som hela hennes inkomst och har stora intäkter av sitt koppleri. Den professionelle hallicken har ofta en grav kriminell belastning, ofta bestående i domar för våldsbrott och narkotikabrott.

Sexklubbshallicken representerar ett nytt inslag i koppleriet. Relationen mellan honom och den eller de flickor som prostituerar sig har i allmänhet börjat som ett anställningsförhållande. Känslomässiga bindningar saknas så gott som alltid. Han underlättar prostitutionen för flickorna genom att hålla med lokal och i sexklubsverksamheten sammanföra flickorna med kunderna. Hans vinst ligger dels i att hans intäkter från sexklubben ökar genom att där finns tillgång till prostituerade kvinnor, dels i att kvinnorna utför den synliga delen av sitt arbete mot ingen eller liten betalning. Ibland tar han också hyra för den lokal där prostitutionen äger rum.

Sexklubbshallickarnas totala brottsbelastning är lägre än de professionella hallickarnas. Oftast har brotten samband med själva klubbnäringen – skattebrott, fiffel med tillstånd och avgifter m. m.

Genom en ändring i allmänna ordningsstadgan (1956:617) förbjöds offentliga pornografiska föreställningar med verkan från den 1 juli 1982 (SFS 1982:344).

Möjligheterna att kontrollera att prostitution inte förekommer på klubbarna tycks dock inte ha förbättrats i någon avsevärd grad i och med tillkomsten av de nya reglerna. I stort sett finns de tidigare klubbmiljöerna kvar oförändrade med bl. a. visning av pornografisk film, strip-tease och med

ett markant inslag av yngre kvinnlig arbetskraft. Detta är en grupp som erfarenhetsmässigt visat sig vara i riskzonen vad gäller prostitution.

Prostitution på massageinstitut och poseringsateljéer berör färre kvinnor än gatuprostitutionen. I hela landet finns ca 100 massageinstitut eller poseringsateljéer. I denna prostitutionsform förekommer 320 kvinnor, varav ca hälften mera kontinuerligt deltar.

För prostitutionen och då främst den som förekommer på massageinstitutet är det mycket betydelsefullt att disponera lokaler för verksamheten. Det förekommer därför en speciell form av koppleri bestående i att en hyresvärd ställer lokaler till de prostituerades förfogande. Dessa fastighetsägare – *hyreshallickar* – har en formell relation till de prostituerade kvinnorna. De tar ”svarta” överlåtelseavgifter eller ”svart” hyra mot att de förser kvinnorna med lägenheter för sin verksamhet. Enligt gällande rätt gör en sådan fastighetsägare sig skyldig till koppleri även om han inte tar emot ”svarta” pengar om han före lokalupplåtelsen visste att lokalen skulle användas för prostitutionsverksamhet och han gör sådana upplåtelsevanemässigt. Hyreshallickens verksamhet är dock i allmänhet inriktad på att ge honom ekonomisk vinst.

Antalet fastighetsägare som upplåter lokaler för prostitution under sådana förhållanden att de formellt gör sig skyldiga till koppleri är inte stort. De finns regelmässigt inom den grupp fastighetsägare som gjort sig kända för ”svart” handel med lägenheter, grava försummelse i vad gäller fastighetsunderhåll och liknande.

Ett femte typsätt att främja prostitution är att tillåta den prostituerade kvinnan att marknadsföra sina tjänster i annonser. Sådan annonsering blev under senare delen av 70-talet alltmera sällsynt och torde numera inte förekomma i dagspressen sedan högsta domstolen 1979 fällt en ansvarig utgivare av en daglig tidning till ansvar för koppleri bestående i att han tillåtit införande av kontaktannonser för prostituerade (NJA 1979 s. 602). Dagens *annonshallickar* marknadsför i stället de prostituerades tjänster i särskilda annonsblad.

8.3 Gällande rätt

Enligt gällande rätt är det inte straffbart att sälja sexuella tjänster. Det är inte heller annat än undantagsvis straffbart att köpa sådana tjänster. Endast i de fall den prostituerade är under 18 år kan det bli aktuellt att betrakta en prostitutionskontakt som en straffbar handling för kunden. Det är nämligen straffbart som förförelse av ungdom att genom att utlova eller ge ersättning skaffa eller söka skaffa sig tillfällig sexuell förbindelse med den som är under 18 år (6 kap. 8 § BrB). Den som gör sig skyldig till sådan handling kan dömas till böter eller fängelse högst sex månader.

Det har vidare diskuterats i vilken omfattning det är möjligt att straffa kunder till narkotikapåverkade prostituerade. Den nuvarande bestämmelsen rörande frihetskränkande otukt har på vissa håll ansetts kunna tillämpas.

I 6 kap. 2 § BrB stadgas straff för bl. a. den som har sexuellt umgänge med ”någon under otillbörligt utnyttjande av att denne befinner sig i vanmakt

eller annat hjälplöst tillstånd". Brottet benämns frihetskränkande otukt. Med hjälplöst tillstånd förstås vanligen att någon på grund av sjukdom eller kroppsskada inte kan göra motstånd eller är oförmögen att uppfatta handlingens innebörd. Med vanmakt förstås i allmänhet redlös alkoholberusning.

Prostitutionsutredningen har i sitt betänkande (SOU 1981:71, s. 146 ff) gjort sig till tolk för uppfattningen att det kan vara straffbart som frihetskränkande otukt att köpa sexuella tjänster av någon som är narkotikapåverkad under förutsättning att köparen insett att sådan påverkan förelåg.

I straffrättskommitténs förslag till den nu gällande brottsbalken angavs att straffbara handlingar bl. a. skulle utgöras av att någon förmår annan till samlag eller annat könsligt umgänge genom att utnyttja att denne befinner sig i vanmakt eller eljest i hjälplöst tillstånd eller lider av *nedsättning eller rubbning* av sin själsverksamhet (SOU 1953:14 s. 22). Under remissbehandlingen påpekades att detta skulle innebära en alltför vidsträckt kriminalisering, eftersom brottet bl. a. skulle komma att omfatta förbindelser med prostituerade, som ofta rekryterades bland personer med sådan nedsättning eller rubbning. Bestämmelsen utformades i stället så att det för straffansvar krävdes, att den utnyttjade befann sig i vanmakt eller annat hjälplöst tillstånd eller var sinnessjuk eller sinnesslö (prop. 1962:10 s. B 164 ff, B 434 och C 189).

Narkotikapåverkan eller annan drogpåverkan leder till nedsättning av omdömet. I de fall påverkan är så kraftig att den påverkade blir mer eller mindre redlös kan tillståndet betecknas som eller likställas med vanmakt. I sådana fall blir det en straffbar handling att ha sexuell umgänge med den påverkade under förutsättning att gärningsmannen förstod att offret var mer eller mindre redlost. Med hänsyn till vad som anfördes i samband med tillkomsten av bestämmelsen rörande frihetskränkande otukt finner kommittén emellertid att det inte är förenligt med gällande rätt att med vanmakt likställa alla nedsättningar av omdömet som beror av narkotikapåverkan. Den som utnyttjar en narkotikapåverkad prostituerad begår därför enligt kommitténs uppfattning endast undantagsvis en straffbar handling.

Även utanför den straffrättsliga regleringen i BrB finns bestämmelser som ger möjligheter till åtgärder mot prostitutionens parter.

Den 1 januari 1982 trädde en ny lagstiftning på det sociala området i kraft. Enligt socialtjänstlagen (1980:620) skall det utmärkande för socialvården vara en konsekvent tillämpad helhetssyn. Socialtjänstens medel kan sammanföras till tre huvudgrupper: strukturinriktade insatser, som syftar till en god samhällsmiljö, allmänt inriktade insatser, dvs. generellt utformade sociala tjänster samt individuellt inriktade insatser, som avser tjänster direkt anpassade till den enskilda individens behov. Socialtjänstlagen ger stöd för ingripanden mot vuxna prostituerade *enbart* i samråd och samförstånd med den prostituerade. Möjligheter till åtgärder utan samtycke i dessa fall existerar inte.

När det gäller underåriga finns enligt lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, förutsättningar för ingripanden oberoende av den enskildes samtycke. Grund för sådant ingripande är bl. a. att den unge utsätter sig för allvarlig fara när det gäller hälsa eller utveckling

genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller annat jämförbart beteende. Som exempel på det senare nämns prostitution (prop. 1979/80:1, s. 583).

I de fall vuxna missbrukare av alkohol eller narkotika inte kan beredas nödvändig vård i frivilliga former finns som komplement till socialtjänstlagen, lagen (1981:1243) om vård av missbrukare i vissa fall, LVM. Enligt LVM kan den enskilde oberoende av eget samtycke bli föremål för vårdåtgärder. För beslut om sådan vård krävs alltid att den enskilde är i trängande behov av vård till följd av missbruk av alkohol eller narkotika och att det inte är möjligt att tillgodose vårdbehovet genom insatser enligt socialtjänstlagen eller annan lag. Därutöver krävs att den enskilde till följd av missbruket utsätter sin psykiska eller fysiska hälsa för allvarlig fara eller kan befaras komma att allvarligt skada sig själv eller någon annan. Enligt LVM finns således vissa möjligheter till ingripanden mot narkotikaberoende prostituerade.

Av speciellt intresse för ingripanden mot den prostitution som bedrivs inom s. k. massageinstitut är hyreslagstiftningens bestämmelser rörande när en hyresgäst kan få hyresrätten förverkad. Enligt 12 kap. 42 § jordabalken är hyresrätten till en bostadslägenhet förverkad om lägenheten används för annat ändamål än det avsedda. En prostituerad som hyrt en lägenhet som bostad men som därefter använder den för prostitutionsverksamhet riskerar därför att på talan av fastighetsägaren mista hyresrätten. Vidare kan hyresrätten förverkas om hyresgästen inte iakttar allt som fordras för att bevara sundhet, ordning och skick inom fastigheten. I båda fallen fordras emellertid ytterligare att hyresgästen underlåtit att utan dröjsmål vidta rättelse efter tillsägelse i viss ordning av hyresvärden och dessutom att det som ligger hyresgästen till last inte är av ringa betydelse.

Som exempel på tillämpningen av 12 kap. 42 § jordabalken vad gäller användning av lägenhet för annat ändamål än det avsedda kan nämnas rättsfallen NJA 1906 s. 188, NJA 1970 C 144 och SvJT 1972 rfs 74. Hyresavtalen ansågs i rättsfallen förverkade då lägenheten användes för annat ändamål än som var avsett, nämligen bordellverksamhet resp. "porrbutik".

De som drar fördel av eller främjar andras prostitution kan i de flesta fall straffas för koppleri enligt gällande rätt (6 kap. 7 § 1 st. BrB).

Straffbudet rörande *koppleri* i 6 kap. 7 § 1 st. BrB omfattar följande tre gärningar

- a) att vanemässigt främja eller utnyttja annans otuktiga levnadssätt
- b) att för att bereda sig vinning främja eller utnyttja annans otuktiga levnadssätt
- c) att förleda den som är under tjugo år till otuktigt levnadssätt.

I bestämmelsens andra stycke finns en särskild straffskala för grova brott. Den upptar fängelse, lägst två år och högst sex år. Vid bedömning av om brottet är grovt skall man särskilt lägga vikt vid om gärningsmannen främjat otuktigt levnadssätt i större omfattning eller hänsynslöst utnyttjat annan.

I ett tredje stycke av 6 kap. 7 § BrB regleras brottet *främjande av otukt*. Den som för att bereda sig särskild vinning främjar tillfällig könsförbindelse mellan andra gör sig skyldig till detta brott och kan dömas till böter eller fängelse i högst sex månader.

Dessa bestämmelser fick sin nuvarande lydelse i och med BrB. De enda ändringar som därefter har vidtagits är att i 7 § åldersgränserna sänkts från 21 till 20 år.

I väsentliga delar utformades dock koppleribestämmelserna redan 1918 (1918:459). Skälen för kriminalisering av koppleriförfaranden var dels att motverka promiskuitet i fråga om könsförbindelser för att bl. a. hindra könssjukdomarnas utbredning dels att hindra att någon drog ekonomisk nytta av en prostituerads verksamhet.

För kopplersansvar krävs att någons *otuktiga levnadssätt* främjas eller utnyttjas. Straffrättskommittén ansåg att med detta uttryck åsyftades "vanemässiga utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig natur, i främsta rummet den mer eller mindre yrkesmässiga kvinnliga eller manliga prostitutionen".

Otuktigt levnadssätt kan alltså enligt motiven till bestämmelsen avse även annat än prostitution. I en dom av Svea hovrätt (1:DB 7/81) har också annat än prostitution bedömts utgöra otuktigt levnadssätt och den som har främjat sådant levnadssätt har dömts för koppleri. Omständigheterna i målet var att de dömda hade drivit en klubb som hade till syfte att medlemmarna skulle knyta sexuella kontakter med varandra. Vid vissa tillfällen då könsfördelningen var ojämn hämtade klubbägarna prostituerade till sammankomster. Åtalet och domen för koppleri avsåg bl. a. främjande av de sexuella handlingar som förekom mellan andra än prostituerade.

I 1976 års betänkande föreslog sexualbrottsutredningen att koppleribestämmelserna skulle begränsas. Endast den som yrkesmässigt främjade eller otillbörligt utnyttjade att annan hade sexuella förbindelser mot betalning borde dömas för koppleri. Straffskalan föreslogs vara densamma som enligt gällande lag – fängelse i högst fyra år. Någon särskild bestämmelse rörande grova brott upptogs inte. Inte heller borde det enligt förslaget vara straffbart att mot särskild vinning främja tillfällig sexuell förbindelse mellan andra. Utredningen motiverade sitt ställningstagande på i huvudsak följande sätt.

Det är inte straffbelagt att ägna sig åt prostitution. Prostitutionen är vidare i allt väsentligt ett socialt problem. De viktigaste insatserna som samhället kan göra torde ligga på det sociala planet samt bestå i åtgärder för att på olika sätt bistå de prostituerade och hjälpa dem till en annan livsföring. Insatser av allmänt förebyggande karaktär har säkerligen också stor betydelse.

Vid den praktiska tillämpningen av den gällande koppleribestämmelsen är det, bortsett från påföljdsvalet, ointressant om den prostituerade blivit utsatt för övergrepp. Så har avsikten varit och så tillämpas bestämmelsen. En nödvändig konsekvens av den tillämpade lagstiftningstekniken är också att domstolen blir tvungen att döma till ansvar i vissa fall då det är fullt klart att den prostituerade inte blivit utsatt för övergrepp.

Huvudregeln borde i stället enligt utredningen vara att straffansvar för koppleri skall drabba den som otillbörligen utnyttjar en prostituerad. Den typiskt straffbara situationen borde vara att gärningsmannen regelbundet uppbär stora summor pengar av en prostituerad. Däremot borde inte samlevnad med en prostituerad i sig grunda straffansvar. Detta skulle innebära att den prostituerade måste kunna bidra till den gemensamma hushållningen och även i samma utsträckning som eljest är vanligt kunna

överlämna pengar till den hon sammanbor med utan att denne gör sig skyldig till något straffbart.

Bordelldrift och annat yrkesmässigt främjande av prostitution föreslogs alltså vara straffbart. Eftersom sådan verksamhet kan bedrivas utan att det framstår som ett otillbörligt utnyttjande omnämndes detta särskilt i lagtexten.

Utredningen föreslog vidare ett straffansvar enbart för den som otillbörligen utnyttjade att annan hade tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning, dvs. prostitution.

Någon särskild bestämmelse om förbud att förleda den som är under 20 år till otuktigt levnadssätt ansågs inte behövligt. Utredningen anförde härvid att i de fall ett förledande föreligger torde också ett vinningssyfte ha förelegat och därmed inträdde straffbarhet utan att det behövde särskilt anges i lagtexten.

Med hänvisning till att koppleribestämmelsen skulle ge skydd mot att ungdom utnyttjades i prostitution och till att barnavårdslagen gav möjligheter att ingripa föreslog utredningen slutligen att den särskilda bestämmelsen om förförelse av ungdom skulle upphävas.

Sexualbrottsutredningens förslag beträffande koppleri avstyrktes av så gott som samtliga remissinstanser.

Socialstyrelsen anförde bl. a. följande:

I vilken utsträckning koppleri bör vara straffbart hänger helt ihop med vilken inställning man har till den kommersiella sexualiteten som sådan. Det är uppenbart att samhället på ett mer påtagligt sätt än tidigare måste sätta in motåtgärder för att bemästra de negativa effekterna av den öppna synen på sexualiteten. Vi får inte låta kommersialiseringen bli det påtagligaste uttrycket för den liberala sexualsynen. I så fall har samhället misslyckats i sin strävan att uppnå likställdhet mellan könen och till solidaritet med dem som av skilda anledningar har svårt att värja sig mot olika former av utnyttjande.

Genom att inskränka det straffbara området för koppleri kommer vissa icke önskvärda effekter att inträda. Det blir svårare att skaffa fram bevis för att koppleriverksamhet föreligger. Att dra ekonomisk nytta av annans prostitution kommer också att i vissa situationer bli en helt legitim handling och därigenom påverka synen på koppleriet som sådant. Innan en mer omfattande utredning genomförs där prostitutionen analyserats som samhällsföreteelse och där en bedömning skett av vilka effekter den kommersiella sexualiteten har, samt vad prostitutionen för med sig ifråga om kriminalitet, alkohol- och narkotikamissbruk, bör inga ändringar av koppleriparagrafen få ske som kan tänkas påverka möjligheterna för samhället att nå de mål som uppställts i andra sammanhang. Enbart sexualbrottsutredningens betänkande kan inte läggas till grund för att genomföra en ändring med så vittgående konsekvenser. 7 § bör därför t. v. bibehållas oförändrad.

Rikspolisstyrelsen anförde att den föreslagna lydelsen av koppleribestämmelsen i praktiken skulle innebära att koppleriverksamhet skulle bli påföljdsfri utom i de grövsta fallen. Innan så omfattande ändringar föreslås borde man därför enligt rikspolisstyrelsen göra ett principiellt ställningstagande över i vilka former och i vilken utsträckning prostitutionen skall godtas. Liknande synpunkter framfördes av *BRÅ* och *socialutredningen*. Även *RFSU* motsatte sig att koppleribestämmelserna ändrades innan man gjort en seriös vetenskaplig och ideologisk granskning av prostitutionen och koppleriet.

8.4 Överväganden och förslag

8.4.1 Prostitution

Som framgår av redogörelsen ovan har prostitutionen minskat under en följd av år. Det antal kvinnor som årligen deltar i prostitutionen är dock fortfarande stort. Vad som i detta sammanhang också är värt att notera är att nyrekryteringen av kvinnor till gatuprostitutionen varje år är stor. Visserligen är – vilket bör understrykas – även avgången från prostitutionen stor. Den i vart fall i denna prostitutionsform stora omsättningen av deltagande kvinnor innebär dock att det i samhället finns många fler kvinnor med prostitutionserfarenhet än de som årligen prostituerar sig.

De kvinnor som prostituerar sig rekryteras i allmänhet från grupper med sociala svårigheter och i vissa fall med missbruksproblem. För vissa kvinnor förefaller verksamheten klart yrkesmässig med ett stort ekonomiskt utbyte som inte i första hand behövs för att finansiera ett drogmissbruk. För andra kvinnor sker prostitutionen endast vid enstaka tillfällen. Genomgående gäller dock att verksamheten som prostituerad bidrar till att förvärra kvinnornas ofta redan tidigare svåra situation.

En stor andel av de prostituerades kunder är socialt välanpassade män för vilka avsaknad av möjligheter till prostitutionskontakter inte skulle föranleda att de avstängdes från tillfällen till sexuella kontakter.

I ett brett sammanhang har prostitutionen samband med sociala förhållanden och strukturer och med människors och då kanske främst mäns syn på det motsatta könet. Prostitutionen är en företeelse med sådana negativa verkningar i samhället att den bör bekämpas med till buds stående medel. Verksamheten är vidare skadlig för många av de inblandade kvinnorna.

Den minskning av antalet prostituerade kvinnor som skett under senare år har utan tvekan samband med de ökade sociala och polisiära insatser som gjorts från samhällets sida. De sociala åtgärdernas betydelse för att minska prostitutionen kan knappast överskattas. Utan sådana åtgärder finns sannolikt inte förutsättningar att nå varaktiga resultat. I ett mera långsiktigt perspektiv kan också insatser som syftar att förändra människors inställning till sexualitet och könsrollsmönster och som är ägnade att förbättra jämställdheten mellan män och kvinnor leda till att prostitutionen blir en sällsynt företeelse.

En annan fråga i den debatt som har förts rörande åtgärder mot prostitution är och har varit om prostitutionen skall kriminaliseras eller inte. För närvarande är det inte straffbart för en person att sälja sexuella tjänster. Inte heller är det straffbart att köpa sådana tjänster under förutsättning att den prostituerade fyllt 18 år.

Om någon kriminalisering skall ske beträffande någon av de direkt inblandade parterna kan den tekniskt sett träffa

- a) alla prostituerade och alla kunder till dem
- b) alla kunder till prostituerade
- c) alla prostituerade
- d) kunder till vissa prostituerade som exempelvis prostituerade som handlar under inflytande av drogmissbruk eller drogpåverkan.

Allmänt sett gäller att för i vart fall de vanligaste formerna av prostitution är nödvändigt att verksamheten är känd. Den presumtive kunden måste veta vart han skall vända sig. En kriminalisering enligt a) ovan försvårar för de inblandade kvinnorna att göra sin verksamhet känd. Detta kan i sin tur leda till den positiva konsekvensen att antalet kvinnor som prostituerar sig minskar kraftigt. En omfattande kriminalisering kan därför förefalla vara en verkningsfull åtgärd när det gäller att angripa prostitutionen.

Ett förbud mot prostitution skulle emellertid med största sannolikhet få även negativa effekter. De kvinnor som trots ett förbud skulle komma att ägna sig åt prostitution skulle för att överhuvudtaget finna kunder vara tvungna att anlita särskilda mellanhänder. Dessa skulle i sin tur göra sig skyldiga till brott – koppleri. Men eftersom en förbjuden prostitution och den därtill hörande ytterligare kriminaliteten skulle komma att ske helt i det fördolda finns anledning anta att möjligheten att upptäcka brott i anslutning till prostitution inte skulle bli stor. Därutöver skulle de inblandade kvinnorna i än högre utsträckning än vad som är fallet i dag hamna i beroende av den eller de personer som tjänstgör som kopplare.

En ytterligare negativ effekt som sannolikt skulle bli följden av en kriminalisering som träffar båda de i prostitutionen direkt inblandade parterna är att inte bara rättsvårdande myndigheter skulle ställas inför svårigheter att få kunskap om prostitutionens utbredning utan även socialvårdande myndigheter skulle ställas inför samma dilemma. Detta skulle speciellt drabba de gatuprostituerade, som är den grupp prostituerade som är mest utsatt. Samhällets möjligheter att hjälpa kvinnorna i deras svåra situation skulle minska. Med andra ord skulle de kvinnor som efter en allmän kriminalisering fortfarande ägnar sig åt prostitution bli svårare att finna och därmed svårare att hjälpa. De inom prostitutionshanteringen kvarvarande kvinnorna skulle med ytterligare risker och svårigheter få "betala" den totala minskningen av prostitutionen. Detta är enligt kommitténs mening oacceptabelt. Att kriminalisera prostitutionens båda parter bör därför enligt kommitténs mening inte komma i fråga. Detta gäller så mycket mer som en kriminalisering i praktiken skulle kunna uppfattas som en klasslag eftersom den s. k. lyxprostitutionen då knappast skulle komma att drabbas.

Kan man då undvika de negativa effekterna av ett förbud men bibehålla de positiva genom ett förbud som träffar enbart kundens handling?

Som har kommit fram vid de undersökningar som har gjorts rörande kunder till prostituerade rekryteras kunderna till stor del bland socialt väletablerade personer. För män i denna grupp kan en kriminalisering av kontakter med prostituerade ha en preventiv effekt. Finns risk för inte bara omgivningens ogillande utan även för straffrättsliga åtgärder skulle färre män än vad som är fallet i dag troligtvis vilja söka kontakter med prostituerade.

Även om den prostituerades handling vid denna form av kriminalisering inte skulle vara straffbar, kommer en sådan straffrättslig reglering dock att uppfattas som en förbud mot att offentligt erbjuda sexuella tjänster. Det i sin tur bör leda till ökade svårigheter att etablera kontakt mellan prostituerade och deras presumtiva kunder. Prostitutionsmarknaden skulle alltså minska.

Det förbud mot offentliga kontakter som en kundkriminalisering skulle åstadkomma skulle emellertid för de kvarvarande inom prostitutionen leda till samma behov av mellanhänder som om straffbarheten hade omfattat båda parter handlande. Ett sådant förbud skulle vidare göra prostitutionen osynlig. På samma sätt som berörts ovan som en konsekvens av en kriminalisering av båda parter handlingar skulle då inte bara rättsvårdande myndigheter utan även sociala myndigheter få stora svårigheter att ingripa. För de prostituerade är detta detsamma som att ytterligare försvåra en förändring till det bättre för dem. Denna konsekvens har kommittén redan funnit vara oacceptabel.

Ytterligare skäl mot att införa en kundkriminalisering vid prostitution är att det skulle te sig egendomligt och ibland direkt stötande att lämna den prostituerades handling, som ju ofta utgör en direkt inbjudan gentemot kunden, straffri, samtidigt som ett acceptande av inbjudan eller provokationen skulle bestraffas. För en sådan "haltande" kriminalisering måste finnas starka skäl.

Ett sådant skäl skulle kunna vara att man skulle kunna räkna med att den icke kriminaliserade parten medverkar för att få till stånd straffrättsliga åtgärder mot den andra parten. När det gäller prostitutionskontakter kan man emellertid knappast räkna med någon medverkan från den kvinna som i ett visst fall tagit emot betalning för sexuellt umgänge.

En "haltande" kriminalisering kanske ändå kan vara på sin plats om det förhöll sig så att så gott som alla prostituerade kvinnor handlade under inflytande av någon form av så starkt tvång att de inte kunde påstås handla utifrån sin egen fria vilja. Ett sådant tvång skulle kunna bestå i tvång utövat av annan person – en hallick – eller i behovet att skaffa pengar för att finansiera ett narkotikamissbruk. Att straffa enbart kundens handling skulle då kunna motiveras med att han till skillnad mot den prostituerade kvinnan handlar i enlighet med ett fritt val.

Kommittén finner dock att inte heller en sådan motivering för en haltande straffbarhet är sakligt sett hållbar. Det finns visserligen kvinnor som prostituerar sig under inflytande av tvångsliknande situationer. Det finns emellertid inte i de undersökningar som utförts rörande prostitution i Sverige belägg för att något sådant skulle vara en gemensam faktor bakom alla eller nästan alla kvinnors prostitutionsdebut. Den antydda förutsättningen för en "haltande" kriminalisering, nämligen att prostituerade generellt sett handlar under tvång, föreligger alltså inte. Det finns i varje fall alltför många undantag där kvinnor inte befinner sig i något slags tvångssituation.

Kommittén finner därför att en kundkriminalisering som lämnar den prostituerade straffri är oacceptabel inte bara på grund av de för de prostituerade kvinnorna sannolika negativa följderna utan även på grund av att en sådan utformning av ett straffbud inte skulle överensstämma med den rättsliga grundsyn som råder i dagens samhälle.

Kan man då tänka sig att straffa enbart handlingar av dem som utnyttjar vissa speciellt utsatta prostituerade?

Att utnyttja prostituerade är inte en samhälleligt godtagen handling. Särskilt hänsynslöst ter det sig att på sådant sätt utnyttja den som är drogpåverkad eller offer för ett drogmissbruk. En kundkriminalisering som begränsar sig till dessa grupper av prostituerade skulle därför motiveras av ett

starkt intresse att skydda dessa mycket utsatta kvinnor. Det skulle vidare inte vara oförenligt med grundläggande rättsliga värderingar att straffa enbart ena parten när den andra parten kan uppfattas som ett offer för utnyttjande.

Lika väl som vid en generell kundkriminalisering måste man emellertid söka föreställa sig hur en straffrättslig reglering enligt ovan skulle komma att uppfattas av de prostituerade kvinnorna. De skulle inte se straffbarheten som ett generellt förbud mot prostitution. Däremot skulle sannolikt effekten bli den att det för en kvinna kommer att framstå som tillåtet att prostituera sig för att finansiera en allmänt sett hög konsumtionsnivå men inte för att finansiera ett drogmissbruk. Det finns därför risk för att de narkotikaberoende kvinnor som i dag finansierar sitt missbruk genom prostitution i stället skulle övergå till att skaffa medel till narkotika genom brott. Vid en sådan inte osannolik utveckling skulle samhället med ett begränsat förbud motverka syftet att hjälpa kvinnorna.

Även andra skäl talar emot straffrättslig specialreglering för vissa prostitutionskontakter.

Som allmän princip på straffrättens område gäller att ingen skall dömas till ansvar för brott om hans handling inte varit uppsåtlig. Tillämpat på ett tänkt straffbud rörande begränsad kundkriminalisering innebär detta, att kunden före det sexuella umgänget måste känna till att kvinnan handlar under inflytande av drogpåverkan eller drogmissbruk. En sådan vetskap kan inte bevisas annat än i det fåtal fall kvinnan varit utomordentligt starkt påverkad och detta kunnat iakttagas av någon utomstående. I alla andra situationer torde det vara helt omöjligt att mot kundens förnekande leda i bevis att han haft den nödvändiga kunskapen.

Principen om att enbart uppsåtliga handlingar skall utgöra brott har undantag. Beträffande några brott har man i stället den regeln att det räcker med att gärningsmannen bort lägga märke till någon väsentlig omständighet. Som exempel kan nämnas att den som har sexuellt umgänge med den som är under 15 år kan dömas för otukt med barn även om han inte visste barnets ålder under förutsättning att det fanns skäl för honom att misstänka barnets rätta ålder (6 kap. 3 och 9 §§ BrB).

En sådan konstruktion möter inga tekniska hinder att införa om man vill straffbelägga kontakter med vissa prostituerade. Man kan göra det till en straffbar handling att mot betalning skaffa tillfälligt sexuellt umgänge med någon som är drogpåverkad eller drogberoende där kunden haft skälig anledning inse att den prostituerade var påverkad resp. beroende.

Men även om man gör på detta sätt kan man inte tillämpa den tänkta straffregeln annat än då det funnits vissa yttre tecken på påverkan eller beroende. Sådana yttre tecken är sällan så iögonenfallande att en viss kund måste antas ha lagt märke till dem. Sannolikt torde därför inte heller detta leda till några nämnvärda möjligheter till straffrättsliga ingripanden.

Eller mera konkret uttryckt: kan man i praktiken skilja mellan följande tre fall av prostitutionskontakter där kvinnan är helt okänd för mannen? 1. Kvinnan är beroende av alkohol eller narkotika men är inte påverkad vid prostitutionstillfället. 2. Kvinnan är inte beroende av alkohol eller narkotika men råkar vid tillfället i fråga vara påverkad (hon kanske har druckit för att förmå sig att ta kontakten). 3. Kvinnan är beroende av alkohol eller

narkotika och är påverkad vid tillfället. Kommittén tror för sin del inte på att man i praktiska livet kan hantera en lagstiftning som på ena eller andra sättet skiljer mellan dessa tre typfall.

Inte ens mycket stora polisiära insatser torde sålunda kunna skapa förutsättningar för att leda i bevis inte bara att tillfälligt sexuellt umgänge skett eller överenskommit och att betalning för detta överlämnats eller avtalats utan även att den prostituerade kvinnan uppträtt så att kunden bort förstå att den prostituerades handlingssätt var betingat av behov att skaffa pengar till droginköp eller betingat av drogpåverkan. En lagstiftning som i realiteten inte kan tillämpas minskar lagstiftarens trovärdighet. Visserligen kan en viss preventiv effekt åstadkommas utan att lagstiftningen leder till fällande domar. Som kommittén har nämnt ovan kan emellertid även negativa effekter uppkomma för de prostituerade kvinnorna. Under sådana förhållanden vill inte kommittén förorda en straffrättslig reglering som förbjuder män att söka prostitutionskontakter med narkotikaberoende eller narkotikapåverkade kvinnor.

Slutligen vill kommittén framhålla att det enligt kommitténs mening är helt otänkbart att ha en kriminalisering som drabbar de prostituerade kvinnorna men inte deras kunder.

Sammanfattningsvis anser kommittén att det med hänsyn främst till de i prostitutionen inblandade kvinnorna vore olyckligt att ens i vissa speciella fall utöka kriminaliseringen rörande prostitutionskontakter. Det finns däremot inte någon anledning att ändra den bestämmelse som för närvarande kriminaliserar den som försöker få prostitutionskontakter med ungdomar under 18 år.

Kommittén avser att i det följande närmare utveckla i vilken omfattning hyreslagstiftningen bör förändras för att ge fastighetsägare ökade möjligheter att säga upp hyresavtal med den som använder den förhyrda lägenheten för prostitutionsverksamhet.

8.4.2 Koppleri

Som framgår av den tidigare redogörelsen spelar kopplare av olika slag en stor roll för prostitutionen. Det finns också anledning att anta att det förekommer påtryckningar mot kvinnor för att förmå dem att ägna sig åt prostitution.

Kommittén har tidigare utvecklat sin syn på att samhället i största möjliga utsträckning bör försöka förhindra prostitutionen och begränsa skadeverkningsarna av den. Kommittén har visserligen kommit fram till att det inte är lämpligt att inskrida med straff mot någon av de i prostitutionshanteringen direkt inblandade parterna dvs. mot kunden eller mot den man eller kvinna som prostituerar sig. Oberoende av vilken inställning man kan ha till att med straff inskrida mot en av prostitutionens parter eller mot båda parter är det ställt utom diskussion att det är angeläget att bekämpa prostitutionen. Ett sätt att göra det är att minska möjligheterna för personer att tjäna pengar på andras prostitution. Detta kan åstadkommas genom effektivt verkande straffbestämmelser som riktas mot koppleriverksamhet av olika slag.

Med denna utgångspunkt står det klart för kommittén att man inte bör avskaffa någon av de nu gällande bestämmelserna som gör det möjligt att

inskrida med straff mot kopplare. Vad som tvärtom bör övervägas är i stället om det kan vara möjligt att något utvidga det straffbara området så att man kan få till stånd effektivare ingripanden mot koppleriverksamheten.

Inte sällan förhåller det sig så i den praktiska hanteringen att det är svårt för polis och åklagare att bevisa att en viss person gjort sig skyldig till koppleriverksamhet. Detta beror ibland på att de prostituerade själva håller kopplaren om ryggen och inte är villiga att vittna mot honom. Särskilt gäller detta naturligtvis i sådana situationer då kopplaren och den prostituerade sammanlever. I sådana fall ligger det i sakens natur att det kan vara svårt för polis och åklagare att få fram bevis om koppleribrott. Denna svårighet, som har sin rot i de faktiska bindningar som kan finnas mellan den prostituerade och kopplaren, kan man inte komma åt på ett effektivt sätt genom ändringar i strafflagstiftningen. Det hindrar emellertid inte att det ter sig angeläget att undersöka vilka möjligheter som kan finnas att med bevarande av de krav rättssäkerheten ställer underlätta för polis och åklagare att komma åt koppleribrott.

Nuvarande bestämmelser innebär att det är straffbart att *främja* sexuell förbindelse med prostituerad. För att straff skall kunna ifrågakomma måste emellertid åklagaren i sådana fall bevisa antingen att främjandet skett vanemässigt eller också att den som främjat prostitutionen haft ekonomiskt vinning därav. Enligt kommitténs mening är det inte nödvändigt att kräva att främjandet skall ha varit vanemässigt eller att det skall ha medfört ekonomisk vinning. Prostitutionen är, som tidigare framhållits, ett samhällsont som måste bekämpas. För att straffbarhet skall inträda bör det vara tillräckligt att någon främjar prostitution. Kommittén föreslår därför att man slopar det nuvarande kravet på att främjandet skall ha varit vanemässigt eller att det skall ha lett till ekonomisk vinning. I BrB bör i stället föreskrivas att det är straffbart som koppleri att främja att annan har tillfällig sexuell förbindelse mot betalning. Med det sistnämnda uttrycket avser kommittén då att träffa olika former av prostitution vare sig det är fråga om manlig eller kvinnlig prostitution.

Gällande rätt innebär vidare att det är straffbart som koppleri att *utnyttja* annans otuktiga levnadssätt. Även beträffande denna form av koppleribrottet krävs emellertid att utnyttjandet har skett vanemässigt eller för att ge gärningsmannen ekonomisk vinning. I fråga om denna typ av koppleribrott anser kommittén att man lämpligen bör för straffbarhet kräva att någon ekonomiskt utnyttjar att annan har tillfällig sexuell förbindelse mot betalning. Med en på detta sätt utformad straffbestämmelse bör det i praktiken vara något lättare att komma åt de olika typer av hallickverksamhet som beskrivits tidigare.

Slutligen innebär gällande rätt att man kan inskrida med straff mot den som *förleder person under 20 år* till prostitution. Denna bestämmelse avser att ge möjlighet att ingripa mot sutenörer eller prostituerade som lurar tonåringar till prostitution. Med kommitténs synsätt på prostitutionen som ett samhällsont finns inte någon anledning att begränsa ett sådant straffbud till att gälla enbart beträffande den som förmår person 20 tjugo år till prostitution. Bestämmelsen bör i stället ges en generell räckvidd så att det blir straffbart att förleda annan – alltså oavsett ålder – att mot betalning ha tillfällig sexuell förbindelse. En prostituerad kvinna som övertalar en

väninna att gå på gatan kommer därmed att kunna straffas oavsett väninnans ålder.

I detta sammanhang vill kommittén särskilt uppmärksamma frågan vilka återverkningar ett sådant förslag kommer att få för *fastighetsägare* som hyr ut lokaler till prostituerade.

Uthyrning av lokal för användning som bordell, massageinstitut eller dylikt kan för närvarande vara straffbart som koppleri. När en sådan uthyrning varken sker vanemässigt eller för vinnings skull gör sig fastighetsägaren enligt gällande rätt dock inte skyldig till brott. Dessutom har fastighetsägaren för närvarande i praktiken inte så stora möjligheter att få hyresförhållandet att upphöra.

Enligt kommitténs uppfattning är det önskvärt att i så stor omfattning som möjligt försvåra de s. k. massageinstitutens verksamhet. Denna prostitutionensform är för sin existens helt beroende av att det finns för ändamålet lämpliga lokaler. Ju större svårigheter man skapar för att få sådana lokaler desto mindre omfattning torde denna typ av prostitution få i framtiden. Med det förslag som redovisats i det föregående blir det straffbart för en fastighetsägare att upplåta lägenhet för prostitution. Den fastighetsägare som hyr ut en lokal med vetskap om hyresgästens avsikter straffas alltså enligt förslaget för koppleri. En sådan utvidgning av straffansvaret kan i och för sig få vissa mindre önskvärda effekter. Kommittén syftar på att det kan tänkas inträffa att kvinnor som i dag arbetar inom massageinstitut i stället går över till gatuprostitution, en prostitutionensform som medför relativt sett större risker för kvinnorna t. ex. att utsättas för övergrepp från kundens sida. Det är därför angeläget att de sociala insatser till förmån för prostituerade kvinnor som hittills förekommit intensifieras. Kommittén tror att många av de kvinnor som i dag är verksamma på massageinstitut efter en övergångstid kommer att för gott lämna prostitutionen, om man genom de förut redovisade lagändringarna åstadkommer det resultatet att massageinstitutens fortsatta verksamhet omöjliggörs eller i varje fall starkt begränsas. Resultatet av förslaget måste antas bli att prostitutionen i dess helhet minskas om man åstadkommer en stängning av massageinstitutet. Kommittén anser att denna fördel överväger den nackdel som ligger i att ett mindre antal kvinnor som i dag prostituerar sig på massageinstitut i stället kanske övergår till gatuprostitution. I det sammanhanget bör påpekas att det trots allt är lättare för de sociala myndigheterna att få kontakt med gatuprostituerade än med sådana prostituerade som arbetar på massageinstitut.

Det räcker emellertid inte med att straffbelägga förfaranden då en fastighetsägare hyr ut en lägenhet med vetskap om att hyresgästen avser att bedriva prostitution i lägenheten. Man måste också kunna komma åt den situation då fastighetsägaren var i god tro vid uthyrningen men så småningom får reda på att prostitutionensverksamhet bedrivs i lägenheten. I det sammanhanget bör man observera att det kan ligga till så att fastighetsägaren faktiskt visste vad det var fråga om då han hyrde ut lägenheten men bestrider detta varefter åklagaren får svårigheter att överbevisa fastighetsägaren. Man underlättar m. a. o. polisens och åklagarens insatser mot prostitutionen om man skapar en straffsanktionerad förpliktelse för fastighetsägare att säga upp hyresavtal så fort fastighetsägaren får reda på att prostitution förekommer i lägenheten. Frågan är då vilka lagändringar som behövs för att åstadkomma det resultatet.

12 kap. jordabalken, den s. k. hyreslagen, innehåller i 42 § bestämmelser om förverkande av hyresrätten. Sedan den 1 januari 1981 gäller att en hyresgäst har förverkat sin hyresrätt och att hyresvärden således har rätt att säga upp hyresavtalet, om lägenheten helt eller till väsentlig del utnyttjas för näringsverksamhet eller därmed likartad verksamhet, vilken utgör eller i vilken till ej oväsentlig del ingår brottsligt förfarande. Bestämmelsen gör det möjligt att på ett mer effektivt sätt komma åt olika former av olagligt spel.

Enligt kommitténs mening bör samma rätt till uppsägning av hyresavtal tillerkännas hyresvärden i fall då en lägenhet helt eller till väsentlig del utnyttjas för prostitution. Kommittén vill understryka att det är fråga om fall då lägenheten enbart eller nästan enbart används för sexuella kontakter mot betalning. Däremot kan det inte bli fråga om att genom sådana lagändringar försvåra eller göra det omöjligt för prostituerade att få en bostad. Lagändringen bör alltså inte ta sikte på fall då den prostituerade använder lägenheten som sin permanenta bostad, inte ens då hon dessutom bedriver prostitution i lägenheten.

Efter en sådan ändring av hyreslagen kommer sannolikt seriösa fastighetsägare att säga upp hyresgäster som använder lägenheten för prostitutionsverksamhet. Man har emellertid självfallet att räkna med att det också finns mindre seriösa fastighetsägare som kanske låter prostitutionsverksamheten fortsätta utan att ingripa med uppsägning. Som förut nämnts bör man genom ändringar i strafflagstiftningen åstadkomma att sådana oseriösa fastighetsägare tvingas att säga upp hyresgästen försåvitt fastighetsägaren vill undvika att göra sig skyldig till koppleri.

Kommittén anser att ett sådant resultat kan åstadkommas genom att man inför en särskild regel i BrB som tar sikte på det fallet att en hyresvärd får veta att en uthyrd lägenhet helt eller väsentligen används för prostitution. Bestämmelsen kan utformas så att hyresvärden i sådant fall anses främja tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning, om prostitutionsverksamheten fortsätter eller återupptas och värden underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att få upplåtelsen att upphöra. Detta innebär alltså att det blir straffbart för en fastighetsägare att underlåta att använda sig av uppsägningsmöjligheterna enligt hyreslagen under förutsättning att prostitutionsverksamheten fortsätter i lägenheten.

Kommittén vill också ta upp frågan hur man skall se på prostitutionskontakter som i dag inte sällan sker inom *hotell och restauranger*. Frågan är närmare bestämt om man via ändrade straffrättsliga regler bör skapa ett tryck för dem som arbetar inom hotell- och restaurangbranschen att inskrida mot prostitutionskontakter. Ofta nog har naturligtvis den personal som arbetar på ett hotell eller en restaurang klart för sig att prostitutionskontakter förekommer inom hotellet resp. restaurangen. De känner säkert också ofta till vilka kvinnor som är prostituerade. Det kan då sägas att de i viss mening främjar prostitutionskontakterna om de underlåter att avvisa de prostituerade från hotellet eller restaurangen. Det skulle självfallet i och för sig vara möjligt att straffbelägga en sådan underlåtenhet enligt i huvudsak samma mönster som nyss föreslagits beträffande fastighetsägare som underlåter att inskrida mot bordellverksamhet.

Kommittén anser emellertid att det möter stora betänkligheter att ha

sådana regler när det gäller personal inom hotell och restauranger. Man måste nämligen räkna med att ett sådant system som nyss antydde skulle medföra oacceptabla effekter i många sammanhang. Det kan tänkas att en kvinna som utan manligt sällskap besöker barer och restauranger råkar ut för att bli avvisad som misstänkt prostituerad. Redan detta är naturligtvis i och för sig kränkande. Även om kanske många kvinnor efter en viss diskussion kan övertyga motparten om att de inte är prostituerade leder hela diskussionen till en stark känsla av olust och obehag. Man riskerar att det antydda systemet skulle kunna leda till att kvinnor i viss utsträckning skulle undvika att besöka restauranger och hotell utan att vara i sällskap med män. Något sådant är helt oacceptabelt.

Man kan också påpeka att jämförelsen med hyresvärden i viss mån haltar. Det förslag som kommittén ovan redovisat beträffande fastighetsägare innebär en skyldighet att under vissa förutsättningar säga upp en hyresgäst och ytterst låta frågan om förverkande av hyresrätt gå till rättslig prövning. Någon sådan rättslig prövning kan självfallet inte ske när det gäller att avvisa en person från ett hotell eller en restaurang.

Kommittén har därför stannat för att inte via straffrättslig reglering skapa ett särskilt tryck på anställda inom hotell- och restaurangbranschen att inskrida mot prostitutionsverksamhet. Kommittén räknar med att seriösa hotell- och restaurangägare av sig själva kommer att söka vidta sådana åtgärder att prostitution inte sker i deras lokaler.

Kommittén tar därefter upp frågan om man bör inskrida med straff även i andra situationer än när det är fråga om prostitution. Nuvarande regler om koppleri är naturligtvis i första hand inriktade på att förhindra prostitution. I lagtexten används emellertid uttrycket "otuktigt levnadssätt". Detta uttryck har mer vidsträckt omfattning än vad som brukar inrymmas i begreppet prostitution. Det är alltså möjligt att med straff inskrida mot den som underlättar för andra att ha sexuella förbindelser utan att det är fråga om någon prostitution. Som exempel kan anges att någon mot särskild ersättning lånar ut sin lägenhet till sina vänner och bekanta för att de skall kunna ha sexuell umgänge med tillfälliga partners i lägenheten.

Att nuvarande regler har denna vidsträckta omfattning torde ha samband med att bestämmelserna är inriktade på att försvåra att människor handlar osedligt. Ett sådant synsätt är enligt kommitténs mening föråldrat. Hur vuxna människor handlar på det sexuella området bör vara deras ensak under förutsättning att inte någon tvingas att delta och inte heller utsätts för otillbörligt utnyttjande som leder till socialt oacceptabla konsekvenser. Det kan därför inte vara riktigt att upprätthålla ett straffrättsligt skydd för den allmänna sedligheten. Koppleribestämmelserna bör därför i framtiden enbart ta sikte på att försvåra olika former av prostitution vare sig det är fråga om manlig eller kvinnlig prostitution.

Straffet för koppleri är f. n. fängelse i högst fyra år. Kommittén anser inte att det finns någon anledning att ändra den straffskalan. På samma sätt som är fallet enligt gällande rätt bör det också vara möjligt att döma till högre straff då brottet ter sig särskilt allvarligt dvs. då det är fråga om grovt koppleri. Straffskärpning bör komma i fråga då gärningsmannen främjat prostitution i stor omfattning eller om han behandlat den prostituerade på ett särskilt hänsynslöst sätt.

9 Omhändertagande av offer för sexualbrott

9.1 Sammanfattning

Mycket ofta behöver ett offer för ett sexuellt övergrepp omedelbart stöd och hjälp. Kommittén föreslår därför följande åtgärder för att hjälpa offer för sexuella övergrepp.

1. De socialvårdande myndigheterna skall utse kontaktpersoner för dem som har utsatts för sexuella övergrepp när de har behov av stöd och hjälp.
2. Personer inom de yrkeskategorier som i samband med den rättsliga handläggningen kommer i kontakt med våldtäktsoffer (polis, sjukhuspersonal, socialarbetare och åklagare) skall genomgå viss utbildning för att bättre än i dag kunna bemöta våldtäktsoffer på ett riktigt sätt.
3. Den som har utsatts för ett sexuellt övergrepp skall av polisen informeras om sina möjligheter att få juridiskt biträde i samband med rättegången, om hur det rättsliga förfarandet kommer att gå till och om vilka rättigheter hon har under detta.
4. Polisen skall informera våldtäktsoffer om vilka möjligheter till hjälpinsatser som kan finnas i den ort där kvinnan bor.
5. Socialstyrelsen skall få i uppdrag att utarbeta en handledning för vilka åtgärder som kan behöva vidtas när barn har utsatts för sexuellt övergrepp inom familjen.

9.2 Inledning

I den allmänna debatten har inte sällan kritik riktats mot det sätt på vilket förundersökningsförfarandet och rättegången genomförs när det är fråga om våldtäktsbrott. Man har påpekat att förfarandet ofta blir mycket påfrestande för kvinnan, att de som leder förhören inte har känsla för den svåra situation hon befinner sig i och därför inte behandlar henne med den hänsyn och urskiljning som är på sin plats. Förslag har också väckts om att juridiskt biträde bör lämnas kvinnan framförallt under rättegången men även under förundersökningsförfarandet.

Om kommitténs förslag i det föregående genomförs kommer en del av grundvalen för denna kritik att falla bort. Med kommitténs förslag blir det nämligen likgiltigt hur kvinnans levnadssätt varit. Hur kvinnan betett sig före brottet kan få betydelse enbart i sällsynta fall. Den del av förundersöknings-

och rättegångsförfarandet som inriktas på att detaljerat klarlägga sådant blir därmed så gott som alltid onödig. Kommittén vill i det sammanhanget understryka att det är mycket angeläget att domstolens ordförande under rättegången vakar över att rättegången inte utan skäl tillåts glida in på ett spår där frågan närmast blir hur kvinnan har betett sig och inte heller hur hennes leverne har varit. Kommer frågor av den typen från försvararens sida åligger det ordföranden att inom ramen för sin processledning se till att processen inte kommer på sned. Kommittén är medveten om att det finns många domare som menar att det är farligt att genom en alltför aktiv processledning bibringa den åtalade den misstanken att rättegångsförfarandet inte blir uttömmande och att han därför inte fått en rättvis rättegång. Ett sådant synsätt är i och för sig förståeligt. Men när det gäller våldtäktsrättegångar måste rättens ledamöter ha klart för sig vilken pressad situation kvinnan befinner sig i. Det kan inte vara riktigt att låta försvararen ställa frågor som inte har med saken att göra om kvinnan därmed försätts i en situation som hon har all anledning att uppleva som pressande och kränkande. I sådana fall bör hänsynen till kvinnan ta över.

I detta särskilda hänseende behövs inte några särskilda lagregler. Det följer nämligen av 43 kap. 4 § rättegångsbalken (RB) att rätten skall se till att man inte drar in i målet någonting som inte har betydelse. I enlighet härmed åligger det rätten, i första hand dess ordförande, att avstyra frågor från försvararen som tar sikte på att klarlägga kvinnans beteende och levnadssätt före övergreppet.

Självfallet gäller detsamma beträffande förundersökningsförfarandet. Under förundersökningen skall man utreda vem som skäligen kan misstänkas för ett brott och om tillräckliga skäl finns för åtal mot honom. Man skall vidare bereda målet så att man kan förebringa bevisningen vid huvudförhandlingen i ett sammanhang. Vid förundersökningen skall man beakta inte bara de omständigheter som talar mot den misstänkte utan också de som är gynnsamma för honom. Bevis som är till den misstänktes förmån skall tas tillvara.

Redan av dessa bestämmelser får anses följa att det sällan finns anledning att under förundersökningen gå in på kvinnans handlingssätt och situation före övergreppet. Detta framkommer än tydligare av regeln i 23 kap. 4 § RB om att undersökningen skall bedrivas så att ingen onödigt utsätts för misstanke eller får vidkännas kostnad eller olägenhet. Bestämmelsen bör nämligen tolkas så att förundersökningen inte får medföra olägenheter för kvinnan bl. a. genom att hon i onödan utsätts för närgångna och kränkande frågor. Som tidigare nämnts (avsnitt 6.3) kan det dock ibland vara nödvändigt att under förundersökningen ställa också ganska ingående frågor om vad som hände före övergreppet för att exempelvis uppsätsfrågan skall bli ordentligt belyst.

Kommittén har i det föregående också föreslagit att inte endast samlag utan också med samlag jämförliga sexualhandlingar skall innefattas i våldtäktsbrottet. Som tidigare framhållits bortfaller därmed i varje fall i stor utsträckning behovet av att komma med mera ingående frågor om hur exakt det sexuella övergreppet gick till. Detta bör medföra att det finns större möjligheter för polisen och domstolarna att ta den hänsyn till kvinnans känslor och situation som omständigheterna kräver.

Ett i detta sammanhang inte ointressant spörsmål är frågor som rör sekretess under förundersökning och rättegång. Kommittén behandlar den frågan i ett senare avsnitt (10).

9.3 Omhändertagande av sexualbrottsoffer inom ramen för det rättsliga förfarandet

Inte sällan förhåller det sig så att kvinnan lider av verkningarna av en svår chock som hon fick i samband med övergreppet. Hon kan ha behov av betydande känslomässigt stöd eller ibland psykoterapeutisk behandling för att komma ur detta tillstånd. Självfallet är kvinnan känslig för de påfrestningar som även ett mycket hänsynsfullt förundersökningsförfarande trots allt innebär.

Att helt undvika svårigheter lär knappast vara möjligt. Det är emellertid angeläget att alla möjligheter tillvaratas för att visa kvinnan hänsyn och ge henne hjälp. Kommittén menar därför att information om vilka speciella krisreaktioner en kvinna som utsatts för sexuellt våld kan utveckla bör ges personer i de yrkeskategorier som kommer i beröring med offer för sexualbrott. Som framgår av den redogörelse som lämnats av kommitténs expert Eva Hedlund i en särskild rapport och som finns intagen som bilaga till betänkandet förekommer i RFSU:s regi kurser för sådan personal. Dessa kurser syftar till att informera om våldtäktens innebörd för olika kvinnor, och till att träna kursdeltagarna att möta offer för sexuella övergrepp. En sådan utbildning behöver inte vara tidskrävande. Den kan inriktas på att informera om krisreaktioner och ge uppslag till hur personal inom rättsväsendet och sjukvården genom praktiska åtgärder kan underlätta situationen för en våldtagen kvinna. Många gånger kan nämligen mycket enkla arrangemang ge en stor lindring i den psykiska press ett offer för sexualbrott kan känna inför polisförhör, läkarundersökning och rättegång.

Den som leder ett polisförhör kan – om han eller hon har insikt om hur en våldtagen kvinna kan ha påverkats av vad som hänt henne – ställa sina frågor med den hänsyn som situationen kräver utan att för den skull ge avkall på förhörets syfte att utröna vad som hänt. Den åklagare som har att ta ställning till om åtal skall väckas eller ej bör vid ett personligt samtal med kvinnan underrätta henne om beslutet och om innebörden i olika brottsrubriceringar. I de fall åklagaren beslutat att väcka åtal bör han även informera kvinnan om vad som händer vid en rättegång. I de fall då åtal inte väcks på grund av att åklagaren inte anser sig kunna bevisa brott är det vidare viktigt att informera kvinnan om bakgrunden till beslutet och att detta inte innebär en anklagelse mot henne. Inför en rättegång finns anledning att man från domstolens sida ägnar eftertanke åt det förhållandet att det för kvinnan kan vara en svår påfrestning att möta den man som utsatt henne för ett övergrepp. Självfallet kan inte annat än rent undantagsvis ett möte helt undvikas. Det bör dock i de flesta fall finnas möjligheter att ordna de praktiska detaljerna inför rättegången så att kvinnan och mannen inte behöver tillbringa pauser eller annan väntetid i samma lokaler. Det kan också finnas anledning att – gärna någon eller några dagar före rättegången – informera kvinnan om hennes möjligheter att på samma sätt som vad gäller ett vittne få lämna sin berättelse

utan den åtalade mannens närvaro (se 46 kap. 7 § RB) och om att rättegången kan hållas inom stängda dörrar (se 5 kap. 1 § RB).

Inte bara de situationer kvinnan ställs inför i samband med polisförhör och rättegång kan utgöra påfrestningar för henne. Den läkarundersökning som normalt sker i nära anslutning till själva övergreppet kan om vårdpersonalen inte är lyhörd för kvinnans behov och införstådd med vad hon nyligen gått igenom kännas som ytterligare ett övergrepp. Personalen bör se till att hon inte lämnas ensam under väntan på undersökningen. Det är också nödvändigt att den undersökande läkaren informerar kvinnan om undersökningens syfte och i förväg berättar om hur den skall utföras.

Kommittén har inte sett som sin uppgift att närmare utarbeta det utbildningsmaterial som fordras. Kommittén förslår att regeringen ger socialstyrelsen, rikspolisstyrelsen, riksåklagaren och domstolsverket i uppdrag att utarbeta lämpligt material. Det finns då anledning att samråda med RFSU för att utnyttja den kunskap på området som vuxit fram där under de senaste åren. Kommittén har i detta sammanhang stannat för att en tillfredsställande ordning kan uppnås genom information och utbildning utan att särskilda regler om förundersökning beträffande sexuella övergrepp behöver tas in i förundersökningskungörelsen.

Kommittén vill också ta upp frågan om kvinnor som blivit utsatta för sexuella övergrepp generellt sett har behov av ett särskilt *juridiskt* biträde.

De rättsliga spörsmål som förekommer i samband med förundersökning och rättegång rör frågan om den utpekade gärningsmannen har utfört övergreppet eller ej – ansvarsfrågan –, frågan om påföljd för gärningsmannen och frågan om skadestånd till offret.

När en anmälan om ett sexuellt övergrepp görs till polisen skall förundersökning inledas (23 kap. 1 § RB). Förundersökningen skall tjäna som underlag för en eventuell framtida ansvarstalan. Då förundersökningen avslutas skall beslut meddelas, huruvida åtal skall väckas (23 kap. 20 § RB). Om åtal väcks utför allmän åklagare ansvarstalan och då oftast på grundval av kvinnans uppgifter om vem som är gärningsman och hur övergreppet gått till. I vissa fall avslutas förundersökningen med ett beslut om att åtal inte skall väckas. Ett vanligt skäl för ett sådant beslut är att åklagaren inte anser att det finns tillräcklig bevisning för en fällande dom. I vissa andra – mera sällsynta – fall väcker åklagaren åtal för ett lindrigare brott än det kvinnan anser har blivit begånget. Slutligen förekommer det att den åtalade frikänns i första instans och att kvinnan men inte åklagaren vill överklaga domen.

Vilka möjligheter har då kvinnan att enligt de i dag gällande reglerna få juridiskt biträde när det gäller ansvarstalan?

Enligt rättshjälpslagen (1972:429) kan rättshjälp genom offentligt biträde ges i rättsliga angelägenheter åt personer som behöver sådant bistånd. Den enskilde skall erlægga en avgift som baserar sig på hans eller hennes ekonomiska förhållanden.

Enligt 20 § rättshjälpslagen förordnas inte biträde om den som begär sådant biträde kan ta tillvara sin rätt med hjälp av någon som på grund av tjänsteställning har att biträda honom. Detta innebär att biträde knappast kan förordnas i fall då åklagaren utför sin ansvarstalan så som kvinnan önskar. Skulle emellertid kvinnan vilja föra ansvarstalan på annat sätt än

åklagaren vill göra torde bestämmelsen i 20 § rättshjälpslagen inte lägga hinder i vägen. Biträde torde alltså kunna förordnas t. ex. om kvinnan biträder åtalet enligt 20 kap. RB och vill föra en annan bevisning än åklagaren och framställa strängare ansvarsyrkande. Inte heller torde bestämmelsen i 20 § rättshjälpslagen lägga hinder i vägen för att biträde förordnas för henne i fall då åklagaren beslutat att inte överklaga en frikännande dom.

Om åklagaren beslutar att inte väcka talan kan kvinnan väcka enskilt åtal mot gärningsmannen (se 47 kap. RB), varvid kvinnan bl. a. har möjlighet att yrka att gärningsmannen häktas (se 24 kap. 17 § RB). Sådana enskilda åtal är ytterligt sällsynta och det finns inte någon anledning att tro att fallen av enskilt åtal vid våldtäktsbrott kommer att bli vanligare i framtiden. När ett sådant åtal förekommer har dock kvinnan möjlighet att få rättshjälp och erhålla juridiskt biträde enligt rättshjälpslagen.

Enligt kommitténs mening ger rättshjälpslagen tillräckliga möjligheter för kvinnan att få juridiskt biträde i samband med ansvarstalan och talan om påföljd mot gärningsmannen.

Om kvinnan har *skadeståndsanspråk* mot mannen p. g. a. brottet är åklagaren enligt 22 kap. 2 § RB skyldig att föra ersättningstalan för kvinnans räkning om det kan ske utan olägenhet och under förutsättning att kvinnans anspråk inte är obefogat. Denna rätt för målsäganden att få åklagaren att utföra ersättningstalan anses normalt vara en fördel för målsäganden eftersom det betyder att målsäganden inte behöver riskera att betala några rättegångskostnader för utförandet av talan.

Målsäganden – i detta fall vanligtvis kvinnan – har emellertid möjlighet att själv utföra sin ersättningstalan. Detta kan ske i brottmålet genom att hon formlöst väcker talan om enskilt anspråk p. g. a. brottet (se 45 kap. 5 § andra stycket RB). Hon kan också välja vägen att väcka särskild talan genom stämningsansökan (se 22 kap. 3 § RB). Vilken väg kvinnan än väljer för att själv utföra sin ersättningstalan har hon emellertid möjlighet att få rättshjälp enligt bestämmelserna därom i rättshjälpslagen samt juridiskt biträde.

Sammanfattningsvis anser kommittén att kvinnans möjligheter att få *juridisk* hjälp är tillräckligt väl tillgodosedda genom det nu beskrivna systemet. Det kan nu sägas att det avgörande egentligen inte är vilka möjligheter kvinnan skall ha att utföra ansvarstalan eller ersättningstalan. Vad det är fråga om är – kan det hävdas – att hon skall ha stöd och hjälp under rättegången genom ett särskilt juridiskt biträde. Kommittén menar emellertid att den genom sina ändringsförslag rörande själva våldtäktsbrottet skapar en situation där behovet av ett sådant stöd – framför allt i form av hjälp mot försvararens attacker – blivit betydligt mindre. Kommittén anser därför att det åtminstone för närvarande, innan man hunnit få närmare erfarenheter av kommitténs förslag, inte finns anledning att utforma särskilda bestämmelser om rätt för kvinnan att i en rättegång om våldtäkt få juridiskt biträde. Skulle utvecklingen bli en annan än vad kommittén förutsatt kan det finnas skäl att senare ta upp frågan om utökade möjligheter för kvinnan att få sådant biträde. Kommittén anser emellertid att kvinnans behov av att ha någon som under förundersökningen och rättegången ger henne stöd och hjälp nu i stället bör tillgodoses genom att någon person – gärna en socialarbetare – kan förordnas inom socialtjänstens ram att vara stödperson åt henne, såväl i

rättegången som utanför denna. Kommittén har nedan gjort förslag om hur man inom den nuvarande organisationens ram kan åstadkomma detta.

9.4 Omhändertagande av sexualbrottsoffer utanför den rättsliga handläggningen

Många kvinnor och andra som blivit utsatta för ett sexuellt övergrepp har i sitt privatliv goda relationer till andra människor. För dessa finns ofta inte några behov av speciellt omhändertagande utöver en insiktsfull och hänsynsfull behandling i samband med den rättsliga handläggningen. För andra däremot kan övergreppet aktualisera konflikter. I vissa fall kan kvinnans närmaste vara hennes stöd och hjälp att bearbeta konflikten. Så torde inte sällan vara fallet. Det är vidare så att det stöd en våldtagen kvinna kan vara i behov av varierar utifrån vilken privat innebörd våldtäkten har för henne. Kommittén har därför kommit till den slutsatsen att någon särskild vårdorganisation inte bör inrättas för att ta hand om våldtäktsoffer.

Emellertid finns åtskilliga kvinnor som har behov av hjälp utanför den rättsliga handläggningen och som inte utan insatser från samhällets sida kan få denna hjälp. Kommittén anser det självklart att samhället i dessa fall skall erbjuda hjälp. Ett sådant omhändertagande kan inte utformas lika för alla kvinnor. Det kan exempelvis vara så att en våldtäkt aktualiserar en konflikt i kvinnans äktenskap. I ett sådant fall bör samhället kunna erbjuda hjälp i form av familjerådgivning. I andra fall kan samhället behöva hjälpa till med en ny bostad. Det kan också för mycket unga flickor ge upphov till svåra störningar i relationen till föräldrarna. Listan på vilka hjälpbehov ett våldtäktsoffer kan ha kan göras lång. Ett gemensamt drag är dock att behovet av hjälp och stöd oftast bör lösas inom ramen för samhällets sociala välfärdspolitik sådan den skall utformas enligt den nyligen antagna socialtjänstlagen (1980:620).

Socialtjänstlagen skall tillgodose medborgarnas behov av omsorger på det sociala området. Däri ligger också en förpliktelse att möta behov av familjeterapi eller annan terapi som är nödvändig för att den enskilde skall vara i stånd att lösa sina svårigheter av social eller personlig natur.

En speciell svårighet i just detta sammanhang är att ge den aktuella kvinnan kunskap om den hjälp samhället kan ge. Kvinnan bör därför på något stadium i samband med att brottet uppdagas erbjudas kontakt med någon som har kunskap om vad man på den ort kvinnan bor kan ge i form av stöd och hjälp. Enligt kommitténs mening bör detta ske på det sättet att polismyndigheterna i landet som ofta har en god kännedom om de sociala och sjukvårdande organ som finns på orten, fördjupar denna kännedom så att varje polisman som leder ett förhör med en våldtagen kvinna känner till vilka psykiatriska öppenvårdsmottagningar, distriktsläkarmottagningar, vårdcentraler, ungdomsmottagningar, familjerådgivningsbyråer, socialbyråer, kvinnojourer, kvinnohus m. m. som finns och deras telefonnummer och öppettider. Den våldtagna kvinnan bör i ett tidigt skede av förundersökningen ges en kort information om vilken hjälp hon kan få och om att det i den situation

hon just då befinner sig är helt naturligt om hon är i behov av särskild omsorg. Hon bör också informeras om möjligheten att genom socialtjänstens försorg få en kontaktperson.

Enligt 10 § socialtjänstlagen kan socialnämnden utse en kontaktperson med uppgift att hjälpa den enskilde i personliga angelägenheter. Denna bestämmelse har följande lydelse:

”Socialnämnden bör genom hjälp i hemmet, färdtjänst eller annan service underlätta för den enskilde att bo hemma och ha kontakter med andra.

Nämnden bör även i övrigt tillhandahålla sociala tjänster genom rådgivningsbyråer, socialcentraler och liknande, social jour eller annan därmed jämförlig verksamhet.

Nämnden kan utse en särskild person (kontaktperson) eller en familj med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter, om den enskilde begär eller samtycker till det.”

I motiven till denna bestämmelse¹ nämns ingenting om en tillämpning i fall då ett brottsoffer behöver stöd och hjälp. Det påpekas dock att möjligheten att förordna kontaktperson är avsedd att kunna utnyttjas i betydligt fler situationer än de som nu föranleder att man utser en övervakare eller förbindelseman. Ingenting hindrar alltså att bestämmelsen tillämpas i fall då den typ av brottsoffer som här är i fråga behöver hjälp och stöd. En lösning i denna riktning har den obestridliga fördelen att man skulle få rikstäckande rutiner.

Inte bara socialtjänsten har resurser att ge stöd och hjälp. För unga flickor kan det vara naturligare att vända sig till skolkuratoren eller skolhälsovården. Man bör också hålla i minnet att sjukhusens akutmottagningar har kuratorer och att så är fallet även på gynekologiska och psykiatriska mottagningar. I sådana fall en kvinna fått ångest efter ett övergrepp kan det ligga närmare till hands att vända sig till den vård som kan erbjudas inom sjukvårdens ram.

Slutligen vill kommittén erinra om vad som tidigare har anförts (7.2) angående vikten av att socialarbetare och skolpersonal lär sig observera tecken som tyder på att barn har utsatts för sexuella övergrepp inom familjen. Kommittén föreslår att socialstyrelsen får i uppdrag att utarbeta någon form av handledning för vilka hjälpåtgärder som kan behöva vidtas i sådana fall.²

9.5 Misshandlade kvinnor

Enligt tilläggsdirektiv till kommittén skall kommittén överväga vissa frågor rörande misshandel av kvinnor. Kommittén har med anledning härav avgivit ett delbetänkande, Åtalsregler vid misshandel (Ds Ju 1981:8). Efter det att tilläggsdirektiven kom till har inom socialdepartementet tillkallats en interdepartemental beredningsgrupp för stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor. Enligt vad kommittén har inhämtat kommer beredningsgruppen att ta upp frågan om stöd och hjälp åt misshandlade kvinnor. I detta läge avstår kommittén från att närmare gå in på den frågan. Kommittén vill endast framhålla att den misshandlade kvinnans situation ofta är en annan än den

¹ Se prop. 1979/80:1, s. 227 ff.

² Sådant initiativ har redan tagits från socialstyrelsens sida.

som en våldtagen kvinna befinner sig i. En våldtagen kvinna behöver stöd och hjälp i en akut krissituation. Detta gäller naturligtvis ofta för misshandlade kvinnor men där blir också behovet av mer långsiktiga åtgärder inom socialtjänstens och familjerådgivningens ram mer påtagliga än vad fallet vanligen är med våldtagna kvinnor.

10 Frågor rörande sekretess

10.1 Inledning

Den 1 januari 1981 trädde en ny sekretesslag (1980:100, omtryckt 1980:880), SekrL, i kraft. Lagen innehåller bestämmelser om när allmänna handlingar skall hållas hemliga och när offentliga funktionärer är skyldiga att iakttä tystnadsplikt om sina tjänsteangelägenheter. Lagens egentliga sekretessbestämmelser anger vilken information som skall hållas hemlig. Dessa bestämmelser inleds med uttrycket "sekretess gäller" i kombination med orden "för uppgift". Uppgifterna är av något bestämt slag, t. ex. enskilda personliga förhållanden. Att sekretess gäller för vissa uppgifter innebär först och främst att uppgifterna inte får lämnas till enskilda personer. Men att sekretess gäller innebär också att uppgifterna inte får lämnas till en annan myndighet.

Anledningen till att sekretessbestämmelserna gäller också mellan myndigheterna är i första hand intresset av att sekretessbelagda uppgifter skall bli kända i en så liten personkrets som möjligt. Detta är givetvis särskilt viktigt beträffande uppgifter som berör enskildas personliga förhållanden.

10.2 Sekretess i samband med det rättsliga förfarandet

Åklagare och polismyndigheter har i uppgift att förebygga, avslöja, utreda och beivra brott. Så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har ägt rum skall enligt 23 kap. 1 § första stycket RB förundersökning inledas. Denna bestämmelse i RB gäller med kommitténs förslag också beträffande olika former av sexuella övergrepp. Förslaget innebär nämligen, som förut nämnts, att det nuvarande kravet på angivelse vid bl. a. våldtäkt slopas.

De allmänna reglerna om sekretess vid förundersökning till skydd för enskildas intressen återfinns i 9 kap. 17 och 18 §§ SekrL. I 5 kap. 1 § finns korresponderande sekretessregler som avser att skydda det allmännas brottsförebyggande och brottsbeivrande verksamhet.

Enligt huvudregeln i 9 kap. 17 § gäller sekretess beträffande uppgifter om enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden under förutsättning att det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider skada eller men om uppgiften röjs.

Uttrycket "men" betecknar i främsta rummet integritetskränkningar av

olika slag som kan uppstå därför att uppgifter om en människas personliga förhållanden lämnas ut. "Men" innefattar både kroppsliga ingrepp och psykiska obehag. Också utlämnande av sådana uppgifter som vanligen inte är känsliga kan ibland medföra risk för "men", t. ex. om det kan antas att den som får uppgifterna skall använda dem för att utsätta den andre för våld eller trakasserier. Beträffande tolkningen av uttrycket "men" gjorde föredragande statsrådet under förarbetena till sekretesslagen följande uttalande (prop. 1979/80:2, del A s. 83).

Enligt min mening är det ofrånkomligt att helt rättsenliga åtgärder ibland kan få bedömas som skada eller men. I promemorian har som exempel på sådana fall nämnts att någon blivit föremål för framgångsrika indrivningsåtgärder eller att någon blivit satt i fängelse, intagen för sluten psykiatrisk vård eller ställd under övervakning. Denna ståndpunkt är nödvändig för att sekretess skall kunna upprätthållas även myndigheter emellan. Det står å andra sidan klart att sekretesslagen inte får hindra myndigheterna från att utväxla uppgifter i situationer där intresset av att uppgifterna lämnas ut enligt gängse värderingar bör ha företräde framför intresset av att uppgifterna inte lämnas ut. Denna intressekonflikt bör emellertid lösas inom ramen för bestämmelserna om undantag från sekretessen.

Uppgifter rörande sexuella övergrepp omfattas alltså av den sekretess som gäller under förundersökning. Detta betyder bl. a. att olika detaljer om hur övergreppet gick till och vilka skador – fysiska eller psykiska – som kvinnan kan ha tillfogats omfattas av sekretess. Skulle en läkarundersökning ha skett av kvinnan i syfte att utreda omständigheterna vid t. ex. ett våldtäktsbrott kommer uppgifterna från läkarundersökningen att ingå i förundersökningen och omfattas av samma sekretesskydd som gäller för andra personliga uppgifter under förundersökningen.

En förundersökning kan avslutas genom ett beslut att lägga ned förundersökningen. Detta kan t. ex. bli fallet om man inte får fram tillräcklig bevisning för att väcka åtal mot någon p. g. a. förundersökningen. I sådana fall kvarstår sekretessen. Däremot blir själva beslutet att lägga ner förundersökningen offentligt (se 9 kap. 18 §). Sekretess gäller enligt sistnämnda lagrum inte heller för beslut att väcka åtal eller beslut om att förundersökning inte skall inledas (se SFS 1982:185).

Beslutar åklagaren att väcka åtal på grundval av en förundersökning kommer förundersökningsprotokollet att överlämnas till domstolen. När det är fråga om sedlighetsbrott, dvs. brott enligt 6 kap. BrB, gäller särskilda regler rörande sekretessen vid domstol enligt 9 kap. 16 §. Detta lagrum innebär att sekretess gäller hos domstolen i målet för uppgifter om enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden, under förutsättning att det kan antas att den enskilde eller någon honom närstående lider skada eller men om uppgiften röjs. Detta betyder till en början att de uppgifter som omfattades av sekretess under förundersökningsstadiet fortfarande skyddas av sekretess när åtal väckts och förundersökningsprotokollet har överlämnats till domstolen. Sådana uppgifter i förundersökningsprotokollet kommer alltså fortfarande att skyddas av sekretess såväl hos domstolen som hos polisen och åklagaren (jfr 9 kap. 18 § andra stycket SekrL).

Sekretessen enligt 9 kap. 16 § rörande sedlighetsbrott gäller dock inte beträffande uppgift om vem som är tilltalad eller svarande i målet.

Undantaget avser endast namnet på den tilltalade eller den som är svarande i målet. Det är alltså t. ex. möjligt att sekretessbelägga namnet på den som utsatts för det sexuella övergreppet.

Under rättegångsförfarandet blir det fråga om förhandling, dvs. häktningsförhandling och huvudförhandling. Huvudregeln i RB är att domstolsförhandlingar skall vara offentliga. Enligt 5 kap. 1 § RB skall emellertid en förhandling hållas inom stängda dörrar om det kan antas att det vid förhandlingen kommer att förebringas uppgifter som hos domstolen omfattas av sekretess som avses i SekrL. Möjligheten att ha förhandling inom stängda dörrar finns både när hemliga handlingar skall föredras vid en förhandling och när hemliga uppgifter skall lämnas muntligen, t. ex. under ett vittnesförhör.

Vid förhandlingar i mål i allmänhet gäller att sekretessintresset kan tillåtas väga över offentlighetsintresset bara om det finns ett särskilt starkt behov av sekretess. Man måste nämligen finna att det är av synnerlig vikt att den sekretessbelagda uppgiften i fråga hålls hemlig. Denna särskilda förutsättning gäller emellertid inte i mål som rör sedlighetsbrott. I mål om sedlighetsbrott gäller alltså att förhandlingen kan hållas inom stängda dörrar, om uppgifter som är sekretessbelagda enligt 9 kap. 16 § SekrL skall förebringas.

Rättegången avslutas normalt i ett brottmål genom att domstolen meddelar dom. En dom är normalt offentlig och sekretess upphör därför att gälla i målet för de uppgifter som tas in i domen (se 12 kap. 4 § första stycket SekrL). Domstolen kan emellertid i domen förordna att sekretess för en viss eller vissa uppgifter skall bestå trots att de tas in i domen. Domstolarna har alltså möjlighet att i det enskilda fallet göra en avvägning i frågan om offentlighets- eller sekretessintresset skall tillmätas den största vikten. I förarbetena har förutsatts att domstolarna skall vara restriktiva vid sekretessbeläggning av domar. När det gäller själva domslutet är möjligheterna till sekretessbeläggning starkt begränsade.

När det gäller domar beträffande sexuella övergrepp kan man alltså konstatera att domstolen har möjlighet att sekretessbelägga känsliga uppgifter i domen. Domstolarna har visserligen fått ganska fria händer att avgöra i vilken utsträckning uppgifter i en dom skall sekretessbeläggas. Med hänsyn till den särställning i sekreteshänseende som gäller beträffande just sedlighetsbrott (se 9 kap. 16 §) torde man dock kunna anta att domstolen i sådana fall ofta låter intresset av sekretess gå före intresset av offentlighet när det gäller uppgifter rörande t. ex. sexuella övergrepp mot en kvinna som kvinnan i fråga är angelägen om att hålla inom en så liten krets som möjligt. Kommitténs uppfattning är i varje fall att en sådan avvägning till förmån för sekretessintresset är befogad.

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att det finns goda möjligheter att sekretessbelägga personliga uppgifter rörande omständigheterna vid ett sexuellt övergrepp under hela det rättsliga förfarandet. Enligt kommitténs mening är det rådande systemet i allt väsentligt väl avvägt och kommittén vill alltså inte föreslå några sakliga ändringar härvidlag. Med anledning av att kommittén i sitt förslag slopat begreppet "sedlighetsbrott" bör dock vissa lagtekniska ändringar göras i sekretesslagen.

I den föregående framställningen har förutsättningen varit den att den

person till vars förmån bestämmelser om sekretess gäller också vill att sekretess skall iakttas. Det kan emellertid förekomma att t. ex. en våldtagen kvinna önskar ge offentlighet åt förbandet. I den delen är då först att märka bestämmelsen i 14 kap. 4 § SekrL. Denna paragraf innehåller nämligen regler om den enskildes rätt att förfoga över sekretess som gäller i hans intresse. Paragrafen bygger på tanken att om sekretess är föreskriven till förmån för en enskild så kan denne själv förfoga över sekretessen helt eller delvis. Den enskilde kan alltså gå med på att en eljest sekretessbelagd uppgift rörande honom utlämnas. Samtycket kan vara begränsat t. ex. så att det avser bara en viss uppgift av ett större antal sekretessbelagda uppgifter eller så att den enskilde går med på att en sekretessbelagd uppgift utlämnas bara till en viss angiven utomstående person.

Bestämmelserna om sekretess vid sedlighetsbrott är naturligtvis i första hand grundade på hänsyn till den som utsatts för brottet i fråga och dennes närstående. I det till lagrådet remitterade förslaget till sekretesslag hade också 9 kap. 16 § utformats så att sekretessen inte skulle gälla för uppgift om den mot vilken talan fördes. Hade detta förslag genomförts skulle alltså den åtalade gärningsmannen inte kunna förhindra att rättegången blev offentlig för den händelse offret för övergreppet begärde det. På förslag av lagrådet jämkades emellertid bestämmelsen (Se prop. 1979/80:2, del A, s. 471, 474 och 499). Departementschefen anförde i det sammanhanget att åtskilligt enligt hans mening talade för lagrådets uppfattning att den som är tilltalad eller svarande i t. ex. mål angående sedlighetsbrott inte borde vara helt berövad sekretesskydd. Å andra sidan borde man inte gå så långt att man införde sekretess för uppgift om vem som är tilltalad eller svarande i målet. Departementschefen föreslog därför att paragrafen skulle utformas så att sekretessen inte gällde för uppgift om vem som är tilltalad eller svarande i målet.

Mot bakgrund av vad som sålunda förekommit under förarbetena till sekretesslagen måste man dra den slutsatsen att offret för ett sexuellt övergrepp inte ensam förfogar över sekretesskyddet. I en våldtäktsrättegång har alltså mannen i princip samma möjligheter som kvinnan att begära sekretess och förhandling inom stängda dörrar. Effekten härav blir den att en kvinna som vill genomföra en offentlig våldtäktsrättegång inte kan åstadkomma detta mot den instämde mannens vilja.

Enligt kommitténs mening kan det kanske ifrågasättas om detta är en från alla synpunkter helt lämplig ordning. De rådande reglerna har emellertid nyligen genomförts. Man kan också se att det finns vissa skäl för den nuvarande ordningen, bl. a. hänsynen till den som efter rättegång frikänns från åtal för sexuella övergrepp. Kommittén anser sig därför inte böra föreslå några ändringar i den gällande ordningen.

Inte sällan upplever kvinnan en våldtäktsrättegång som mycket påfrestande. För att kunna genomföra rättegången kan hon vilja ha någon person närvarande som stöd och hjälp, det kan vara hennes mor, syster, väninna eller annan närstående. Detsamma kan gälla för en sådan kontaktperson som kan ha utsetts åt kvinnan inom ramen för socialtjänstlagen. Vid förhandling inom stängda dörrar kan emellertid domstolen enligt 5 kap. 3 § RB tillåta annan än part eller ombud att närvara vid förhandlingen. Kommittén anser sig ha anledning att räkna med att domstolarna utan vidare kommer att

medge att en kvinna under en våldtäktsrättegång får möjlighet att ha med någon som kan ge henne psykiskt stöd och hjälp under rättegången vid sidan av det rättegångsombud som kvinnan kan ha. Någon särskild lagregel i detta hänseende behövs därför inte.

10.3 Sekretess i samband med vård

Som nämndes inledningsvis kan sekretess gälla inte enbart gentemot enskilda utan också mellan myndigheter. De sekretessbestämmelser som finns inom vårdområdet ger alltså till följd att ett vårdorgan inte får lämna uppgift till en annan myndighet om den som varit föremål för vård om det kan vara till men för den vårdade.

I 7 kap. SekrL regleras sekretess med hänsyn främst till skyddet för enskilds personliga förhållanden. I kapitlets första paragraf anges att sekretess gäller inom hälso- och sjukvårdsområdet för uppgift om enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden. Sekretess gäller vidare inom socialtjänsten och den kommunala familjerådgivningen för uppgift om enskilds personliga förhållanden om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men (4 §). Även hos försäkringskassan, riksförsäkringsverket och försäkringsdomstol kan sekretess gälla för uppgift om någons hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden (7 §). Inom skolväsendet gäller i regel sekretess för uppgift som hänför sig till psykologisk undersökning eller behandling och för uppgift om någons personliga förhållanden hos psykolog eller kurator. Motsvarande sekretessregler finns för skolans elevvårdande verksamhet i övrigt (9 §). Slutligen kan nämnas att sekretess kan gälla inom myndighetens personal-sociala verksamhet (11 §).

När en kvinna söker vård eller hjälp hos någon av de ovan nämnda myndigheterna omfattas således de uppgifter hon lämnar ofta av sekretess. Att sekretess gäller innebär bl. a. att sjukvårdspersonal som ansvarat för vård av en kvinna i anledning av ett sexuellt övergrepp i princip inte utan kvinnans samtycke får lämna uppgift till polisen om detta. Motsvarande förbud gäller inom socialtjänsten och andra myndigheter kvinnan kan tänkas vända sig till för att få hjälp. Sekretessen får å andra sidan inte verka hämmande på det samarbete som måste finnas mellan olika delar av den offentliga förvaltningen. Därför innehåller SekrL flera undantag från huvudregeln att lagen är tillämplig också när en myndighet begär att få ut en hemlig uppgift från en annan myndighet.

Allmänt gäller att sekretess inte hindrar att uppgift lämnas till annan myndighet, om uppgiftsskyldigheten följer av lag eller förordning (14 kap. 1 § SekrL). Ett exempel på en uppgiftsskyldighet som följer av förordning erbjuder föreskriften i 3 § polisinstruktionen (1972:511) om att polisen är skyldig att snarast underrätta myndigheterna inom socialtjänsten om förhållanden som bör föranleda någon åtgärd av dem.

Mera komplicerad är frågan vilka möjligheter personalen på vårdinrättningar har att vidarebefordra uppgifter som angår misstankar om sexuella övergrepp till polis och åklagare. Sekretessen på hälso- och sjukvårdsområdet samt socialtjänstområdet innebär att sekretess gäller inom resp. område

för uppgifter om enskildas personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgifterna kan röjas utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men.

Med hänsyn till vad som nu här sagts torde sekretessen på hälso- och sjukvårdsområdet och socialtjänstområdet innebära att uppgifter som rör misstankar om sexuella övergrepp normalt inte kan vidarebefordras från ett sjukhus eller en socialtjänstmyndighet till polisen *oberoende* av kvinnans samtycke. Sådana uppgifter lär normalt kunna lämnas till polisen endast med kvinnans samtycke (14 kap. 4 § SekrL).

Ett undantag från detta förbud att lämna uppgifter till polisen finns dock. I 14 kap. 2 § 3 st. SekrL anges att sekretess enligt 1 och 4 §§ inte hindrar att anmälan görs till åklagarmyndighet eller polismyndighet angående misstanke om brott enligt 3, 4 och 6 kap. BrB mot den som inte fyllt 18 år. När en underårig flicka blivit utsatt för en våldtäkt kan alltså polisanmälan göras från sjukvårdens eller socialtjänstens sida. Denna rätt kommer att få ökad betydelse om man – som kommittén föreslår – upphäver kravet på målsägandeangivelse i samband med sexuella övergrepp.

I en nyligen antagen ändring i sekretesslagen (SFS 1982:1106) har gjorts vissa begränsningar i sekretessen inom hälso- och sjukvården samt socialtjänsten. Dessa begränsningar innebär i praktiken att rätten att göra anmälan utvidgas. Anmälan skall kunna göras angående misstanke om brott inte bara i vissa fall då de riktats mot underårig utan även då för brottet är föreskrivet ett minimistraff om två år eller mera. Med denna gräns kommer polisanmälan rörande exempelvis mord, dråp och våldtäkt, sådana straffskalorna i dag är utformade, att kunna göras. Emellertid har kommittén föreslagit att minimistraffet för våldtäkt skall sänkas till fängelse ett år. För grov våldtäkt och för grovt sexuellt utnyttjande av underårig skall enligt kommitténs förslag gälla ett minimistraff om fängelse två år. Om ändring av våldtäktsbestämmelserna i enlighet med kommitténs förslag görs, kommer anmälan om dessa båda brott att kunna göras av sjukhuspersonal och personal inom socialtjänsten.

Den omständigheten att sekretess kan gälla hindrar emellertid långt ifrån alltid att uppgifter från t. ex. en vårdinrättning används som bevis i brottmålsförfarande.

Det finns sålunda möjligheter att höra hälso- och sjukvårdspersonal som vittnen. Sådan personal får dock inte höras som vittnen angående något som har anförtratts dem på grund av deras ställning eller som de har erfarit i samband därmed om inte den till vars förmån sekretessen gäller samtycker (36 kap. 5 § RB).

Motsvarande bestämmelser om vittnesförhör gäller också under en förundersökning i brottmål (23 kap. 13 § RB). Ett vittnesförhör under förundersökningen får emellertid inte äga rum innan undersökningen har fortskridit så långt att någon skäligen kan misstänkas för brottet.

I 38 kap. 8 § RB finns föreskrifter om skyldighet att tillhandahålla domstolar allmänna handlingar. Om en allmän handling kan antas ha betydelse som bevis, får en domstol förordna att handlingen skall tillhandahållas domstolen. Vissa undantag från editionsplikten finns emellertid. I första hand gäller undantag som svarar mot förbuden mot vittnesförhör i 36

kap. 5 § RB, vilket är av särskild betydelse när det gäller t. ex. sjukjournaler.

Av 23 kap. 14 § RB följer att den som leder förundersökningen kan begära att rätten skall besluta att en handling skall tillhandahållas redan under förundersökningen. Det kan också nämnas att sekretessen inte hindrar att en sakkunnig lämnar uppgifter till en domstol eller en myndighet som bedriver förundersökning i brottmål (14 kap. 2 § andra stycket SekrL). Om exempelvis en kvinna har blivit utsatt för ett sexuellt övergrepp och polisen – efter medgivande från kvinnan – under förundersökningen anlitar en läkare som sakkunnig för att avge utlåtande om skadorna, kan läkaren alltså vidarebefordra sina iakttagelser till polisen eller åklagaren. Motsvarande gäller om samma läkare hörs inför domstol.

11 Specialmotivering

11.1 4 kap. 3 § brottsbalken

Den föreslagna ändringen är en följd av ändringen i 6 kap. 7 § BrB rörande koppleri.

11.2 6 kap. brottsbalken

1 §

Som en absolut förutsättning för ansvar för våldtäkt gäller att gärningsmannen skall ha använt sig av kvalificerat *tvång* för att få till stånd samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge. Offret skall ha varit utsatt för våld eller hot som innebar eller för henne framstod som trängande fara eller ha försatts i vanmakt eller annat sådant tillstånd, s. k. råntvång. Denna formulering anknyter till vad som gäller beträffande rån och motsvarar med en viss justering nuvarande regler i 6 kap. 1 § BrB rörande våldtäkt.

Med att offret varit utsatt för våld avses i första hand misshandel, men också ett betvingande av offrets kroppsliga rörelsefrihet. Ett våld som bara består i att en man tvingar isär en kvinnas ben då hon försöker värja sig genom att knipa samman benen är en tillräcklig grad av tvång för att ansvar för våldtäkt skall kunna komma i fråga.¹ All form av kroppsligt våld utgör sålunda sådant tvång att våldtäktsbestämmelsens krav på tvång är uppfyllt.

I kommitténs förslag bibehålls gällande rätts uttryck "hot som innebär trängande fara". Därutöver har i förslaget, för att få lagteknisk överensstämmelse med vad som gäller beträffande rån (8 kap. 5 § BrB), gjorts ett tillägg. Med hot som innebär trängande fara skall likställas hot som för den hotade framstår som trängande fara.

Med trängande fara avses fara för ett omedelbart förestående våld av allvarlig art. Faran skall gälla liv eller hälsa eller annat betydelsefullt intresse. Ett typexempel på hot av den beskaffenhet som kan föranleda ansvar för våldtäkt är att gärningsmannen hotar offret med vapen. Men också hotelser om allvarlig misshandel kan innebära trängande fara för offret. Gärningsmannens hot måste inte nödvändigtvis ha uttryckts i ord för att hotet skall anses tillräckligt allvarligt för att innebära trängande fara. Själva situationen före övergreppet kan vara sådan att offret med fog uppfattar sig vara utsatt

¹ Se Beckman m. fl. kommentar till brottsbalken 4:c uppl. s. 254.

för ett hot från gärningsmannens sida. I den allmänna motiveringen (avsnitt 6.6) anförs ett exempel på hur en man genom att utnyttja en hotfull situation tillskapad av honom själv tvingat en kvinna till sexuellt umgänge. Överhuvud är varje övergrepp då en kvinna gett efter för en begäran om sexuellt umgänge på grund av en stark och befogad rädsla för allvarligt fysiskt överväld att anse som en våldtäkt under förutsättning givetvis att gärningsmannen haft klart för sig hur kvinnan uppfattade situationen.¹ I det i den allmänna motiveringen angivna exemplet förstod självfallet gärningsmannen att kvinnan upplevde situationen som ytterst hotande och att det var detta som förmådde henne till samlaget.

Även då hotet riktat sig mot annan än offret kan det anses ha inneburit trängande fara. Ett typexempel är fallet då en man hotar att misshandla en kvinnas barn om hon inte går med på sexuellt umgänge. Även då hotet riktar sig mot annan vuxen person än offret kan det vara så allvarligt att det inneburit råntvång. Om exempelvis en kvinna i sällskap med annan vuxen person överfalls av två eller flera män som med vapen eller på annat sätt hotar kvinnans sällskap till livet eller med allvarlig misshandel om kvinnan inte går med på sexuellt umgänge, är hotet riktat mot ett så betydelsefullt intresse att det är att betrakta som råntvång.

Har hotet inte riktats mot vare sig offrets liv eller hälsa eller annat betydelsefullt intresse har det inte inneburit trängande fara. Ett med sådant mindre allvarligt hot framvingat sexuellt umgänge kan därför inte betraktas som våldtäkt. Kommittén återkommer till detta i specialmotiveringen till 2 §.

Som tredje form av tvång finns i bestämmelsen angivet att offret försätts i vanmakt. Härmed avses att någon utan egen medverkan försätts i ett hjälplöst tillstånd, exempelvis genom att en kvinna förtärt något som henne ovetande innehöll alkohol i större mängd, sömmedel eller narkotika. Har offret frivilligt intagit något sådant medel kan ansvar för våldtäkt inte bli aktuellt. Den som i sistnämnda fall utnyttjar offrets hjälplösa situation till att skaffa sig sexuellt umgänge kan dock anses ha gjort sig skyldig till sexuellt utnyttjande enligt vad som närmare anges vid 3 §.

Den sexuella handlingen beskrivs i förslaget som samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge. Uttrycket "sexuellt umgänge" förekommer i flertalet av de brottsbeskrivningar som föreslås i 6 kap. (se 2, 3, 4, 5 och 9 §§). Med detta uttryck åsyftas detsamma som med gällande rätts uttryck "könsligt umgänge". Till belysning av detta uttryck och därmed uttrycket sexuellt umgänge kan följande ur förarbetena till BrB och praxis anföras.

Enligt straffrättskommittén räknades till könsligt umgänge handlingar "vilka typiskt sett avsåg att tillfredsställa eller uppväcka bådas eller enderas sexuella drift". Om handlingen faktiskt medfört "direkt tillfredsställande" av könsdriften skulle däremot inte tillmätas någon betydelse och utredning om huruvida gärningsmannen haft sädesavgång skulle kunna underlåtas. Beträffande de handlingar som kunde tänkas komma i fråga som könsligt umgänge anförde kommittén följande (SOU 1953:14, s. 237).

"Vad angår andra hithörande heterosexuella handlingar än samlag avses i första hand samlagsförsök och andra samlagsliknande åtgärder. För straffbarhet bör icke nödvändigtvis krävas att gärningsmannens och offrets könsdelar beröra varandra. I de

¹ Med faktisk insikt kan enligt reglerna om eventuellt uppsåt likställas vissa fall då gärningsmannen hade anledning att förstå hur kvinnan uppfattade situationen. Gärningsmannen var t. ex. osäker på om kvinnan upplevde situationen som hotfull och omständigheterna var sådana att man kan hålla för visst att gärningsmannen skulle ha gjort övergreppet även om han faktiskt hade förstått att kvinnan kände sig hotad.

fall där gärningen förövas av en man mot en kvinna är det t. ex. tillräckligt, att gärningsmannen med sitt könsorgan berör annan del av kvinnans kropp än hennes könsorgan. I regel måste fordras att direkt kroppslig beröring föreligger. Stundom bör emellertid könsligt umgänge anses äga rum även utan direkt kroppslig beröring mellan den enas könsorgan och den andras kropp. Som exempel kan nämnas den situation som förelåg i det i NJA 1950 s. 263 refererade rättsfallet (samlagsliknande handling med en flicka som vid tillfället bar underbyxor). Såsom könsligt umgänge bör vidare anses att gärningsmannen med munnen eller tungan berör den andras könsorgan eller denna företager motsvarande åtgärd med gärningsmannens könsorgan. Utanför det område som avses med begreppet könsligt umgänge bör däremot i regel falla att gärningsmannen fingrar på eller eljest flyktigt berör den andras yttre könsorgan. För att anses såsom könsligt umgänge torde beröringen i regel böra vara inriktad på en viss varaktighet. Vid bedömande huruvida en beröring av annans könsorgan med händerna skall anses innefatta könsligt umgänge eller om gärningen skall anses utgöra sådant otuktigt beteende som avses i 6 § bör betydelse tillmätas den föreliggande situationen i dess helhet. Sålunda kan exempelvis en man som lockat en flicka in i sin bostad och där under en icke alltför kort tidrymd med henne företager handlingar av ifrågavarande slag bliva att straffa jämlikt 3 § för otukt med barn.

I fråga om homosexuella handlingar får gränsen mellan vad som skall hänföras till könsligt umgänge och vad som skall anses såsom sedlighetssårande gärning dragas på likartat sätt som beträffande handlingar av heterosexuell natur. Såsom könsligt umgänge böra anses sådana förfaranden som motsvara normalt könsumgänge i heterosexuella förhållanden, i främsta rummet samlagsliknande handlingar såsom immissio in anum eller in os samt masturbatoriska åtgärder av skilda slag. Något krav på ejaculatio seminis såsom objektivt rekvisit för fullbordat brott bör icke uppställas.”

Innebörden av uttrycket könsligt umgänge har varit föremål för prövning av högsta domstolen i ett antal fall. I Nytt juridiskt arkiv (NJA) 1967 B 21 bedömdes ömsesidig onani som könsligt umgänge och i NJA 1970 B 8 blev resultatet detsamma i fråga om en tilltalad som berörde en pojkes könsorgan samtidigt som han onanerade och vid något tillfälle sög på pojken penis. I NJA 1966 B 50 befanns en tilltalad övertygad om att vid en mångfald tillfällen ha med fingrarna, munnen och penis berört könsorganen på ett antal flickor. Förfarandena bedömdes som könsligt umgänge. Som otuktigt beteende ansågs däremot i NJA 1966 B 61 gärningar som innebar att den tilltalade vid ett antal tillfällen med handen strukit några flickor över könsorganen utan att föra något finger innanför blygdläpparna och utan att han haft erektion.

Med begreppet sexuellt umgänge avses sålunda en mångfald olika sexuella handlingar som dock i samtliga fall innebär en svår kränkning av integriteten hos den som med tvång förmåtts att delta.

Gällande rätt uppställer krav på *samlag* för att ett sexuellt övergrepp skall rubriceras som våldtäkt. Någon definition av begreppet samlag har inte lämnats. Klart är emellertid att enligt gällande rätt åsyftas endast sexuella handlingar mellan personer av olika kön. Av förarbetena framgår vidare att man inte kräver att samlaget skall ha lett till att mannen haft sädesavgång. Den vedertagna uppfattningen är att ansvar för fullbordad våldtäkt kan ådömas om mannens och kvinnans blottade könsdelar har kommit i beröring med varandra.

Kommitténs förslag innebär en förändring i detta avseende. Ansvar för våldtäkt skall nämligen kunna komma i fråga enligt förslaget också vid sådant

sexuellt umgänge som är *jämförligt med samlag*. För att belysa innebörden härav kan nämnas följande exempel där sexualhandlingen enligt kommitténs mening är jämförlig med samlag. 1. Mannen berör kvinnans analöppning med sin manslem 2. Mannen tvingar kvinnan att suga eller slicka på hans manslem 3. Mannen för i sexuellt syfte in främmande föremål i kvinnans slida eller analöppning 4. Mannen för in sina fingrar i kvinnans slida eller analöppning och det är inte fråga om någon mera flyktig beröring 5. Mannen utför med blottad manslem samlagsrörelser mot kvinnans könsorgan och kvinnan har trosor på sig 6. Handlingar motsvarande dem vid 1–5 angivna företas av en man mot en annan man, av en kvinna mot en annan kvinna eller av en kvinna mot en man.

Den ovan förordade avgränsningen av vad som kan anses jämförligt med samlag har den fördelen att de rättsvårdande myndigheterna inte behöver undersöka i detalj hur övergreppet gick till. Om t. ex. kvinnan – såsom fallet var i NJA 1981 s. 253 – uppger att något trängde in i hennes slida behöver man inte utreda om det var mannens manslem, hans fingrar eller något föremål. Handlingen är nämligen i alla tre fallen att jämställa med samlag. Om en kvinna lyckas hindra mannen att ta av hennes trosa, behöver man inte heller närmare utreda om manslemmen möjligen i något skede kommit innanför trosan och i beröring med hennes yttre könsorgan. För att handlingen skall vara att jämställa med samlag är det tillräckligt att konstatera, att mannen pressat sin blottade manslem mot kvinnans könsorgan, även om trosan hindrat direkt hudkontakt.

Som exempel på sexualhandlingar som inte kan jämföras med samlag kan nämnas följande. 1. Mannen tvingar kvinnan att onanera åt honom 2. Mannen berör med sitt blottade könsorgan andra delar av kvinnans kropp än könsorgan, analöppning eller mun 3. Mannen tar med användande av våld på kvinnans bröst (här är f. ö. ej fråga om sexuellt umgänge).

Avfattningen av bestämmelsen har gjorts utifrån den utgångspunkten att brottet våldtäkt skall vara *könsneutralt*. Även i detta avseende innebär förslaget en förändring i förhållande till gällande rätt. Ett homosexuellt övergrepp blir enligt kommitténs förslag att betrakta som våldtäkt. Även den sannolikt mycket sällsynta situationen att en kvinna tvingar en man till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge kan komma att utgöra våldtäkt under förutsättning att bestämmelsens krav på tvång är uppfyllt. Självfallet blir även en kvinnas sexuella övergrepp mot en annan kvinna att betrakta som våldtäkt om den sexuella handlingen kan jämföras med samlag.

I den föreslagna lagtexten finns inte något som hänsyftar på *offrets beteende före övergreppet* eller *relationen mellan offret och gärningsmannen*. Detta innebär att dessa förhållanden saknar betydelse för om ett övergrepp skall betraktas som våldtäkt eller annat brott. Någon motsvarighet till gällande rätts stadgande rörande våldförande finns således inte upptagen i förslaget.

Kommittén har inte föreslagit några särskilda *bevisvärderingsregler* i våldtäktsmål. Detta betyder att åklagaren på sedvanligt sätt har att styrka åtalet. Om rätten inom ramen för den fria bevisprövningen och efter granskning av alla omständigheter i målet finner att det kvarstår rimligt tvivel

i fråga om den åtalade gjort sig skyldig till våldtäkt skall alltså den åtalade frikännas.

Kommittén har uppmärksammat att det i den allmänna debatt som förts under hösten 1982 rörande våldtäkt har förekommit påståenden om att det är vanligt att kvinnor ljuger i våldtäktsmål. Det finns inte något stöd för ett sådant påstående. Den särskilda utredning som kommitténs expert Leif Persson gjort rörande våldtäktsbrottet tyder tvärtom på att kvinnorna med mycket få undantag talar sanning när de beskriver det övergrepp de varit utsatta för (se SOU 1981:64 s. 39 och 190 jfr även s. 195 ff och 204 f).

I mindre än två procent av fallen i Perssons undersökning har en falsk anmälan kunnat konstateras. I vissa fall har den falska anmälan berott på att offret varit psykiskt sjuk eller psykiskt instabil. I övriga fall tycks offret ha gjort anmälan beroende på ett starkt tryck från personer i sin omgivning. Det har exempelvis rört sig om minderåriga flickor som kommit hem sent och i ett upprivet tillstånd och som fredat sig mot föräldrarnas anklagelser med en historia om att hon utsatts för våldtäkt eller om flickor som under motsvarande omständigheter fredat sig mot en svartsjuk pojkvän. Till offrets förmån i dessa senare fall talar det faktum att de vanligen, och så fort de lämnats i fred med den utredande polismannen noggrannt redogjort för hur det hela gått till. Dessa fall har alltså avslöjats på ett tidigt stadium under förundersökningen.

Som nyss framhölls måste bevisvärderingen ske med beaktande av alla de omständigheter som föreligger i varje särskilt fall. Det är alltså inte möjligt att i ett lagstiftningsärende ge några mera konkreta och detaljerade anvisningar för hur bevisvärdering skall gå till. Kommittén vill trots detta belysa hur den ser på saken utifrån följande konkreta exempel.

En kvinna utpekar en man och påstår att han våldtagit henne. Kvinnan och mannen lämnar i huvudsak identiska berättelser rörande vad som hänt före själva övergreppet. Berättelsen går ut på följande.

De kände varandra flyktigt tidigare. De träffades på ett diskotek den kväll då övergreppet skulle ha ägt rum. De kom överens om att mannen skulle följa kvinnan hem vilket han också gjorde. När de kom upp i kvinnans lägenhet drack de ett par glas vin och kvinnan gick med på att mannen kysste henne.

Så långt är alltså båda parter ense om vad som inträffat. Kvinnan påstår att vad som sedan hände var att mannen föreslog att de skulle ligga med varandra. Då kvinnan protesterade och sa nej vräkte han omkull henne i soffan, höll fast henne trots hennes protester och försök att komma undan varefter han genomförde ett samlag.

Mannen säger att kvinnan helt frivilligt lade sig i soffan och att hon var helt med på att de hade samlag.

Vem skall man nu tro på? Om kvinnan har fått blåmärken eller andra skador i trakten av könsorganet kan det naturligtvis vara en sak som stöder hennes berättelse. Ett annat indicium kan vara att kvinnan nästa dag verkat upprörd då hon kom till sitt arbete och på förfrågan berättat för en av sina arbetskamrater att hon blivit våldtagen kvällen innan. Om arbetskamraten hörs som vittne i målet och då berättar i huvudsak på samma sätt som den våldtagna kvinnan är detta såvitt kommittén förstår ett starkt indicium för att kvinnans berättelse är riktig.

Man kan däremot inte vid bevisvärderingen resonera på det sättet att eftersom kvinnan tillät mannen att komma upp i hennes lägenhet och t. o. m. gick med på att kyssa honom så har hon säkert också gått med på att ha samlag. Ett sådant synsätt vid bevisvärderingen strider nämligen mot de grundläggande värderingar som uppstår kommitténs förslag. Vad bevisproblemet gäller är enbart: Vem talar sanning i fråga om vad som hände omedelbart i samband med själva samlaget? Och i den delen har vad som tidigare inträffat inte något intresse (givetvis med undantag för det fallet att parterna har olika uppfattning också om förspelet och en av parterna kan med hjälp av annan bevisning beslås med att ha ljugit. Något sådant rubbar ju nämligen trovärdigheten hos den part som kommit med den lögnaktiga uppgiften).

Vad angår *straffet* är brottet uppdelat på två grader med olika straffskalor. Enligt första stycket är straffet för våldtäkt fängelse lägst ett år och högst sex år. Detta innebär en sänkning av minimistraffet och även av maximistraffet.

Enligt kommitténs förslag hänförs till våldtäkt åtskilliga gärningar som i dag inte bedöms som våldtäkt utan som frihetskränkande otukt. Så blir fallet då gärningsmannen inte varit man och/eller då offret inte varit kvinna. De inom rättsskipningen vanligaste fallen av frihetskränkande otukt, som enligt förslaget kommer att betraktas som våldtäkt, blir dock med all sannolikhet övergrepp där den sexuella handlingen inte bestod i samlag men kan anses jämförligt med samlag. En annan viktig förändring i förhållande till gällande rätt består i att de övergrepp, som f. n. kan straffas som våldförande och föranleda så lågt straff som 14 dagars fängelse, kommer att bedömas som våldtäkt. Kommittén har ansett att det är befogat att se strängare på de nu aktuella typerna av sexuella övergrepp än vad gällande rätts regler om frihetskränkande otukt resp. våldförande ger uttryck för men att ett straffminimum på två år är alltför högt för dessa övergrepp.

I avsnitt 6.7 har redovisats att kommittén inte vill åstadkomma någon ändring i den straffmättningspraxis som tillämpas idag för våldtäkt. För ett våldtäktsbrott där gärningsmannen inte i anmärkningsvärt hög grad plågat offret stannar straffet vanligtvis vid fängelse i mellan två och tre år. Någon anledning att för normalfallet av våldtäkt ha ett så högt straffmaximum som stadgas i gällande rätt finns emellertid inte.

Som förut framhållits utgör det i princip inte någon förmildrande omständighet att parterna är gifta med varandra eller att kvinnan tillåtit vissa närmanden från mannens sida. På denna punkt innebär förslaget en ändring av gällande rätt.

I andra stycket finns upptagen en särskild straffskala för *grova fall av våldtäkt*. Minimistraffet är angivet till två års fängelse och maximistraffet till tio års fängelse. Vid bedömning av om brottet är grovt skall särskilt beaktas om våldet var livsfarligt eller om det medförde allvarlig skada eller sjukdom eller om gärningsmannen på annat sätt visat särskild råhet. Uttrycket "särskild" har valts för att man inte skall få en så restriktiv tillämpning som fallet skulle ha blivit om man i stället hade talat om "synnerlig" råhet. Som exempel på situationer där gärningsmannen visat särskild råhet kan nämnas gruppvåldtäkter. Denna typ av sexuella övergrepp är oftast förenade med för kvinnan starkt förnedrande inslag och med en total hjälplöshet och skräck

hos kvinnan. Som ytterligare exempel på när det är berättigat att betrakta en våldtäkt som grov är när övergreppet är förenat med långvarigt frihetsberövande av offret. Sadistiska inslag i samband med övergreppet eller grovt förnedrande handlingar mot offret är andra exempel på omständigheter som bör föranleda att gärningen bedöms som grov våldtäkt. Hit hör också fall då offret utsätts för en allvarligare misshandel i form av t. ex. kraftiga knytnävsslag i ansiktet som medför att flera tänder slås ut eller att käkbenet knäcks. Som tidigare nämnts behöver skadan inte vara så svår som enligt praxis fordras för grov misshandel för att det skall bli fråga om grov våldtäkt. Ett annat exempel på grov våldtäkt är att offret utsätts för ett allvarligt hot om svår kroppsskada såsom då gärningsmannen slår omkull kvinnan, kör fingrarna i hennes ögon och hotar att trycka ut ögonen om hon inte ligger stilla.

Försök, förberedelse och stämpling till våldtäkt är straffbart enligt 11 §.

Någon motsvarighet till gällande rätts bestämmelse rörande angivelse från målsäganden för åtal rörande sexuella övergrepp mot vuxna finns inte upptagen i kommitténs förslag. Våldtäkt skall således falla under allmänt åtal utan andra begränsningar än de som följer av allmänna regler om åtalsunderlåtelse. Förslaget upptar inte heller någon bestämmelse om särskild preskriptionstid för åtal rörande sexuellt övergrepp. Den allmänna preskriptionsbestämmelsen i 35 kap. 1 § BrB kommer således att gälla även för våldtäkt. Preskriptionstiden för våldtäkt som inte är att anse som grov blir då tio år och för grov våldtäkt femton år.

En annan fråga i ett mål rörande ett sexuellt övergrepp kan vara med vilka belopp offret skall tillerkännas *skadestånd*. Som nämnts i tidigare sammanhang (avsnitt 9.3) kan kvinnans skadeståndstalan föras antingen av åklagaren eller av henne själv, med eller utan hjälp av ombud. Hon kan enligt 5 kap. 1 § skadeståndslagen få ersättning för sjukvårdskostnad och andra utgifter, inkomstförlust, sveda och värk, lyte eller men samt för olägenheter i övrigt till följd av skadan. Vidare gäller de särskilda reglerna i 1 kap. 3 § skadeståndslagen som innebär en utvidgning av rätten till ersättning för personligt lidande i jämförelse med äldre rätt. Avsikten med bestämmelsen är att ersättning skall kunna ges för det psykiska lidande som kränkningen innebär. Ersättning för ideell skada av detta slag är inte skattepliktig intäkt.

Hur stor ersättning en kvinna är berättigad till i anledning av utgifter hon haft eller förluster hon gjort är i allmänhet lätt att fastställa. Hur stor ersättningen i övrigt bör vara är emellertid svårare att bestämma.

Skadeståndsersättning i anledning av brott för s. k. ideell skada, dvs. sveda och värk, psykiskt lidande, lyte och men samt olägenheter bestäms i Sverige till lägre belopp än vad som är fallet i åtskilliga andra länder. I samband med att skadeståndslagen ändrades i vissa delar år 1975 gjordes därför från en del håll gällande att ersättningsnivån var för låg. I den proposition som låg till grund för ändringen anförde departementschefen i anledning av detta att det finns skäl att ha en något generösare inställning gentemot den skadelidande än den som har kommit till uttryck i praxis (prop. 1975:12, s. 111).

Något klagande rättsfall från högsta domstolen rörande ersättningsnivån för ett sexuellt övergrepp som medfört enbart obetydliga fysiska skador

finns inte. Ersättningsnivån för ideell skada i anledning av ett sexuellt övergrepp har såvitt kunnat utrönas prövats enbart i rättsfallet NJA 1962 s. 458 som alltså avgjordes med tillämpning av äldre skadeståndsrätt. I detta fall hade en flicka, som var omkring 5 1/2 år gammal, utsatts för våldtäkt och försök till dråp. Flickan hade genom brotten fått omfattande fysiska skador. Hon vårdades på sjukhus under sammanlagt ca 3 1/2 månad och var föremål för ett flertal läkarbehandlingar under inemot två år efter brotten. Till följd av skadorna hade flickan åtskilliga ärr på halsen. Flickan tillerkändes 10 000 kr. i ersättning för sveda och värk och 3 000 kr. för framtida men (skadorna på halsen). Vid fastställande av ersättningen fästes avseende vid att flickans lidande åsamkats henne genom brottsliga gärningar av synnerligen svår beskaffenhet. Omräknat i dagens penningvärde skulle ersättningen för sveda och värk uppgå till ca 40 000 kr.

När det gäller försäkringsersättning i anledning av skador vid trafikolyckor har inom trafikskadenämnden upprättats hjälptabeller för att bestämma ersättningsnivån på den del av ersättningen som utgår för sveda och värk. Enligt denna tabell var riktvärdena för 1982 knappt 2 000 kr. per månad för sjukhusvård vid svår skada, knappt 1 500 kr. per månad vid sjukhusvård för annan skada och drygt 850 kr. per månad för annan vård under sjuktiden.

Sedan 1979 kan den som utsatts för brott av statliga medel få brottsskadeersättning för personskador (se brottsskadelagen, 1978:413). Ansökan om brottsskadeersättning prövas av brottsskadenämnden. Under sin hittillsvarande verksamhet har nämnden haft att ta ställning till ett inte obetydligt antal fall av ersättning för sveda och värk efter ett sexuellt övergrepp. I sådana fall där övergreppet medfört smärre fysiska skador och en avgränsad period av psykiska besvär, som t. ex. sömnrubbingar, rädsla och otrygghet, tillämpar nämnden f. n. ett riktvärde på 6 000 kr. i ersättning för sveda och värk. Den högsta ersättningen som betalats ut för sveda och värk är 15 000 kr.

Kommittén vill i detta sammanhang framhålla vikten av att skadeståndsbeloppet för sveda och värk till ett offer för ett sexuellt övergrepp bestäms med hänsyn till de ofta avsevärda psykiska lidanden offret utstått genom brottet och inte främst med hänsyn till de – ofta mindre svåra – fysiska skador offret fått.

2 §

Enligt 2 § straffas för sexuellt tvång den som med olaga tvång förmår annan till sexuellt umgänge. Paragrafen omfattar vissa typer av brott som enligt gällande rätt utgör frihetskränkande otukt. Som framgår av paragrafen omfattar den inte sådana gärningar som enligt 1 § utgör våldtäkt.

Formuleringen *olaga tvång* anknyter till den definition som finns upptagen i 4 kap. 4 § BrB rörande brottet olaga tvång. Sådant tvång är att genom misshandel eller eljest med våld eller genom hot om brottslig gärning tvinga annan att göra, tåla eller underlåta något. Olaga tvång kan också bestå i hot att åtala eller ange annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande under förutsättning att tvånget är otillbörligt.

Som nämnts i specialmotiveringen till 1 § måste praktiskt taget varje form

av våldsanvändning anses utgöra sådant våld som avses i 1 §. När samlag har förekommit tillämpas därför 2 § i praktiken främst beträffande sådant olaga tvång som utgörs av hot som inte innebär trängande fara.

Sådant mindre allvarligt hot kan bestå i hot om en örfil eller annan form av misshandel av mindre omfattning. Det kan bestå i hot om att förstöra egendom eller i hot om stöld. Här är det alltså fråga om hot om brottslig gärning. Hot att lämna menligt meddelande om kvinnan för att förmå kvinnan till sexuellt umgänge blir också sexuellt tvång. Ett hot av detta slag kan vara att hota en kvinna med att för hennes man avslöja att hon varit otrogen eller med att för hennes omgivning avslöja att hon är dömd för visst brott. Om en man förmår en kvinna till sexuellt umgänge genom att hota att annars ange eller åtala henne för ett brott gör han sig också skyldig till sexuellt tvång. En sådan situation kan tänkas uppstå om en arbetsgivare upptäcker att hans kassörska gjort sig skyldig till förskingring eller om en affärsinnehavare avslöjar en kvinnlig snattare. Alla dessa typer av hotelser innebär olaga tvång som inte är så allvarligt att det kan betecknas som råntvång.

Uttrycket olaga tvång omfattar alla typer av hot om brottslig gärning och alltså även den typ av hotelser som avses i 1 §, nämligen hot som innebär trängande fara. Detta betyder att man skall döma för sexuellt tvång t. ex. då någon genom hot om allvarlig misshandel – eller annan för av råntvång – förmår annan till en form av sexuellt umgänge som inte kan likställas med samlag. Ett exempel på det är att en man genom våld förmår en kvinna att onanera åt honom. Offrets beteende före övergreppet saknar dock helt betydelse för gränsdragningen mellan 1 och 2 §§.

Gränsdragningen mellan 1 och 2 §§ görs alltså enligt följande schema. 1. Råntvång och samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge = våldtäkt. 2. Råntvång och annat sexuellt umgänge än sådant som kan jämföras med samlag = sexuellt tvång. 3. Lindrigare tvång eller hot och alla former av sexuellt umgänge = sexuellt tvång.

Bestämmelsen om sexuellt tvång omfattar både heterosexuella och homosexuella övergrepp. Bestämmelsen är med andra ord könsneutral.

För sexuellt tvång kan dömas till fängelse högst fyra år. Detta är samma straffskala som är föreskriven i gällande rätt för frihetskränkande otukt.

Försök till sexuellt tvång är straffbart enligt 11 §.

För åtal för sexuellt tvång krävs till skillnad från vad som är fallet enligt gällande rätt inte angivelse från målsäganden. Inte heller finns någon särskild preskriptionstid föreskriven.

3 §

För sexuellt utnyttjande dömes den som förmår annan till sexuellt umgänge genom att grovt missbruka den andras beroende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge. Bestämmelsen ger straffrättsligt skydd åt envar oberoende av ålder. Sådant utnyttjande är idag straffbart som frihetskränkande otukt enligt 6 kap. 2 § BrB.

Som närmare anges i specialmotiveringen till 4 § föreslår kommittén ett ovillkorligt förbud för vissa vuxna, bl. a. vårdnadshavare, att ha sexuellt umgänge med en underårig. Andra vuxna – lärare, övervaknings- eller

tillsynspersonal vid frivillig vård etc. – kan i vissa fall ha ett starkt inflytande över ungdomar. Om den vuxne grovt missbrukar den yngres beroendeställning till att skaffa sig sexuellt umgänge med den unge kan han inte dömas för sexuellt utnyttjande av underårig. Han kan däremot straffas enligt förevärande bestämmelse.

Enligt den föreslagna lagtexten förutsättes, liksom enligt gällande lag, att gärningsmannen ”förmår” den andre till sexuellt umgänge. Det fordras alltså en viss aktivitet från gärningsmannens sida för att straffansvar skall kunna inträda. Som framgår av lagtexten omfattar paragrafen både heterosexuellt och homosexuellt umgänge. Den är tillämplig också i situationer då en vuxen kvinna sexuellt utnyttjar någon – man eller kvinna – som står i beroendeförhållande till kvinnan i fråga.

Beträffande den närmare innebörden av uttrycket ”sexuellt umgänge” hänvisas till vad som anförts i specialmotiveringen till 1 §.

Enligt paragrafen skall offret befinna sig i en *beroende ställning*. Detta innebär att om någon grovt har missbrukat en vuxens beroende ställning till att skaffa sig sexuellt umgänge med denne skall han dömas enligt denna bestämmelse. I förhållande till gällande rätt, som rubricerar dessa förfaranden som frihetskränkande otukt, innebär detta inte någon förändring. Den beroende ställningen kan ha sin grund i ett flerårigt beroende, såsom exempelvis ett förhållande förälder/barn, styvförälder/styvbarn i de fall barnet efter uppnådd myndighetsålder bor kvar i hemmet eller av annan anledning är beroende av föräldern/styvföräldern. Beroendet kan bero på de emotionella bindningar som finns mellan parterna. Man kan t. ex. tänka sig att lagbudet blir tillämpligt när en dominerande och viljekraftig fader utnyttjar sin vuxna dotters emotionella beroende för att förmå henne till ett samlag som hon innerst inne inte vill vara med om.

Den beroende ställningen kan också ha sin grund i ekonomiska mellanhavanden. Ett ofta anfördt exempel kan vara den situationen att en arbetsgivare eller arbetsledare förmår en anställd till sexuellt umgänge. Missbruket måste emellertid i ett sådant fall vara på visst sätt kvalificerat t. ex. så att gärningsmannen hotar den andre med avsked eller uppsägning om denne inte går med på att ha sexuellt umgänge med gärningsmannen. Beroendeförhållandet kan också ha sin grund i ett lydnadsförhållande eller i den ställning som en person omhändertagen för kriminalvård eller annan samhällsvård intar i förhållande till de tjänstemän som har att svara för vården. Vidare kan en vuxen på grund av tillfällig eller kronisk psykisk insufficiens, som inte är så allvarlig att ett hjälplöst tillstånd kan sägas föreligga, ha svårigheter att handla enligt sin egen vilja då han blir föremål för sexuella närmanden från en person med stort inflytande över hans välfärd. För att en handling skall kunna sägas innefatta ett grovt missbruk av beroende ställning bör dock regelmässigt krävas att missbruket framstår som ett maktövertagande mot en svagare person.

Den andra huvudgruppen av fall som avses i 3 § är att någon förmår annan till sexuellt umgänge genom att otillbörligt utnyttja att den andra befinner sig i hjälplöst tillstånd. Det hjälplösa tillståndet kan bero på psykisk sjukdom eller utvecklingsstörning men också på andra faktorer såsom exempelvis fysiskt handikapp, alkohol- eller narkotikabrusning eller påverkan av sömnmedel.

För att ett handlande i dessa fall skall vara straffbart som sexuellt utnyttjande krävs att det framstår som ett *otillbörligt* utnyttjande. Tolkningen av vad som skall anses som ett otillbörligt utnyttjande bör ses mot bakgrunden av att attityderna till sexualitet hos psykiskt sjuka och utvecklingsstörda har förändrats. Numera erkänns att dessa människor har rätt till sexualliv på samma villkor som gäller för andra människor. Tillämpningen av bestämmelsen bör därför reserveras för fall av klara övergrepp.

I begreppet *utnyttja* ligger att det krävs orsakssamband mellan det hjälplösa tillståndet hos offret och dennes detagande i det sexuella umgänget.

Som exempel på *hjälplost tillstånd* nämns i lagtexten till att börja med psykisk sjukdom och utvecklingsstörning. Avsikten har varit att med dessa begrepp ersätta de nuvarande uttryckssätten sinnessjuk resp. sinnesslö. Någon ändring i sak har inte varit åsyftad.

Som framgår av lagtexten skall det hjälplösa tillståndet vara en följd av den psykiska sjukdomen resp. utvecklingsstörningen. Detta betyder att det krävs viss nivå på sjukdomen resp. störningen. Detta medför att sexuella förbindelser med lindrigt utvecklingsstörda inte kommer att omfattas av paragrafen.

Efter denna exemplifiering av olika situationer slutar lagtexten med att tala om att offret av *annan orsak* kan befinna sig i hjälplöst tillstånd. Som exempel härpå kan nämnas att en kvinna druckit sig mer eller mindre redlös berusad och att en man utnyttjar hennes redlösa tillstånd till att genomföra ett samlag med henne. I detta sammanhang bör uppmärksammas, att om mannen i fråga har lurat kvinnan att förtära något som utan att hon visste om det innehöll t. ex. narkotika och det leder till att kvinnan blir redlös blir det fråga om ansvar för våldtäkt ifall mannen utnyttjar situationen till att genomföra ett samlag.

För sexuellt utnyttjande kan dömas till fängelse högst fyra år. Detta innebär ingen förändring i förhållande till gällande rätt. Försök till sexuellt utnyttjande är straffbart enligt 11 §.

4 §

Den som har sexuellt umgänge med någon som är underårig och *står under hans fostran* dömes enligt 4 § första stycket för sexuellt utnyttjande av underårig. Förbudet avser i första hand sexuellt umgänge mellan en underårig och hans/hennes vårdnadshavare. Även en vuxen person som formellt inte har del i vårdnaden men som faktiskt intar en vårdnadsposition gentemot den unge omfattas av förbudet. Som exempel på sådan vuxen kan nämnas den som sammanbor eller är gift med den underåriges vårdnadshavare samt förälder som saknar del i vårdnaden men som har formell eller faktisk umgängets rätt med den underåriga. Slutligen kan nämnas vuxna som utan att den underåriga omhändertagits för samhällsvård tjänstgör som fosterförälder för den unge.

Bestämmelsen innebär vidare att den som enligt *myndighets beslut* har att svara för vård, övervakning eller tillsyn av underåriga inte får ha sexuellt umgänge med den underåriga. Härmed avses sådana situationer då ett

omhändertagande av den unge skett enligt särskild lagstiftning angående samhällsvård. För den ålderskategori det här gäller är det i första hand fråga om omhändertagande enligt lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga med placering i enskilt hem eller hem för vård av unga. Även omhändertagande enligt lagen (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall, enligt den s. k. omsorgslagen (1967:940) eller – i enstaka fall – omhändertagande inom kriminalvårdens ram omfattas av bestämmelsen. Detta betyder att vuxna personer, som efter beslut om sådant omhändertagande, har att utöva tillsyn över den underåriga under inga omständigheter får ha sexuellt umgänge med den unge, således inte ens om den unge helt frivilligt inlåter sig på den sexuella förbindelsen.

Som framgår av lagtexten skall första stycket inte tillämpas, om t. ex. en styvfader genom olaga tvång förmår sin styvdotter till sexuellt umgänge. Då dömes i stället enligt 2 § för sexuellt tvång – eller om förutsättningarna för det är uppfyllda – för våldtäkt enligt 1 §. Skulle en vårdnadshavare förfara på det sätt som anges i 3 §, dömes på motsvarande sätt för sexuellt utnyttjande och inte enligt 4 § första stycket för sexuellt utnyttjande av underårig. Har en vårdnadshavare sexuellt umgänge med någon som inte fyllt 15 år och som står under hans vårdnad, skall straff för sexuellt utnyttjande av underårig ifrågakomma. Bestämmelsen i 5 § om sexuellt umgänge med barn skall alltså inte tillämpas i det fallet, vilket framgår av lagtexten i 5 §.

Bestämmelsen i 4 § är tillämplig på både hetero- och homosexuella handlingar. Regeln har en snävare räckvidd än den bestämmelse i 6 kap. 4 § BrB som för närvarande ger ett straffrättsligt skydd för ungdomar i åldersgruppen 15–17 år. Förslaget innebär nämligen bl. a. att sexuella förbindelser mellan lärare och elever i åldern 15–17 år i princip avkriminaliseras. Skälen till att straffansvaret har begränsats har redovisats i den allmänna motiveringen (avsnitt 7.4.1). Detta innebär dock inte att t. ex. lärare alltid har rätt att inleda en sexuell förbindelse med elever i åldern 15–17 år. Den som har ett starkt inflytande över den unge och som grovt missbrukar den unges beroendesituation till att skaffa sig sexuellt umgänge med honom kan straffas enligt 3 §. Den som använder sig av olaga tvång till att skaffa sig sexuellt umgänge med en underårig skall dömas för våldtäkt eller sexuellt tvång. Detta innebär att vissa sexuella förbindelser mellan lärare och elever i åldern 15–17 år fortfarande kriminaliseras om de ter sig som sexuella övergrepp från lärarens sida.

Innebörden av uttrycket sexuellt umgänge har behandlats i specialmotiveringen till 1 §.

För sexuellt utnyttjande av underårig kan dömas till fängelse högst fyra år. Samma straffskala gäller i dag för otukt med ungdom.

Andra stycket innehåller bestämmelser om att grova fall av sexuellt utnyttjande av underårig skall föranleda fängelse inom latituden två till åtta år. Bestämmelsen är avsedd att i viss utsträckning ersätta nuvarande 6 kap. 3 § andra stycket BrB.

Andra stycket tar främst sikte på fall när en vårdnadshavare eller den som har del i den faktiska vårdnaden av en underårig utnyttjat denne sexuellt vid upprepade tillfällen. Vid bedömningen av om brottet är grovt skall hänsyn också tas till om barnet lidit psykisk eller fysisk skada av övergreppet.

Som förut nämndes skall man döma för sexuellt tvång resp. sexuellt

utnyttjande, om förutsättningarna för det är uppfyllda, och inte för sexuellt utnyttjande av underårig även om brottsrekvisiten i 6 kap. 4 § BrB i och för sig täcker gärningen i fråga. Av andra stycket i 6 kap. 4 § framgår emellertid att detta inte gäller vid grova fall av sexuellt utnyttjande av underårig. Detta sammanhänger med att straffskalan för våldtäkt (dock ej grov våldtäkt), sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande är lindrigare än straffskalan för grova fall av sexuellt utnyttjande av underårig. Om en styvfader vid upprepade tillfällen och med användande av lindrigare olaga tvång förmår sin 14-åriga styvdotter till samlag, skall man alltså döma för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och inte för sexuellt tvång. Är tvånget sådant som avses i 1 § skall man också döma för grovt sexuellt utnyttjande av underårig såvida inte gärningen är att hänföra till grov våldtäkt. I det senare fallet skall man nämligen döma för grov våldtäkt och inte för grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Det sammanhänger med att straffskalan för grov våldtäkt är strängare än den som gäller för grovt sexuellt utnyttjande av underårig.

Försök till sexuellt utnyttjande av underårig är straffbart enligt 11 §. Vid grova fall av sexuellt utnyttjande av underårig är också förberedelse och stämpling straffbart.

Ansvar skall enligt 10 § ådömas även den som inte insåg men hade skälig anledning antaga att den unge inte hade uppnått 18 års ålder.

5 §

Enligt 5 § straffas den som har sexuellt umgänge med barn som inte fyllt 15 år. Straffskyddet för barn under 15 år är ovillkorligt. Som närmare utvecklas i anslutning till 12 § rörande särskild åtalsprövning finns möjlighet för åklagaren att underlåta åtal i vissa fall av sexuellt umgänge med barn. Sådan möjlighet ges då skillnaden i ålder mellan gärningsmannen och barnet är obetydlig eller då det sexuella umgänget utgör ett led i en fastare förbindelse.

För att straff skall ifrågakomma räcker det med att ett sexuellt umgänge med barn under 15 år har förekommit. Beträffande innebörden av begreppet sexuellt umgänge hänvisas till 1 §. För straffbarhet fordras också att gärningsmannen har haft uppsåt, vilket bl. a. innebär att han i princip skall ha känt till att barnet inte fyllt 15 år. I detta hänseende har emellertid i 10 § en jämkning gjorts såtillvida att ansvar skall ådömas också den som inte insåg men hade skälig anledning att anta att barnet inte hade fyllt 15 år.

Omständigheterna vid brottet kan naturligtvis variera mycket beroende på bl. a. barnets ålder och känslighet samt det sexuella övergreppets art. De allvarigare sexuella övergreppen mot barn innefattar så gott som alltid moment som gör att gärningen inte skall hänföras till sexuellt umgänge med barn utan till något annat brott som regleras i 6 kap. BrB. Det kan t. ex. bli fråga om ansvar för våldtäkt, sexuellt tvång eller sexuellt utnyttjande av underårig.

Mot bakgrund av att de allvarigaste sexuella övergreppen mot barn regelmässigt straffas enligt något av de tidigare angivna lagrummen i BrB har kommittén funnit att straffskalan för sexuellt umgänge med barn bör ändras, så att straffet blir fängelse i högst två år (f. n. fängelse i högst fyra år se 6 kap. 3 § BrB). Nuvarande särskilda straffskala rörande grova fall ersätts i

förslaget med regeln i 4 § andra stycket om en straffskala på två-åtta års fängelse vid grova fall av sexuell utnyttjande av underårig.

Försök till sexuell umgänge med barn är straffbart enligt 11 §.

6 §

För sexuell ofredande av barn dömes enligt förslaget när någon sexuell berör barn under 15 år, utan att det kan anses som sexuell umgänge. I denna del överensstämmer förslaget med gällande rätt (6 kap. 6 § BrB).

Vad som skall anses som sexuell umgänge framgår av specialmotiveringen till 1 §. Alla beröringar med sexuell inriktning är sålunda inte att betrakta som sexuell umgänge. Som exempel på en handling som utgör sexuell ofredande men inte sexuell umgänge kan tas det fallet att en vuxen person av sexuell intresse mer flyktigt berör ett barns könsorgan.

Vidare straffbeläggs enligt förslaget i samma utsträckning som enligt gällande rätt blottande inför barn. Blottande inför vuxen person har däremot inte föreslagits utgöra ett straffbart sexuell övergrepp. I detta avseende innebär förslaget en inskränkning av straffbarheten. Skälen för avkriminaliseringen i denna del har närmare redovisats i den allmänna motiveringen, avsnitt 7.6.

En nyhet i förslaget är kriminaliseringen av gärningar som innebär att någon förmår ett barn att företa eller medverka i handlingar med sexuell innebörd. Härmed avses handlingar som inte innefattar vare sig beröring av barnet eller blottande inför barnet men som ändå har en klar sexuell innebörd. Det skall med andra ord röra sig om en handling som utan att innefatta beröring har en klar och för en vuxen person otvetydig sexuell prägel. Ett typexempel på sådan handling är att barnet utnyttjas som modell för framställning av pornografisk bild. Den som skildrar barn i sådan bild kan i dag dömas för barnpornografibrott enligt 16 kap. 10 a § BrB. En förutsättning för ansvar enligt nämnda bestämmelse är dock att gärningsmannen har uppsåt att bilden sprides. I typfallet innebär detta att gärningsmannen har ett kommersiellt intresse av fotograferingen. Saknas spridningsuppsåt kan gärningen inte straffas. Enligt kommitténs förslag till utformning av 6 kap. 6 § BrB blir framställandet av sådan bild straffbar även då spridningsuppsåt saknas under förutsättning att bilden framställs efter levande modell. Denna bestämmelse kommer då att omfatta handlingar som innebär att någon framställer pornografiska bilder av barn för eget bruk. Kommittén har uppmärksammat ett exempel i praxis på en sådan handling som utfördes på följande sätt. En man i medelåldern uppmanade en 14-årig pojke att ha "samlag" med en uppblåst docka. Pojken följde mannens uppmaning varvid mannen fotograferade "samlaget". Intet i målet tydde på att mannen hade något uppsåt att sprida bilden. Saknas sådant uppsåt kan gärningen inte straffas i dag. Enligt kommitténs förslag till utformning av 6 kap. 6 § BrB blir framställandet av sådan bild straffbar även då spridningsuppsåt saknas under förutsättning att bilden framställs efter levande modell.

Även i de fall ett barn förmås till sexuell posering utan samband med att det avbildas i pornografisk bild skall man döma för sexuell ofredande av barn. Detta får till följd att en handling som beskrivits i exemplet ovan som

”samlag” med en uppblåst docka blir straffbar även om fotograferingsmomentet skulle saknas. Detta gäller också i fall då barnet inte utsatts för vare sig tvång eller annan otillbörlig påverkan för att medverka.

Det är viktigt att understryka att straff för sexuellt ofredande av barn kan förekomma endast när den vuxnes handling har sexuell inriktning i den meningen att det är fråga antingen om att reta eller tillfredsställa den vuxnes sexualdrift eller om att förmå barnet till handlingar med klar och otvetydig sexuell innebörd. Om sålunda, för att ta ett exempel, vuxna under lek med barn kommer att beröra barnets blottade könsorgan blir det inte fråga om straffansvar. Detsamma gäller självfallet om en vuxen person fotograferar ett naket barn utan att fotografiarrangemanget har sexuell innebörd. Skulle fotograferingen ske i syfte att sprida bilden kan det däremot i vissa fall bli fråga om ansvar för barnpornografibrott.

Exemplen visar alltså att brottet sexuellt ofredande av barn i de fall någon beröring förekommer eller någon blottar sig inför barnet förutsätter att gärningsmannens (eller en medverkandes) sexualdrift stimuleras genom den handling barnet utsätts för.

Straffet för sexuellt ofredande av barn är enligt förslaget böter eller fängelse i högst ett år. Detta motsvarar den straffskala som i dag gäller för otuktigt beteende. Ansvar skall enligt 10 § ådömas även den som inte insåg men hade skäligen anledning att anta att barnet var under 15 år.

Kommittén föreslår inte att bestämmelserna i 16 kap. 10 a § BrB om barnpornografibrott skall ändras. Detta betyder att en gärning i vissa fall kan vara straffbar enligt både 6 kap. 6 § och 16 kap. 10 a §. Ett nära till hands liggande exempel är att gärningsmannen förmår ett barn att företa en sexuell handling – t. ex. onani – och samtidigt fotograferar barnet i uppsåt att sprida bilden. I det fallet är det fråga om lagkonkurrens, dvs. det föreligger ett brott men två lagbestämmelser skall åberopas i domen. Det kan i detta sammanhang nämnas att bilden, om den är avsedd att spridas i tryckts skrift, kan konfiskeras (7 kap. 4 § 12 p och 7 § 1 st tryckfrihetsförordningen).

Som närmare utvecklas i anslutning till specialmotiveringen till 12 § rörande särskild åtalsprövning finns möjlighet för åklagaren att underlåta åtal i vissa fall av sexuellt ofredande av barn.

7 §

För koppleri dömes den som främjar eller på ett otillbörligt sätt ekonomiskt utnyttjar att annan upptar tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning.

Med *främjande* avses detsamma som i den nu gällande koppleribestämmelsen. Främjandet kan ske på många olika sätt. Det kan exempelvis ske genom att lämna anvisning på prostituerades adresser eller genom att hålla en bordell. Även en psykisk påverkan på annan varigenom denne beslutar sig för otuktigt levnadssätt kan utgöra ett främjande. Som framgår av rättsfallet NJA 1982 s. 198 krävs dock att den psykiska påverkan inte är alltför obetydlig, den måste verksamt ha bidragit till den andres beslut att prostituera sig. Det krävs inte att gärningsmannens åtgärd i det enskilda fallet lett till att annan haft en prostitutionsförbindelse. Det är tillräckligt att övriga brottsrekvisit är uppfyllda och att gärningsmannen skapat möjlighet eller underlättat för annan att ha tillfällig sexuell förbindelse mot betalning. (Jfr

kommentar till BrB, 4:e uppl., s. 279.)

Den prostitution som ibland förekommer i anslutning till sexklubbar sker i allmänhet i avskilda rum i anslutning till eller i närheten av klubblokalen. I vissa fall kan då ansvar för koppleri inträda för klubbägaren. Om denne känner till prostitutionsverksamheten och ställer lokal till förfogande har han främjat prostitution på ett sådant sätt att han gjort sig skyldig till straffbar handling.

Vad gäller andra former av prostitution i större skala med många prostituerade sker den i allmänhet så att någon enskild person framstår som ledande på sådant sätt att han måste anses främja prostitutionsverksamheten.

Till skillnad från vad som är fallet enligt gällande rätt är även en enstaka främjande handling straffbar som koppleri under förutsättning att gärningsmannen genom handlingen berett annan möjlighet till prostitution som är beaktansvärt gynnsammare än om handlingen inte företagits. Detta har till följd bl. a. att en hyresvärd som hyr ut en lägenhet till en kvinna och vid uthyrningen har vetskap om att kvinnan inte avser att använda lägenheten som bostad utan som lokal för ett s. k. massageinstitut kan dömas för koppleri. Handlingen bedöms då som koppleri även om hyresvärderna inte betingat sig extra betalning utöver den för orten normala hyran. Vidare kan en ansvarig utgivare för en tidning fällas till ansvar om han vid ett enstaka tillfälle tillåter införandet av en annons som enligt sin ordalydelse är ett utbudande av prostituerads tjänster.

Även om någon inte främjat annans verksamhet som prostituerad kan han dömas till ansvar, nämligen om han i stället ekonomiskt utnyttjar annans prostitution. Straffbarhet inträder sålunda i och med att någon på annans verksamhet som prostituerad skaffar sig fördelar utan vederlag eller mot vederlag som står i missförhållande till vad han å sin sida presterat. Den typiska formen av koppleri där gärningsmannen inte aktivt främjar annans verksamhet som prostituerad men ändå har ekonomisk vinning av hennes verksamhet är när en man, som sammanbor eller är gift med en prostituerad, låter sig i mer eller mindre hög grad underhållas av kvinnan (jfr NJA 1982 s. 198). Det behövs emellertid inte att detta sker regelbundet. Den som vid ett enstaka tillfälle ekonomiskt utnyttjar en prostituerad gör sig skyldig till koppleri under förutsättning att utnyttjandet framstår som otillbörligt. Ett exempel: Någon begär att bli bjuden på restaurang av en prostituerad med insikt om att kvinnan betalar med pengar som hon tjänat på sin prostitution. När initiativet att ge en mindre ekonomisk förmån eller gåva kommer från den prostituerade kvinnan kan man däremot inte tala om ett otillbörligt utnyttjande från den som tar emot förmånen.

Av uttrycket "ekonomisk utnyttja" kanske inte klart framgår att det inte är straffbart, om t. ex. en fastighetsägare mot normal hyra hyr ut en lägenhet som *bostad* till en prostituerad. För att uppnå att förfarandet inte bedöms som straffbart har kommittén ansett sig böra ange i lagtexten att det ekonomiska utnyttjandet skall ske på ett otillbörligt sätt.

Den tredje straffbara formen av koppleri är att gärningsmannen förleder annan att prostituera sig. Den nuvarande åldersgränsen på 20 år har alltså slopats. Bestämmelsen innebär att varje form av övertalning eller annan psykisk påverkan till prostitution straffbeläggs. Det bör dock uppmärksam-

mas att påverkan skall ta sikte på att förmå den andre att med en tredje person uppta en tillfällig sexuell förbindelse *mot betalning*. Det är alltså inte straffbart om en person försöker övertala en annan att ha samlag med en tredje person. Men så fort övertalningen går ut på att den andre skall ta betalt inträder straffbarhet. Om en person A försöker övertala en annan, B, att mot betalning ha sexuellt umgänge med A kan straff inträda enligt 9 §, nämligen om B är under 18 år. Förfarandet omfattas emellertid inte av 7 § första stycket andra meningen.

Som förut framhölls kan uttrycket "främja" också innefatta vissa former av psykisk påverkan. Man skulle därför kunna ifrågasätta, om man alls behöver ha reglerna om förledande i första stycket andra meningen. Enligt kommitténs mening är det emellertid angeläget att verkligen åstadkomma, att olika former av övertalningar kommer att omfattas av straffbudet. Detta framgår tydligt med den reglering kommittén föreslår. Skulle andra meningen i första stycket slopas uppkommer risk för att straffbudet i praxis kommer att begränsas på ett olyckligt sätt.

▲ Syftet med paragrafen är att försvåra olika former av prostitution. I första stycket definieras prostitution så att det skall vara fråga om en tillfällig sexuell förbindelse mot betalning. Med uttrycket "betalning" har kommittén avsett betalning i pengar. Kommittén har emellertid inte velat i lagtexten ange att det skall vara fråga om kontant betalning eftersom även därmed jämförlig betalning såsom betalning med check bör omfattas av bestämmelsen. Om ersättningen består i t. ex. pälsar eller smycken är det dock inte fråga om "betalning" i lagtextens mening.

▲ Som framgår av lagtexten faller olika former av fastare förbindelser utanför det straffbara området (det är inte fråga om *tillfällig* sexuell förbindelse).

▲ Enligt gällande rätt är det straffbart att främja eller utnyttja annans otuktiga levnadssätt, dvs. vanemässiga utomäktenskapliga förbindelser av tillfällig natur. Förslaget däremot tar enbart sikte på åtgärder som främjar eller utnyttjar att annan har tillfälliga sexuella förbindelser mot betalning, dvs. prostitutionskontakter. Att främja eller utnyttja andra sexuella kontakter än prostitutionskontakter är således inte straffbart som koppleri. I enlighet med denna inställning har också det särskilda brottet främjande av otukt (6 kap. 7 § tredje stycket BrB) slopats i förslaget.

▲ I bestämmelsens *andra stycke* regleras det fallet att en hyresvärd först efter att ha med hyresrätt upplåtit en lägenhet får kunskap om att lägenheten av hyresgästen inte används som bostad utan helt eller väsentligen för prostitutionsverksamhet.

▲ Kommittén har föreslagit ändring i hyreslagen enligt vilken en hyresgäst skall anses ha förverkat hyresrätten till sin lägenhet om den väsentligen används för prostitutionsverksamhet.

Den föreslagna straffregeln, som rör hyresförhållanden, har tillkommit för att förmå mindre nogräknade hyresvärdar att begagna sig av hyreslagens möjlighet att säga upp hyresavtalet med den hyresgäst som begagnar lägenheten för prostitutionsverksamhet. Enligt bestämmelsen krävs att en hyresvärd för att undgå straffansvar skall antingen förmå hyresgästen att upphöra med prostitutionsverksamhet i den förhyrda lägenheten eller säga upp hyresavtalet. För straffbarhet krävs vidare att hyresvärden kan bevisas

ha kunskap om vad lägenheten används till.

Tillägget i denna del öppnar möjlighet att på ett effektivt sätt motverka poseringsateljéer och bordeller. När polisen eller de sociala myndigheterna får kännedom om att sådan verksamhet förekommer i en lägenhet, kan hyresvärden underrättas om förhållandet. Hyresvärden blir då skyldig att säga upp hyresavtalet och begära handräckning för att få bort hyresgästen från lägenheten. Gör värden inte det kan han göra sig skyldig till koppleri (förutsatt givetvis att uppgifterna om bordellverksamhet etc. är i sak riktiga).

En svårighet vad gäller en sådan straffrättslig reglering kan tyckas ligga i det förhållandet att många fastighetsägare är aktiebolag. Något hinder för att straffa den som de facto har ansvaret för en fastighetsägares underlåtenhet att begagna de legala möjligheterna att säga upp ett hyreskontrakt torde dock inte finnas. I andra sammanhang, som exempelvis vid brott vid uppbördslagen (81 § uppbördslagen/1953:272/) är vanligt att gärningsmannen är en juridisk person. I dessa fall har styrelsemedlem eller delägare med avgörande inflytande över bolagets skötsel fällts till ansvar (se NJA 1973:587 och NJA 1979:555). Detsamma bör bli fallet i det nu aktuella sammanhanget.

8 §

I denna bestämmelse behandlas grova fall av koppleri. Bedömningen av i vilka fall koppleri är att anse som grovt skall ske enligt samma kriterier som enligt gällande rätt. Som exempel har i lagtexten angivits fall där koppleriverksamheten haft stor omfattning eller där gärningsmannen hänsynslöst utnyttjat annan. Ett sätt att hänsynslöst utnyttja annan kan vara att begagna sig av eller åstadkomma drogberoende hos en kvinna för att förmå henne att prostituera sig till vinning för gärningsmannen. Ett annat sätt kan vara att utsätta henne för misshandel i syfte att få henne att fortsätta eller inleda en verksamhet som prostituerad.

Straffskalan för grovt koppleri är densamma som enligt gällande rätt.

9 §

Denna bestämmelse kriminaliserar prostitutionskontakter med den som är under 18 år. I likhet med vad som är fallet i gällande rätt är sådan förbindelse straffbar. I sak överensstämmer stadgandet helt med nuvarande 6 kap. 8 § BrB.

10 §

Denna bestämmelse motsvarar helt gällande rätts stadgande i 6 kap. 9 §.

11 §

Enligt kommitténs förslag skall försök vara straffbart vid brott mot 1-5 §§ samt mot 7 och 8 §§. Detta är en utvidgning i förhållande till gällande rätt som straffbelägger försök enbart vid brott mot 1, 3 och 4 §§ (våldtäkt/våldförande, otukt med barn och otukt med ungdom).

Den praktiska effekten av kommitténs förslag till utvidgning i denna del blir främst att sådana gärningar som i dag är försök till frihetskränkande otukt och koppleri och är straffria blir kriminaliserade som försök till antingen sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande eller koppleri. I övrigt innebär kommitténs förslag i stort sett ingen ändring i förhållande till gällande rätt.

Inga sedlighetsbrott är i dag straffbara på förberedelse- eller stämplingsstadiet. Enligt kommitténs förslag skall förberedelse och stämpling till brott vara straffbart vid brott mot 1 § samt mot 4 § 2 st. och 8 § (våldtäkt, grov våldtäkt, grov sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri).

Handlingar som utgör förberedelse till brott utan att gärningsmannen uppnått försökspunkten kan tänkas förekomma i vissa fall. Ett exempel kan vara att några män tillsammans planlägger en gruppvåldtäkt, utser ett offer, lyckas få offret till en från gärningsmännens synpunkt lämplig plats men ändå blir avbrutna innan något övergrepp har inletts. Det kan också röra sig om ett fall där någon eller några personer anskaffar lokaler för bordellverksamhet och söker knyta lämpliga kontakter med presumtiva kunder men där bordellverksamheten av någon oförutsedd anledning inte realiserar.

Kommitténs förslag till en utvidgning av det straffbara området på försöks- resp. förberedelse- och stämplingsstadiet föranleds i första hand av den principiella uppfattningen att en kriminalisering på försöks- och förberedestadiet skall ske när det gäller så pass allvarliga brott som det här är fråga om. Det kan erinras om att försök till misshandel samt förberedelse och stämpling till grov misshandel straffas (straffskala: fängelse högst två år resp. fängelse ett-tio år) liksom också förberedelse och stämpling till rån (straffskala: fängelse ett-sex år).

12 §

Denna bestämmelse reglerar möjligheten att underlåta åtal vid brott riktat mot den som är under 15 år.

I gällande rätt finns möjlighet för åklagare att underlåta åtal vid otukt med barn och otukt med ungdom samt försök till sådant brott när gärningsmannen är obetydligt äldre än målsäganden och åtal inte är påkallat ur allmän synpunkt.

Kommitténs förslag innebär vissa jämkningar i förhållande till gällande rätt.

Brottet sexuellt utnyttjande av underårig har betydligt snävare tillämpningsområde än gällande rätts bestämmelse om otukt med ungdom. För de gärningsmän som kan komma att dömas för detta brott torde sådana förutsättningar som anges i förevarande bestämmelser om åtalsunderlåtelse aldrig föreligga. Av denna anledning är paragrafen inte tillämplig vid brottet sexuellt utnyttjande av underårig.

De brott där åklagare i vissa fall skall underlåta åtal har i förslaget begränsats till sexuellt umgänge med barn och sexuellt ofredande av barn. Dessa brott har sina närmaste motsvarigheter i gällande rätts bestämmelser rörande otukt med barn och otuktigt beteende, vilket senare brott inte enligt

ordalydelsen av den nuvarande särskilda åtalsregeln omfattas av möjligheten till åtalsunderlåtelse.

I kommitténs förslag slås vidare fast att medverkan till viss gärning inte skall åtalas i de fall då gärningsmannens handlande inte skall åtalas. I medverkansfallet skall man alltså inte undersöka relationen mellan den medverkande och offret utan avgörande är i stället relationen mellan gärningsmannen och offret.

Vid försök till brott skall bedömningen av om åtal skall väckas ske enligt samma grunder som vad gäller fullbordade brott, dvs. avgörande är relationen mellan den som företar försöket och det tilltänkta offret.

De fall av sexuella handlingar mot barn där åtal inte skall väckas är av två kategorier. Den ena kategorien – som i stort sett motsvarar gällande rätts bestämmelse på området – utgörs av sexuella handlingar mellan två tonåringar som skiljer sig obetydligt i ålder. Något krav på att den sexuella handlingen skall utgöra ett led i en fastare förbindelse föreligger inte.

Den andra kategorien utgörs av sexuella handlingar som sker inom ramen för en tämligen fast förbindelse mellan barnet och gärningsmannen. Självfallet skall barnet i dessa fall ha uppnått köns mogen ålder. Förbindelsen skall vara att jämföra med en vanlig förbindelse mellan man och kvinna grundad på en ömsesidig önskan med den enda skillnaden att den yngre kontrahenten ännu inte har uppnått 15 års ålder. Beträffande gärningsmannens ålder anges inte något i lagtexten. Bestämmelsen i denna del är dock främst riktad på förbindelser där den äldre parten är i övre tonåren eller i 20-årsåldern men där åldersskillnaden ändå inte kan anses obetydlig. Ju större åldersskillnaden är mellan barnet och gärningsmannen desto försiktigare måste man vara vid bedömningen av om den aktuella förbindelsen kan anses vara grundad på ömsesidig önskan. En stor åldersskillnad – åtta till tio år – kan utgöra ett tecken på att barnet handlat under inflytande av en känsla av förpliktelse eller tvång. I sådana fall bör åtal väckas.

I sista stycket av bestämmelsen anges att åtal i vissa fall skall väckas även om förhållandena varit sådana som anges i någon av punkterna 1 eller 2 om så är påkallat ur allmän synpunkt. Som exempel på sådana fall kan nämnas att en 17-årig pojke utsätter en 14-årig flicka för sexuella handlingar utan att använda sig av tvång men i fullt medvetande om att hon hyser motvilja för handlingarna. Det kan också röra sig om en förbindelse mellan en man i 30-årsåldern och en flicka under 15 år som i och för sig alldeles oomtvistligt uppkommit i enlighet med flickans önskan men där det med tanke på mannens ålder ter sig stötande att inte ingripa.

Skulle det någon gång inträffa att åtal väcks men omständigheter därefter kommer fram som – om de hade varit kända tidigare – skulle ha lett till att beslut fattats om åtalsunderlåtelse skall åklagaren lägga ned åtalet (jfr 20 kap. 7 a § RB). Enbart en ändring av bedömningen av redan kända omständigheter kan emellertid inte leda till att åtalet läggs ner.

Ikraftträdande

Enligt kommitténs mening behövs inte några särskilda övergångsregler vid ikraftträdandet av den nya lydelsen av 6 kap. BrB. Därav följer att allmänna bestämmelser rörande införande av ny lag på straffrättens område blir att

tillämpa. De bestämmelser som är av intresse i detta sammanhang är 5, 7 och 12 §§ brottsbalkens promulgationslag (BrP).

Beträffande 5 § andra stycket BrP bör framhållas att lagrummet förutsätter att man vid bedömandet av om en ny lag leder till lindrigare straff skall göra en jämförelse mellan de resultat till vilka man kommer i det konkreta fallet genom tillämpning av äldre resp. ny lag. I vissa fall kan man emellertid generellt avgöra om ny eller äldre lag leder till det lindrigare straffet alt. till att gärningen är straffri.

Enligt de nämnda reglerna kommer gärningar begångna före den nya lagens ikraftträdande att bedömas på följande sätt.

Sådana brott som i dag bedöms som *våldtäkt* kan även i fortsättningen få samma rubricering. Straffskalans minimum har dock sänkts. Våldtäkter skall därför bedömas enligt ny lag även när gärningen begåtts före ikraftträdandet (se 5 § BrP). Detta blir dock ej fallet beträffande brott, som enligt gällande rätt döms som våldtäkt men enligt förslaget utgör *grov våldtäkt*. Eftersom straffskalan för detta fall motsvarar gällande rätts straffskala för våldtäkt skall man döma efter den lag som gällde när brottet begicks, dvs. äldre lag.

Gärningar som i gällande rätt anses som *våldförande* bedöms enligt en mildare straffskala jämfört med vad som blir fallet enligt kommitténs förslag där brottet utgör våldtäkt. Sådana gärningar, begångna före den nya lagens ikraftträdande, skall därför bedömas enligt gammal lag.

Enligt kommitténs förslag kommer sådana handlingar som i dag bedöms som *frihetskränkande otukt* att bedömas som antingen våldtäkt, sexuellt tvång eller sexuellt utnyttjande. I samtliga fall skall straff bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs. I intet fall leder nämligen ny lag till mildare bedömning, eftersom i kommitténs förslag straffskalan för våldtäkt är strängare än och straffskalorna för sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande desamma som för frihetskränkande otukt.

Oukt med barn har f. n. ett högre straffmaximum än vad som föreslås gälla för sexuellt umgänge med barn. Straffminimum är detsamma. En sådan förändring av straffskalan torde normalt leda till att domstolarna bedömer gärningarna mildare än enligt äldre rätt. I det konkreta fallet kommer man därför normalt till det resultatet att den nya lagen skall tillämpas på äldre gärningar. När otukt med barn utgör grovt brott tillämpas enligt gällande rätt en straffskala på fängelse två-åtta år. I vissa sådana fall blir det enligt förslaget aktuellt att döma för grovt sexuellt utnyttjande av underårig med en straffskala på två-åtta års fängelse. I sådana fall skall alltså den gamla lagen tillämpas.

Oukt med ungdom har f. n. samma straffskala som normalfallet av sexuellt utnyttjande av underårig enligt förslaget. Kommitténs förslag leder dock till en avkriminalisering av vissa förbindelser, t. ex. mellan lärare och elever. Enligt 5 § BrP blir sådana "äldre" gärningar straffria.

Oukt med avkomling, otukt med syskon och otuktigt beteende som riktar sig mot person över 15 år avkriminaliseras i kommitténs förslag. Dessa gärningar omfattas enligt bestämmelsen i 5 § BrP av avkriminaliseringen oberoende av när de företogs.

Ouktigt beteende riktat mot person under 15 år har lika straffskala i gällande rätt och i kommitténs förslag. Äldre lag skall därför tillämpas på "gamla" gärningar.

Koppleri och *grovt koppleri* har enligt förslaget samma straffskala som enligt gällande rätt. Äldre koppleribrott skall alltså bedömas enligt äldre rätt. Förslaget innebär en viss utvidgning av det straffbelagda området vilket innebär att straff i vissa fall inte kan komma i fråga för "äldre" gärningar t. ex. när någon vid ett enstaka tillfälle har övertalat en annan, som fyllt 20 år, att prostituera sig utan att gärningsmannen fått någon ekonomisk vinning av det.

Enligt gällande rätt avser begreppet "otukt" och "otuktigt levnadssätt" även sådana sexuella förbindelser som inte har något samband med prostitution. I den delen innebär förslaget en avkriminalisering, varför äldre gärningar, som *främjande av otukt*, inte kan föranleda ansvar.

Förförelse av ungdom bedöms enligt den lag som gällde när gärningen företogs eftersom förslaget har samma innebörd som gällande rätt.

Som förut nämnts kriminaliseras enligt förslaget sådana gärningar som i dag är straffria såsom *försök* till frihetskränkande otukt och *försök* till koppleri resp. grovt koppleri. Försökshandlingar som ägt rum före nya lagens ikraftträdande skall alltså inte straffas. Detsamma gäller beträffande *förberedelse och stämpling* till våldtäkt, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig och grovt koppleri.

Kommittén har föreslagit att den särskilda angivelsebestämmelsen och den därtill knutna preskriptionsbestämmelsen i nuvarande 11 § 1 st och 2 st skall upphävas. Beträffande äldre gärningar som enligt äldre lag skall rubriceras som våldtäkt, våldförande eller försök till sådant brott eller som frihetskränkande otukt kommer angivelsesregeln att gälla även vid åtal efter den nya lagens ikraftträdande. Detta följer av 7 § BrP. Dessa äldre gärningar kommer också att oberoende av lagändringen omfattas av preskriptionsbestämmelsen i 11 § 2 st BrB. Detta följer analogivis av 12 § BrP (Jfr även NJA 1967 s. 245).

11.3 12 kap. 43 § jordabalken

I denna bestämmelse ges enligt förslaget en hyresvärd rätt att säga upp en hyresgäst som begagnar den förhyrda lägenheten som s. k. massageinstitut eller bordell. Uppsägningsrätten förutsätter att lägenheten inte samtidigt används som bostad av lägenhetsinnehavaren. I dessa fall är lagtextens krav på att prostitutionsverksamheten utgör hela eller den väsentliga användningen av lägenheten inte uppfyllt.

En hyresvärd som säger upp ett hyresavtal måste vara beredd att styrka att lägenheten används i strid med bestämmelsen i 9 p. Kan han prestera skriftliga bevis har han möjlighet att göra ansökan om handräckning (1 § handräckningslagen/1981:847/). I fall då han kan styrka sin rätt att säga upp hyresavtalet enbart med muntliga bevis kan han väcka talan enligt reglerna för tvistemål i allmänhet.

11.4 Övriga förslag till ändringar

Ändringsförslagen är enbart redaktionella.

Reservation

Reservation av Gunilla André rörande prostitution

Utgångspunkten för samhällets lagstiftning på samlevnads- och sexuallivets område måste vara alla människors lika värde och rättigheter. Prostitutionen är således en företeelse för samhället att ta avstånd ifrån och med alla medel bekämpa.

Eftersom prostitutionen nästan undantagslöst medför allvarliga konsekvenser, anser jag att samhället bör markera avståndstagandet så klart och entydigt som möjligt. Den yttersta formen för ett samhälle att visa sitt ogillande av en icke önskad företeelse är att förbjuda den. Förutom att samhället uttrycket sitt ogillande, innebär en sådan åtgärd en vilja att hjälpa den svagare.

Ett förbud mot prostitutionen skulle emellertid komma att medföra att såväl kundens som den prostituerades handlingar blir straffbara. Av skäl som jag här nedan redovisar, är jag inte beredd att förorda en sådan lösning, utan har stannat för att föreslå en kriminalisering av de prostitutionskontakter som tas av kunden. En sådan kriminalisering kan, som också majoriteten framhåller, komma att uppfattas som ett förbud mot prostitution, en omständighet som enligt min mening inte är till någon nackdel.

De som ägnar sig åt prostitutionen, gör detta så gott som undantagslöst på grund av något tvång. Tvånget kan bero på behov av pengar till narkotika eller tvånget från en kopplare som kräver hela eller delar av förtjänsten. Även om prostitutionsdebuten inte föranletts av någon sådan eller liknande tvångssituation är det ytterst svårt att tro att någon av verkligt fri vilja börjar prostituera sig. Verksamheten bidrar till uppkomst eller förstärkning av en socialt mycket utsatt ställning för den som ägnar sig åt prostitution.

För att hjälpa de prostituerade till ett annat sätt att leva, är jag i likhet med majoriteten inom kommittén, övertygad om att sociala insatser är av allra största betydelse. Att insatser av detta slag kan medverka till en minskning av prostitutionens omfattning bevisas inte minst av det s. k. Malmöprojektet. Prostitutionen är störningskänslig.

Polisbilar som rör sig inom för prostitution kända områden verkar som ett i vart fall tillfälligt hinder för öppna prostitutionskontakter.

En kriminalisering av den prostituerades handling skulle med all sannolikhet försvåra de sociala insatserna. Det är mot denna bakgrund jag avvisar tanken på att kriminalisera prostitutionen och väljer att enbart föreslå en kriminalisering av kundkontakterna. Redan i gällande lagstiftning

har vi gått ett steg på denna väg genom att stadga straff för tillfälliga könsförbindelser mot betalning med någon som är under 18 år. Jag anser att vi bör gå vidare på den vägen och kriminalisera alla som utnyttjar prostituerade – oavsett ålder. Detta skulle hindra öppna prostitutionskontakter. I realiteten innebär det ett förbud mot prostitutionen överhuvudtaget.

De vanligaste formerna av prostitution – gatuprostitution och ”massageinstitut” – är för sin fortvaro beroende av en viss marknadsföring bl. a. att det är känt för presumtiva kunder var verksamheten bedrivs. Genom att kriminalisera kundens utnyttjande av en prostituerad störs marknadsföringen. Om det är allmänt känt var prostitutionskontakter finns tillgängliga, finns denna kännedom naturligtvis även hos dem som har att övervaka ett eventuellt förbud mot prostitutionskontakter. Det blir nödvändigt att begränsa kretsen av personer som vet var det är möjligt att köpa sexuella tjänster. Antalet presumtiva kunder minskar därigenom. Framför allt gatuprostitutionen skulle få svårigheter att finna kunder.

För massageinstitutens del skulle minskningen sannolikt inte kunna bli lika stor genom en kriminalisering. Redan i dag finns hinder för marknadsföringen av denna form av prostitution genom det annonsförbud som i realiteten existerar i alla seriösa tidningar. Den minskning som en kriminalisering där kan ge upphov till, blir då främst beroende av vilken preventiv effekt risken för upptäckt och straffrättsliga ingripanden kan ha på den som överväger att utnyttja massageinstitutens tjänster.

Att kriminalisera handlingar som innebär att någon skaffar sig sexuell umgänge mot betalning, utan att samtidigt kriminalisera handlingar som innebär att man tar emot betalning för sexuella tjänster, är givetvis ingen självklar väg att gå. Man kan ifrågasätta om inte båda parter agerande vid sådana kontakter borde bedömas lika. Som inledningsvis nämndes handlar emellertid den prostituerade oftast under tvång. Detta torde numera genom de undersökningar som under senare tid publicerats och genom massmedias uppmärksammande av förhållandena, vara känt för en bredare allmänhet. Kunden har frihet att välja mellan att köpa ett sexuell umgänge eller att låta bli. Vad som för kunden är en frivillig affärstransaktion, är alltså för den prostituerade en mer eller mindre påtvingad handling.

En annan invändning mot ett straffbud är att en prostitution som försiggår i det fördolda, minskar samhällets möjligheter att hjälpa de prostituerade.

En kundkriminalisering bör – som tidigare nämnts – kunna medverka till en minskning av det totala antalet prostituerade. Den ökade intensitet som måste ägnas en uppsökande verksamhet, behöver därför inte leda till krav på ökade resurser. Det *antal* personer som är i behov av hjälp torde nämligen komma att minska i och med en kriminalisering av kunderna.

För att en kundkriminalisering skall få någon praktisk effekt måste den åtföljas av polisiära insatser. Om verksamheten tillåts fortgå utan ingripanden från polis och andra rättsvårdande myndigheter blir följden inte bara att kriminaliseringen blir utan effekt, utan även att lagstiftaren tappar i trovärdighet. Ett förbud att skaffa tillfällig sexuell förbindelse mot betalning måste därför övervakas. Denna övervakning måste då främst ta sikte på att *förhindra* brott och inte *beivra* brott. För att kunna bevisa brott måste nämligen polis och åklagare kunna påräkna medverkan från den prostitue-

rade som i ett visst fall tagit emot betalning för sexuell umgänge. Det ter sig inte sannolikt att få vederbörande som vittne, annat än möjligen i de fall då hon brutit med sitt liv som prostituerad. Att på annat sätt leda i bevis att det förekommit tillfällig sexuell kontakt mot betalning torde vara svårt.

Kommitténs majoritet anför främst två skäl mot kundkriminalisering. Negativa följder för de prostituerade och att en sådan utformning av ett straffbud inte skulle överensstämma med den rättsliga grundsyn som råder i dagens samhälle. Jag vill därvid framhålla att principen om kundkriminalisering redan tillämpas då den prostituerade är under 18 år. Ingenting tyder på att det skulle vara svårare att med sociala insatser hjälpa den som är över 18 år än den som är under. Ytterligare kan anföras – prostitutionen utgör ett led i den organiserade och ekonomiska brottsligheten.

Sammanfattningsvis anser jag i denna del, att det bör vara en kriminell handling att ta kontakt med en prostituerad i syfte att skaffa tillfällig sexuell förbindelse mot betalning. Mina skäl till detta ställningstagande är att samhället därmed klart tar avstånd från prostitutionen, att en sådan kriminalisering skulle minska prostitutionens omfattning och att de negativa effekter ett sådant förbud skulle kunna medföra bör och kan motverkas genom samhällets sociala insatser.

Jag anser följaktligen att 6 kap. 9 § BrB skall få följande lydelse:

Lagtextförslag

Den som genom att utlova eller att ge ersättning skaffar eller söker skaffa sig tillfälligt sexuell umgänge med annan dömes för *otillåten kontakt med prostituerad* till böter eller fängelse i högst sex månader.

Bilaga 1 Våldtäktsbrottet i senare praxis

Sammanställning av domar, utförd inom utredningens sekretariat

Inledning

Sexualbrottsutredningen avgav sitt betänkande år 1976. Betänkandet utlöste en debatt framför allt i fråga om våldtäktsbrottet. Man kan fråga sig om den debatten på något sätt har påverkat domstolarna vid tillämpningen av de i viss mån oklara reglerna i 6 kap. 1 § BrB rörande gränsdragningen mellan våldtäkt och våldförande. För att belysa detta redovisas i det följande först två rättsfall från högsta domstolen och därefter resultatet av en särskild undersökning som gjorts inom kommitténs sekretariat.

Domar av högsta domstolen

Efter det att sexualbrottsutredningen avlämnade sitt betänkande har i Nytt Juridiskt arkiv refererats två fall angående våldtäkt. I det ena fallet, *NJA 1980 s. 725*, var omständigheterna i huvudsak följande.

En 16-årig flicka, Marianne, hade några gånger träffat mannen A på ett torg i Malmö. En eftermiddag träffade hon ånyo mannen på torget och han frågade då om hon ville hjälpa honom att sälja smycken. Marianne var villig till det eftersom hon behövde pengar. Hon följde med mannen till en lägenhet där de enligt mannen skulle röka hasch och träffa en annan flicka som skulle lära Marianne att sälja smycken. Då de kom in i lägenheten var ingen där och mannen gav Marianne en pipa med hasch. Då hon avböjde pipan blev mannen arg och hotfull varefter Marianne tog ett par bloss. Därefter tog mannen fram en pennkniv och tvingade Marianne att klä av sig. Sedan drog mannen Marianne till en säng, höll fast henne och särade hennes ben med våld varefter han genomförde ett samlag och tvingade Marianne att suga på hans manslem. Slutligen höll mannen fram kniven mot Marianne och sade att hon inte fick berätta vad som hänt eftersom man annars inte kunde veta vad som skulle inträffa. – Vistelsen i lägenheten varade ungefär 1 1/2 timme.

Både underrätterna och högsta domstolen ansåg att det var fråga om *våldtäkt*.

I referatet redovisas också åtal för ett annat våldtäktstillfälle där högsta domstolen emellertid frikände mannen därför att det inte var ställt utom rimligt tvivel att flickan i fråga hade frivilligt gått med på samlag.

Det andra fallet, *NJA 1981 s. 253*, rör frågan om ett övergrepp utgjorde våldtäkt eller våldförande. Dessutom diskuterades om samlag förekommit. Omständigheterna var följande.

Flickan Sylvia var vid tiden för övergreppet 19 år. Hon umgicks med raggare och hade känt gärningsmannen Benny i ungefär ett halvår.

En lördagkväll åkte Sylvia med i en bil tillsammans med Benny och tre andra pojkar. Benny var berusad och satt bredvid Sylvia i baksätet. Han sade till henne att han ville ligga med henne men hon sade nej. Han började då slita i hennes kläder och hon försökte förgäves gå ur bilen som då stod på en parkeringsplats. Benny försökte dra av henne byxorna och slog henne i ansiktet. Hon blev då rädd och tog själv av sig trosorna men bad Benny att låta bli. Han brydde sig inte om det utan lade sig över henne. Beträffande vad som därefter hände anges följande i högsta domstolens dom.

--- hon (Sylvia) är säker på att hans (Bennys) manslem varit i beröring med hennes könsdelar men att hon inte kan med säkerhet ange om det var hans manslem eller något eller några av hans fingrar som var inne i hennes slida; "någonting var inne men jag vet inte vad". ---

Liksom tidigare har han (Benny) sagt, att han försökte att med hjälp av ena handens fingrar föra in sin manslem i Sylvias slida men att han ej hade erektion och därför inte lyckades med detta samt att han efter en kort stund gav upp försöket. I HD har han emellertid tillagt, att han höll om manslemmen med ena handen på sådant sätt att manslemmen inte kom att beröra Sylvias könsorgan.

Vad Benny uppgett om att han, samtidigt som han försökte föra in sin manslem i Sylvias slida, med ena handen höll om manslemmen så att den inte kom i beröring med hennes könsorgan är redan i och för sig högst osannolikt. ---

Högsta domstolen ansåg att Benny med våld hade tvingat Sylvia till samlag i den i 6 kap. 1 § BrB åsyftade meningen. Domstolen fann vidare att gärningen innebar en så allvarlig kränkning av Sylvias integritet att brottet inte kunde betecknas som mindre grovt utan var att bedöma som *våldtäkt*.

Denna raggarvåldtäkt var alltså våldtäkt medan raggarvåldtäkten i *NJA 1967 s. 637* bedömdes som våldförande. I 1967 års fall uttalade högsta domstolen följande.

Vad angår åtalet under punkt 4) är på sätt domstolarna funnit i målet styrkt, att Rolf genom våld å Gunilla tilltvingat sig samlag med henne. Vid bedömning av brottets svårhet bör beaktas, att bilfärden företogs under förhållanden, som var ägnade att till en början ingiva Rolf den uppfattningen att Gunilla ej hade något emot att inlåta sig på ett intimare umgänge med honom. Av utredningen framgår sålunda, att Gunilla omedelbart godtog Rolfs förslag att följa med i bilen trots att det måste ha stått klart för henne att det var fråga om en s. k. raggarfärd. Rolf gjorde, medan de ännu satt bredvid varandra i framsätet, vissa närmanden, som hon ej alls eller endast helt lamt avvisade, och senare tog hon frivilligt plats tillsammans med Rolf i baksätet. Det är vidare utrett, att hon och Rolf och de två övriga, som var kvar i bilen sedan man lämnat Boxholm, talade om och även i det närmaste bestämde sig för att följande dag resa till motortävlingarna i Karlskoga. I betraktande av vad sålunda förekommit och med hänsyn till övriga omständigheter, särskilt att det tvång Rolf utövade icke innefattade hot eller misshandel, kan gärningen ej anses utgöra svårare brott än våldförande. Som sådant är emellertid gärningen – förövad mot en ännu ej 16 år gammal flicka utan hänsyn till hennes ihållande gråt och skrik – av allvarlig beskaffenhet.

Enligt kommitténs mening kan man dra den slutsatsen att 1981 års rättsfall är ett uttryck för en något strängare syn på våldtäktsbrottet än vad 1967 års rättsfall innebär, i varje fall i den meningen att flickans beteende före övergreppet inte tillmäts någon avgörande betydelse.

Undersökning av domar från år 1978

Under år 1978 sände samtliga domstolar i landet till sexualbrottskommittén in sina domar i mål rörande sedlighetsbrott. Domar från sammanlagt 70 mål rörande våldtäkt, våldförande, försök till sådana brott och frihetskränkande otukt sändes in.

I de flesta målen – 57 st. – åtalades en eller flera personer för våldtäkt eller försök till våldtäkt. I fem andra mål bedömde åklagaren gärningen som våldförande och i åtta mål som försök till våldförande eller som frihetskränkande otukt.

Domstolarna bedömde i de flesta målen gärningen på samma sätt som åklagaren. I 16 mål där gärningen av åklagaren bedömdes som våldtäkt ansåg domstolen emellertid att gärningen borde bedömas mildare. I totalt fyra fall frikände domstolen från ansvar.

I några av målen utsattes offret för ett direkt överfall, men för det mesta fanns en tillfällig bekantskap mellan offer och gärningsman. Bland målen finns också exempel på fall där parterna känt varandra en längre tid. I dessa mål har ofta gärningen bedömts som lindrigare brott än våldtäkt.

I ungefär hälften av de fall där domstolen dömde för våldtäkt bestämdes påföljden till fängelse mellan två år och två år och sex månader. I ett tiotal fall utdömdes för våldtäkt fängelse i tre år eller mera. Som påföljd för detta brott förekom i övrigt internering, sluten psykiatrisk vård och i ett fall överlämnande till vård enligt barnavårdslagen.

Nedan refereras några av domarna. De åldersangivelser som förekommer hänför sig till parternas ålder vid övergreppet. Det kan i sammanhanget nämnas att domstolarna inte är bundna av åklagarens brottsrubricering, endast av gärningsbeskrivningen. Även om åklagaren rubricerat en gärning som våldförande är domstolen oförhindrad att bedöma gärningen som våldtäkt.

Fallen är valda med tanke på att utgöra exempel på olika typer av sexuella övergrepp. De är inte avsedda att ge underlag för några slutsatser om vad sexuella övergrepp generellt innebär eller om hur de generellt bedöms.

Bland referaten finns två fall med mer än en gärningsman. I det ena, fall 1, bedömdes gärningen som våldtäkt och i det andra, fall 8, som frihetskränkande otukt. Vidare finns det ett fall av våldtäkt mot minderårig, fall 2, och tre överfallsvåldtäkter, fallen 3, 9 och 11. I fall 11 berövades offret dessutom friheten under en avsevärd tid. I tre fall var gärningsman och offer bekanta sedan tidigare utan att ha haft någon erotisk kontakt, fallen 5, 6 och 10. I ett fall hade offer och gärningsman tidigare haft ett sexuellt förhållande, fall 7. I ett annat fall hade gärningen föregåtts av en inledande bekantskap på en dansrestaurang, fall 11.

1. Tre pojkar, HC, 19 år, AC, 16 år (bröder) och L, 17 år, åtalades för en gemensam våldtäkt av en 17-årig flicka. Gärningen bestod enligt åklagaren i att, de sedan de mot

flickans vilja fört henne i bil ut i terrängen, genom hot om misshandel tilltvingat sig samlag med henne. HC åtalades därjämte för medhjälp till de övrigas brott och för övergrepp i rättsak mot flickan genom att genom våld och hot söka förmå henne att inte göra polisanmälan om våldtäkten. L åtalades för misshandel mot flickan. Tingsrätten dömde i enlighet med åtalet. HC och L åtalades för ytterligare en gemensam våldtäkt och medhjälp till varandras brott. Åklagaren påstod att de samma natt den förra våldtäkten utspelat sig tvingat en annan 17-årig flicka till samlag genom hot och därvid främjat varandras brott. Tingsrätten dömde i denna del för våldförande och medhjälp till våldförande.

I vad gäller den första våldtäkten medgav pojkarna att de haft samlag med flickan men gjorde gällande att hon frivilligt gått med på samlag. Tingsrätten fann händelseförloppet vara i huvudsak följande. Flickan, S, följde på natten med pojkarna och ytterligare två personer, en flicka och en pojke, på egen begäran med från Alvesta mot Växjö. Så småningom blev hon ensam i bilen med de tre tilltalade pojkarna. I stället för att köra henne hem, körde de utanför staden. Under bilfärden avvisade hon sexuella närmanden från AC och L. Hon fick då ett slag i ansiktet av AC. Sedan bilen parkerats slet pojkarna tillsammans och i samråd av henne byxor och trosor, tvingade i sär hennes ben och fingrade på hennes könsorgan. HC lät henne förstå att de alla tre tänkte tilltvinga sig samlag med henne. Av fruktan för att bli allvarligt misshandlad och då hon på grund av platsens enslighet inte kunde räkna med hjälp av utomstående vågade hon inte göra motstånd. Alla tre hade därefter samlag med henne. Tingsrätten fann gärningarna vara att bedöma som våldtäkt. Då HC varit den som styrt händelseförloppet dömdes han även för medhjälp till de andras våldtäkt.

I vad gällde det andra tillfället medgav HC och L att de haft samlag med flickan, men förnekade brott eftersom våld eller hot inte hade förekommit. Tingsrätten fann händelseförloppet vara i huvudsak följande. Flickan befann sig i sin lägenhet tillsammans med två pojkar. Vid halvtretiden på natten kom HC och L, som hon släppte in. HC föreslog att alla fyra pojkarna skulle ha samlag med henne. Flickan ville inte och försökte skämta bort förslaget. Hon var rädd för vad som kunde hända, sprang undan och öppnade dörren till trapphallen. L sprang efter, slog henne i ansiktet och drog in henne. Två av pojkarna gick på L:s uppmaning. Flickan bad dem ej stanna och försökte ej heller gå med dem. HC och L blev kvar. HC höll fast henne under det att L tog av henne kläderna. Hon grät och bad dem låta bli. Av rädsla för att bli misshandlad gjorde hon inte mycket motstånd. Båda hade därefter samlag med henne. Tingsrätten fann att pojkarna gjort sig skyldiga till brott enligt åklagarens påstående. Vid bedömningen av brottet beaktade tingsrätten HC:s icke vederlagda påstående om att han och flickan på kvällen innan de besökte henne, kommit överens om att ha samlag och att han uppmanats att besöka henne på natten. Tingsrätten ansåg därför brottet böra bedömas som våldförande samt att omständigheterna var sådana att var och en av HC och L gjort sig skyldig till medhjälp till den andres brott.

HC dömdes till ungdomsfängelse (påföljden avsåg även viss annan brottslighet). L, som även han dömdes för annan brottslighet, och AC överlämnades till vård enligt barnavårdslagen. Tingsrättens dom beträffande L vann laga kraft.

HC överklagade domen med yrkande om att åtalerna för ovannämnda gärningar måtte ogillas och påföljden för övrig brottslighet bestämmas till skyddstillsyn. Även AC överklagade och yrkade att åtalet för våldtäkt måtte ogillas.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom. Hovrättens dom vann laga kraft.

2. En 32-årig finländsk svarvare, E, åtalades för våldtäkt och otukt med barn under påståendet att han med våld tillvingat sig samlag med en 14-årig flicka, T, oaktat han haft anledning anta att flickan ej uppnått 15 års ålder. Tingsrätten fann åtalet styrkt och bedömde hela brottsligheten som våldtäkt.

E förnekade att han överhuvudtaget haft samlag med flickan. Beträffande det inledande händelseförloppet lämnade E och T i huvudsak samstämmiga uppgifter. E var gift med en kvinna som från ett tidigare äktenskap hade fyra barn bl. a. en flicka på 13 år och en flicka på 20 år, som flyttat hemifrån. En helg var E med familj och hälsade på den 20-åriga styvdottern. Familjen umgicks där med en annan familj, med tre barn, varibland T. Med hos styvdottern var även E:s 15-åriga bror, R. På lördagen åkte E tillsammans med T, R och sin 13-åriga styvdotter S ut i bil. De stannade vid en badplats, där flickorna badade. E och R åkte därifrån, medan flickorna senare cyklade hem på en cykel de hittat. Cykeln kördes tillbaka av E, varvid R och flickorna följde med. Flickorna badade igen klädda i blus och trosor. De åkte hemåt men stannade vid en sjö för att eventuellt bada där. Sjön var inte lämplig för bad. De stannade dock ca en halv timme och drack grogg och pratade. Därefter sprang S och R till bilen. Beträffande det fortsatta händelseförloppet berättade T i huvudsak följande. T började springa mot bilen men blev halvvägs omkullslängd av E. Hon hamnade på rygg. E lade sig över henne, tog tag om hennes handleder och pressade händerna mot hennes bröst. Hon kunde trots försök inte komma loss. Då hon skrek lade E handen över hennes mun. E drog ner hennes trosor till knäna, förde sina båda ben in mellan hennes, tog av sig på underlivet och hade samlag med henne under ca 20 minuter. Då han släppt henne, drog hon upp sina trosor, sprang mot bilen och berättade för S vad som hänt. Påföljande dag blev T läkarundersökt.

E uppgav att han och T, sedan S och R sprungit mot bilen, börjat gå mot denna, stannat halvvägs och suttit och pratat ca 20 minuter utan att några intimiteter förekommit.

Läkarundersökning av T utvisade att hon inom maximalt 36 timmar före undersökningstillfället haft samlag samt att hon hade skador och märken på armarna som icke helt kunde uteslutas ha uppkommit av tryck från fingrar.

Tingsrätten satte tilltro till T:s uppgifter och dömde E för våldtäkt. Tingsrätten fann vidare att E genom sin bekantskap med T:s familj måste haft skälig anledning anta att T ej fyllt 15 år och åberopade även 6 kap. 3 § BrB (otukt med barn). Påföljden bestämdes till fängelse två år och två månader.

E överklagade domen med yrkande om att åtalet måtte ogillas.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom. E förde därefter revisionstalan men erhöll ej prövningstillstånd.

3. En 34-årig man åtalades, P, och dömdes för två våldtäktsförsök och en våldtäkt bestående i att han nattetid överfallit och försökt våldta respektive våldtagit tre olika kvinnor.

Samtliga tre gärningar utspelade sig samma natt och hade ett likartat förlopp. I det första fallet började P samtala med en promenerande kvinna och föreslog henne samlag. Kvinnan tog det för "fyllesnack" och blev inte rädd. Plötsligt knuffade han in henne i ett buskage. Där försökte han dra ner hennes trosor under det att hon försökte bita honom. En kriminalinspektör, som hört kvinnans rop, kom till hjälp och P sprang sin väg. Han tappade dock sin sjömansbok på platsen och identifierades senare av såväl kvinnan som kriminalinspektören.

I det andra fallet blev kvinnan tilltalad av P, kände sig förföljd och försökte springa sin väg. Hon slogs omkull av P, som satte sig grensle över henne och yttrade, "nu skall du få smaka på kuk". Kvinnan försökte slå med sin handväska och paraply och lyckades även skrika. Då någon verkade nära sig blev mannen rädd och sprang bort. Även denna kvinna identifierade senare P.

I det tredje fallet knuffades kvinnan omkull i en plantering, där P tog struhtag på henne, drog hennes hår och dunkade huvudet mot marken. Han hade ett fullbordat samlag med henne. Därefter ville han föra upp henne i en skog för att binda henne och ge henne vad hon tålde. Kvinnan lyckades dock lugna mannen och fick tillfälle att ge sig iväg. Kvinnan identifierade med viss tvekan P från ett foto där P till skillnad från i verkligheten saknade skägg.

Tingsrätten fann styrkt att P gjort sig skyldig till de åtalade gärningarna och dömdde honom för försök till våldtäkt och våldtäkt. Påföljden bestämdes i enlighet med vad som förordats i rättspsykiatriskt utlåtande till sluten psykiatrisk vård, då P begått åtalade gärningarna under inflytande av sinnessjukdom.

4. En 35-årig man, G, åtalades för olaga hot och våldtäkt. Gärningen bestod enligt åklagaren i att G med användande av hot och våld tvingat en kvinna att följa med till olika rum i ett sjukhus och slutligen under utnyttjande av det hot och den vanmaktssituation han framkallat mot hennes vilja tvingat henne till fyra samlag. Tingsrätten dömde G för våldtäkt.

G erkände olaga hot men bestred ansvar för våldtäkt eftersom han varit av den uppfattningen att kvinnan frivilligt gått med på samlag.

Målsäganden vars berättelse i stort sett vitsordades av G uppgav i huvudsak följande. Vid 14-tiden en dag var hon på en paviljong i sjukhuset för att städa. På en toalett hittade hon en man - G - med kniv i handen. Hon började skrika, men G hotade att skära henne om hon inte slutade. Han berättade vad han hette och berättade att han tidigare dödat en överläkare på sjukhuset. Kvinnan kände till detta mord. G förde henne till vinden på samma byggnad, tog fram en svart sopsäck, vilket ingav henne uppfattningen att han tänkte döda henne och lägga kroppen i säcken. De satte sig emellertid på säcken och G talade om att han ville ha samlag med henne. Han tog fram en snara av koppartråd, talade om hur det gick till att strypa människor med den och kopplade den därefter runt hennes handled och vid sig själv. De gav

sig av till ett filtförråd i källarplanet. På vägen dit blev hon varnad för att skrika eftersom han hade ett medel i fickan som han kunde döda henne med på någon minut. Trots att de mötte ett par personer vågade hon därför inte avslöja vad som höll på att hända. I filtförrådet sade han till henne att ta av sig en del av kläderna och lägga sig på en madrass. De gick därefter till ett annat rum. Där fick hon klä av sig naken och han hade samlag med henne fyra gånger. Först efter ca 6 timmar blev hon fri från G. G, som enligt ett rättspsykiatriskt utlåtande hade stora svårigheter att sätta sig in i hur andra människor tänker och känner, gjorde gällande att han inte förstått att kvinnan känt sig hotad och att han, då hon inte gjort motstånd vid samlagen, borde frikännas för våldtäkt. Tingsrätten fäste ej avseende vid G:s invändning och dömde honom för våldtäkt.

G hade tidigare dömts för förmögenhetsbrott och 1969 för mord till sluten psykiatrisk vård. Denna påföljd pågick när det aktuella brottet begicks. Under vårdtiden hade han 1976 för bl. a. grov misshandel mot en kvinna fått åtalsunderlåtelse.

I rättspsykiatriskt utlåtande angavs med instämmande av socialstyrelsen att G hade begått gärningen under inflytande av psykisk abnormitet, som dock ej var av så djupgående natur att den måste jämföras med sinnessjukdom samt att han ej var i oundgängligt behov av sluten psykiatrisk vård. Interneringsnämnden tillstyrkte att G dömdes till internering.

Tingsrätten dömde G till internering med en minsta tid om fem år.

5. En 20-årig jugoslav, D, åtalades och dömdes för våldtäkt mot en 28-årig jugoslaviska bestående i att han med våld och hot om våld tilltvingat sig samlag med henne.

Händelseförloppet enligt målsäganden J var i huvudsak följande. Hon, som bott i Sverige under tio år, kom ett par månader före den aktuella händelsen i kontakt med D genom en väninna, hos vilken D var inneboende. Några intimiteter dem emellan förekom inte. Den aktuella kvällen hade hon en fest hemma hos sig, dit D kom utan att vara direkt inbjuden. Då gästerna gick ville hennes väninna att D skulle stanna ett par timmar, eftersom väninnan ville vara ensam med sin fästman. J gick med på detta och föreslog, eftersom hon var trött, att D skulle övernatta på hennes soffa. Hon bäddade åt D, gick och lade sig själv och släckte ljuset. D ville komma till hennes säng, men hon nekade honom detta. Hon somnade. Hon vaknade av att D kom gående till hennes säng och bad honom då ge sig iväg från lägenheten. D kröp dock ner i sängen, började smeka henne och försökte dra av henne nattlinnet. J försökte knuffa undan honom och lyckades vid ett tillfälle ta sig ur sängen. Då hon skrek, slog D henne i ansiktet och på armarna och tog henne hårt i halsen. Han drog tillbaka henne till sängen, gav henne två kraftiga knytnävsslag så underläppen sprack och därefter 3-4 kraftiga slag i bakhuvudet. Hon vågade därefter inte göra motstånd då han genomförde ett samlag. Då D därefter gått, gick hon hem till en svensk väninna dit även hennes andra väninna kom och gav henne rådet att polisanmäla händelsen.

D uppgav att han under de månader han varit i Sverige haft ett hemligt förhållande med J, att avsikten varit att de skulle gifta sig för att ge honom

möjlighet att få uppehållstillstånd, att han lovat J 10 000 kr för äktenskapet, att J frivilligt gått med på samlag den aktuella natten samt att han därefter slagit henne i samband med gräl som uppstått genom att han inte tillfredsställt henne.

J:s båda väninnor, som angav att de väl kände J:s förhållande och inte kunde ha undgått att märka ett förhållande mellan D och J, hördes som vittnen.

Tingsrätten fann att J gjort ett tillförlitligt intryck och att hennes uppgifter stöddes av vittnesberättelserna och i hennes säng funna blodfläckar och funna blåmärken på låren, som inte kunde förklaras genom det av D uppgivna händelseförloppet och fann åtalet styrkt. D dömdes för våldtäkt till fängelse två år och förvisades ur riket tio år.

6. En 29-årig man, A, åtalades och dömdes för våldtäkt och olaga frihetsberövande mot en 19-årig flicka bestående i att han mot flickans vilja hållit henne inlåst i sin lägenhet och där genom våld och hot tilltvingat sig samlag med henne.

Enligt målsägandens berättelse, som vann tilltro av tingsrätten, var händelseförloppet i stort sett följande. G, som var frikyrkligt engagerad, hade fattat intresse för A i tanke att hjälpa honom för hans alkoholbesvär och få till stånd en religiös omvändelse hos honom. Under ett halvår före den aktuella händelsen umgicks de på vänskaplig basis utan att G gick med på de propåer om sexuell samvaro A framförde. Strax före den aktuella dgen hade en brytning uppstått mellan dem beroende på att A inte ville medverka i tillräcklig grad att bli fri från sitt alkoholmissbruk. Av rädsla för att A skulle göra verklighet av ett självmordshot besökte G honom vid fyratiden en dag. Hon blev insläppt, varefter A, som han brukade, låste dörren. A var påverkad men inte full. Elströmmen i hans lägenhet var avstängd och ett fönster utslaget, varför det var mycket kallt inomhus (händelsen ägde rum i mitten av mars). De samtalade med varandra sittande på A:s säng och efter en timme ville G gå. A förbjöd henne och sade "jag skall ha dej" och vidhöll sin begäran om samlag trots att G nekade. Trots hennes motstånd lyckades han pressa ner henne på sängen, drog flera gånger ner hennes strumpbyxor och trosor, som hon genast drog upp igen. Till slut lämnade han henne, hon ordnade sin klädsel och letade efter sin väska som hon fann under sängen. Hon satte sig i en soffa i väntan på att bli utsläppt. Då A inte låste upp blev hon arg och kastde en ölburk mot väggen. A tog då en brandyxa som han drämde in i en vägg. Hon letade förgäves efter nyckeln för att komma ut. När hon varit i lägenheten ca tre timmar bröt A ner henne på sängen, uppmanade henne att ta av kappan, vilket hon inte gjorde, och drog av henne trosor och strumpbyxor. Samtidigt höll han ett grepp i hennes hår och slog huvudet mot sänggaveln. Till slut låg hon nästan naken, A sårare hennes ben med våld och förde in sina fingrar i hennes slida. Sedan förde han in manslemmen. Sammanlagt genomförde han minst tre samlag utan att få sädesavgång. Till slut lämnade A henne och öppnade dörren för en knackning. G gick ur lägenheten och träffade sina föräldrar utanför. Hon var då chockad och förvirrad.

A förnekade brott och påstod dels att han inte förmått genomföra något samlag dels att den sexuella samvaro som förekommit skett med A:s vilja. Han uppgav att de före den aktuella händelsen vid åtskilliga tillfällen smekt

varandra, att han den dag A besökt honom försökt att med G:s goda minne genomföra ett samlag med henne men misslyckats, samt att de därefter kommit i gräl angående G:s föräldrar, varvid han högg yxan i väggen.

G uppvisade vid läkarundersökning skador som överensstämde med det av henne uppgivna händelseförloppet och hennes kläder konstaterades efter händelsen ha varit skadade och trasiga. Tingsrätten satte därför och på grund av vittnesförhör med personer som träffat G omedelbart efter händelsen tilltro till vad G uppgivit. Tingsrätten dömde A för olaga frihetsberövande och våldtäkt.

A, som ej i s. k. § 7 undersökning ansågs böra på grund av psykiska besvär erhålla någon rättslig särställning, dömdes till fängelse två år och nio månader. Straffet avsåg även stöld.

7. En 45-årig byggnadsarbetare, P, åtalades för våldtäkt och olaga hot mot en 64-årig kvinna, han haft ett förhållande med. Gärningarna bestod enligt åklagaren av att han genom att sparka och slå på målsäganden L:s dörr förmått henne att släppa in honom, varefter han tilldelat L knytnävsslag i ansiktet, tagit struptag på henne och tilltvingat sig samlag. Han påstods vidare ha uttalat hotelser om att han efter samlaget skulle döda L. Tingsrätten bedömde gärningarna som misshandel och våldförande.

Målsäganden, vars berättelse låg till grund för tingsrättens dom, uppgav i huvudsak följande. Hon hade sedan ca ett år träffat P regelbundet och haft sexuellt umgänge med honom. Den aktuella kvällen hade hon besök av P och sin son. P medförde en påse med spritvaror. Vid 22-tiden lämnade båda lägenheten och L gick till sängs. Hon vaknade sedan av buller på lägenhetsdörren, hörde att det var P och släppte in honom av hänsyn till grannarna. P beskyllde henne för att ha tagit påsen med sprit och även för att ha tagit pengar från honom. Hon tillbakavisade beskyllningen, men P blev våldsam. Han kastade telefonen mot en tavla och gav henne ett kraftigt knytnävsslag på hakan. Hon kände sig omtöcknad, blev rädd och började skrika på hjälp. P tog henne då i ett kraftigt grepp med båda händerna om halsen, slet henne i kläderna och sade "jag skall knulla dig först, sedan skall jag slå ihjäl dig". För att lugna honom sade hon till P att han kunde få henne utan att slå henne. P föste eller bar henne till sängen, där han genomförde ett omilt samlag med henne. Innan han påbörjade samlaget, gav han henne ett kraftigt knytnävsslag mot tinningen, så att hon domnade bort en stund. Han hade sedan ytterligare ett samlag med henne, varefter han somnade. L gick då och lade sig på en soffa. Morgonen efter gick P, återkom nästa dag men blev inte insläppt. Påföljande dag ringde han och ville att hon skulle erkänna att hon tagit sprit och pengar. Någon tid senare blev hon per telefon varnad av sin syster att P var på väg och övernattade därför hos systern. Då hon inte längre orkade med pressen polisanmälde hon händelsen.

P förklarade sig varken kunna erkänna eller förneka brott eftersom han icke på grund av spritförtäring hade något minne av kvällen.

Som vittnen hördes dels en granne, som berättade att hon på natten hört ljudliga sparkar mot L:s dörr, dels L:s syster, som berättade att L några dagar efter händelsen haft röda eller blå märken på armarna och hakan.

Tingsrätten fäste tilltro till L:s berättelse. I sin bedömning fann tingsrätten att den misshandel P utövade ägt rum inte för att P skulle tilltvinga sig samlag utan för att han skulle erhålla den sprit och de pengar han beskyllt L för att ha

tagit. Vad P därvidlag gjort sig skyldig till bedömdes som misshandel. Tingsrätten fann även att L gått med på samlag till följd av det hot P uttalat och att det därför icke borde dömas särskilt över detta hot samt till följd av det sista knytnävsslaget. Denna gärning bedömde tingsrätten som våldförande, eftersom P och L åtskilliga gånger tidigare umgåtts intimt och L, ehuru till följd av hot, lämnat sitt medgivande till samlag, P och L vid P:s första besök under kvällen kyssts och L inte gjort aktivt motstånd vid de två samlagen. Trots att P i s. k. § 7-undersökning ansågs i behov av vård för grava alkoholproblem dömdes tingsrätten till fängelse nio månader. Tingsrättens dom vann laga kraft.

8. Två män, J, 27 år, och C, 20 år, åtalades för våldtäkt och medhjälp till varandras våldtäkt av en 18-årig flicka. De påstods med våld ha fört henne avsides, där de hållit fast henne liggande framlänges över kölen till en båt, tagit av henne jeans och trosor, i tur och ordning haft sin manslem mot hennes könsorgan medan den andre fört in sin manslem i hennes mun. Tingsrätten dömdes – med hänsyn till att det våld de utövat varit att jämställa med olaga tvång – till frihetskränkande otukt och medhjälp därtill.

J och C förnekade brott samt uppgav att flickan gjort närgångna sexuella inviter mot dem samt att de trots försök inte lyckats genomföra de samlag hon önskat.

Flickan uppgav i huvudsak följande. Hon var och dansade på ett diskotek, där hon fick kontakt med C. Hon gick ut med denne för att ta en sup i hans bil. J dök upp och tog ett kraftigt tag i hennes arm. Hon försökte göra sig fri. C grep henne då om andra armen. Då hon försökte skrika, lade J sin hand över hennes mun, varefter hon inte vågade skrika mer. Hon blev rädd och började gråta, vilket hon sedan gjorde praktiskt taget hela tiden. De förde henne till en uppochnedvänd båt i närheten, lade henne på magen däröver, klädde av henne på underlivet och försökte i tur och ordning ha samlag med henne medan den andre förde in sin manslem i hennes mun. Medan de höll på kom en eller två bilar förbi, men hon trodde sig ej ha möjlighet att få hjälp därifrån.

Tingsrätten satte tilltro till flickans berättelse och anmärkte därvidlag att hon till skillnad från de tilltalade lämnat samma uppgifter vid alla förhör under förundersökningen och vid huvudförhandlingen, att hennes uppgifter stöddes dels av läkarintyg dels av vittnesberättelser från personer som kommit i kontakt med henne omedelbart efter händelsen. Tingsrätten fann vad som hade förekommit utgöra samlag som kommit till stånd mot flickans vilja. Med hänsyn till närheten till andra människor ansågs det hot som förekommit inte ha inneburit trängande fara, varför gärningarna bedömdes som frihetskränkande otukt och medhjälp därtill. J dömdes till fängelse ett år och två månader. C dömdes – med hänvisning till sin ungdom – till fängelse åtta månader.

9. En 29-årig man, J, åtalades för människorov och försök till våldtäkt varvid påstods att han iförd mask genom muntligt hot och hot med kniv och med uppsåt att begå våldtäkt mot endera av målsägandena tvingat två 19-åriga flickor till ett buskage där han dragit ner den ena flickans jeansbyxor och lagt sig över henne. Gärningen avbröts genom att den ena flickan fick tag i kniven varefter båda flickorna sprang från platsen. Tingsrätten dömdes J för olaga tvång och försök till våldtäkt.

J erkände vad åklagaren lagt honom till last.

Beträffande händelseförloppet var följande utrett. Flickorna kom gående på en stig då J cyklade förbi dem. Han blev "tänd" på den ena av flickorna och beslöt att våldtaga henne. Han, som hade en luva som mask för ansiktet, tog fram en förskärare och talade om hur farlig den var. Han tog tag i den ena flickans hand och befallde båda att följa med honom. De vågade inte annat än lyda. På uppmaning av J satte de sig i gräset och började röka. J hade då kniven i byxlinningen och berättade – sanningslöst – att han rymt från fängelse och var förföljd av poliser. Därefter tvingade han dem att följa med ytterligare en bit in i terrängen, stötte omkull den ena flickan, drog av henne byxorna med kniven hela tiden riktad mot hennes ansikte, satte kniven i marken och lade sig över henne. När flickan blev arg och gjorde motstånd, hotade J henne med kniven. Flickan lyckades dock komma åt kniven och kasta undan den. Den andra flickan sprang efter hjälp. J reste sig på knä, varvid flickan fick av honom luvan och kastade bort den. När J därefter började leta efter kniv och luva kom hon fri och gav sig iväg.

Vad angick åtalet för människorov fann tingsrätten inte annat visat än att J genom våld och hot om brottslig gärning tvingat flickorna att följa med ut i terrängen. Tingsrätten bedömde därför gärningen som olaga tvång.

Tingsrätten fann vidare utrett att J genom hot som inneburit trängande fara försökt tvinga den ena flickan till samlag och att gärningen var att bedöma som försök till våldtäkt.

I rättspsykiatrisk undersökning beträffande J framkom att J begått gärningen under inflytande av psykisk abnormitet av så djupgående natur att den var att jämställa med sinnessjukdom och att J var i oundgängligt behov av sluten psykiatrisk vård.

Tingsrätten bestämde påföljden till sådan vård. Tingsrättens dom vann laga kraft.

10. En 22-årig man, H, åtalades och dömdes för försök till våldtäkt mot en 72-årig kvinna bestående i att han i kvinnans bostad försökt tvinga kvinnan till samlag med våld.

H erkände gärningen men hade inte stort minne av händelserna på grund av spritförtäring.

Följande befanns utrett i målet. H är dotterson till en syster till målsäganden. Han kom på besök till målsäganden en eftermiddag och var då spritpåverkad. Eftersom han verkade trött föreslog målsäganden honom att lägga sig på hennes säng för att vila. Han gick emellertid ut till henne i köket, drog henne in i vardagsrummet där han drog omkull henne på golvet. Målsäganden började skrika, men H lade handen för hennes mun och sade "att var det så hon skrek skulle det bli synd om henne". H drog in henne i sovrummet knuffade ner henne på rygg i sängen och sade att han ville ligga med henne. Därefter började han slita i hennes kläder, lyckades dra av henne klänning och underklänning och sade ånyo att han skulle ligga med henne. Han tog av henne bh och försökte dra av henne korsett och underbyxor. Hela tiden försökte kvinnan genom att kränga med kroppen hindra hans förehavanden och hon skrek troligen på hjälp trots stark rädsla. H stack in handen under hennes underbyxor och kände på hennes könsorgan samtidigt

som han sade att han skulle undersöka henne ordentligt. En systerdotter till kvinnan kom därefter in i lägenheten, kvinnan klättrade ner via balkongen och H rusade ut ur lägenheten.

Tingsrätten fann att H gjort sig skyldig till försök till våldtäkt. I rättspsykiatriskt utlåtande beträffande H angavs att H begått gärningen under inflytande av psykisk abnormitet av så djupgående natur att den var att jämställa med sinnessjukdom samt att han var i oundgängligt behov av sluten psykiatrisk vård.

Tingsrätten bestämde påföljden till sådan vård.

11. Åklagaren yrkade ansvar å L, en 33-årig chaufför, för olaga hot och våldtäkt under påståendet att han dels hotat en kvinna med brottslig gärning på sätt som varit ägnat att framkalla allvarlig fruktan för hennes säkerhet till person, dels därefter genom våld och hot som inneburit trängande fara tvingat henne till samlag. L förnekade gärningarna. Tingsrätten ogillade åtalet.

Målsäganden uppgav i huvudsak följande. Efter att ha varit ute och dansat och då träffat L följde hon med denne hem, dock icke i avsikt att ha samlag med honom. Klockan var då ca 3 på natten. I L:s bostad pratade de med varandra varvid L berättade att han var hallick, kriminell och hade en poseringsateljé. Efter ca en timme började L göra närmanden, hon avvisade honom, men L hoppade på henne igen. Han drog ner henne på sängen och försökte dra av henne långbyxorna. Han lyckades och tog även av strumpbyxor och trosor. Hon vågade inte göra motstånd. De hade samlag, varvid L kommenderade henne att göra olika saker och inta olika ställningar. Samtidigt talade han om att hon skulle följa med honom till Bangkok och att han skulle mörda henne om hon inte följde med. Samlaget höll på ca 1 1/2 timme. L bad om hennes telefonnummer, beställde taxi och gav henne 100 kr för taxifärden. Hon berättade för taxichauffören att hon blivit våldtagen och polisanmälde händelsen dagen efter.

L förnekade brott och berättade att han på tid och plats som kvinnan angivit haft samlag med henne men att hon varit minst lika villig som han. Hans enda förklaring till hennes anmälan var att hon – genom att han berättat om samvaro med prostituerade i Bangkok – kan ha blivit rädd för att ha blivit smittad med könssjukdom.

Tingsrätten fann att kvinnans berättelse innehöll åtskilliga moment ägnade att inge tveksamhet, framför allt hade hon inte närmare förmått precisera vare sig hotet eller våldet. Även om det sexuella umgänget icke varit så vänligt och okomplicerat som L velat göra gällande fann tingsrätten dock icke styrkt att L förmått kvinnan till samlag genom våld eller hot, ej heller att han gjort sig skyldig till olaga hot.

Tingsrättens dom vann laga kraft.

Bilaga 2 Erfarenheter att möta våldtagna kvinnor

Rapport av Eva Hedlund

Inledning

I augusti 1977 startades en försöksverksamhet på RFSU:s stockholmsklinik med mottagning för kvinnor som utsatts för sexuellt våld. Det var den första i sitt slag i Sverige. Det var ingen jourmottagning. Kvinnorna förutsattes själva kontakta kliniken per telefon varvid besökstid skulle erbjudas. Det första årets verksamhet finansierades till största delen med medel från sexualbrottskommittén (Justitiedepartementet).

Det primära syftet med verksamheten var att erbjuda hjälp åt kvinnor som upplevde rädsla och ångest till följd av övergreppet. Ett sekundärt syfte var att samla erfarenheter och kunskaper av värde för sexualbrottskommitténs arbete. Vi tänkte oss att mottagningen skulle ge erfarenheter av värde för utformningen av stöd och hjälp till dessa kvinnor ifrån samhällets sida.

Verksamheten under åren 1977-78 redovisades i tre rapporter till sexualbrottskommittén. Dessa utkom också i bokform "Våldtäktskliniken, Möta och arbeta med våldtäktsproblem", nov. 1979, Prisma/RFSU (Eva Hedlund, Birgitta Lundmark och Gunilla Lundmark).

Fr. o. m. juli 1979 blev verksamheten ett forskningsprojekt med bidrag från delegationen för social forskning, socialdepartementet.

Detta projekt omfattar:

1. Studier av följdverkningarna av sexuella övergrepp på kvinnor
2. Kartläggning av behov av stöd och hjälp med sikte på vilka institutioner och sociala verksamheter i samhället som har förutsättningar att ge denna hjälp samt genom riktade utbildningsinsatser till dessa.
3. Intervjuer med män som dömts för våldtäkt – intervjuer som bl. a. syftar till att spegla den sociala och psykologiska livssituation som männen befann sig i vid tidpunkten för brottet.
4. Intervjuer med befattningshavare inom rättsväsende, kriminalvård och psykiatrisk vård om synen på våldtäktsbrottet och gärningsmannen. Parallellt sker studier av tillämpningsrutiner och eventuella vårdprogram.

Resultatet av forskningsarbetet kommer att ligga i tryck våren 1983.

De sista åren har sex socionomer på deltid varit engagerade i rådgivningsarbetet för de våldtagna kvinnorna: Marianne Granö, Inga Britt Eklund,

Birgitta Lundmark, Gunilla Lundmark, Elisabeth Sandler och jag, Eva Hedlund. Jag är sedan 1980 också expert i kommittén.

Det är denna grups samlade erfarenheter under 4,5 år som ligger till grund för denna rapport.

Våldtäkten utlöser en kris

Det är oundvikligt att den som råkar ut för ett sexuellt övergrepp hamnar i en känslomässig kris. Övergreppet liknar andra livssituationer som tenderar att framkalla kristillstånd. Dit hör oväntade, svåra yttre påfrestningar. Det kan vara påfrestningar som innebär ett hot mot vår fysiska existens, vår sociala identitet och/eller trygghet. Några exempel på traumatiska händelser som kan orsaka kris är t. ex. en närståendes plötsliga död, förlusten av ett kroppsligt organ i samband med operation eller olycksfall, att råka ut för plötslig blindhet, att ha ett barn som drabbas av en dödlig sjukdom etc. Det är den brutala upplevelsen av att livet är utan säkerhet som för en tid orsakar kaos och förvirring hos den krisdrabbade.

Vad som kännetecknar en kris

Psykiska kriser kännetecknas av upplevelser av övergivenhet, självförkastelse och/eller kaos. Många människor utvecklar också kroppsliga symtom såsom aptitlöshet och sömnlöshet. Upplevelsen av desorganisation och kaos kan också framkalla en panikartad ångest.

Oavsett vilken händelse som utlöser krisen visar krisreaktionerna stor likhet i förloppet. Den svenske psykiatern Johan Cullberg beskriver i sin bok "Kris och utveckling" (1978) fyra ej klart avgränsade faser i krisförloppet. Han urskiljer först *chockfasen* som kan vara från ett kort ögonblick till några dygn. Den kännetecknas av att individen under denna tid försöker hålla verkligheten ifrån sig. Individen kan tyckas vara förnuftig, klar och välordnad. Men under ytan kan allt vara kaos. Efter denna fas följer *reaktionsfasen* som vanligen pågår några veckor. I reaktionsfasen måste den krisdrabbade börja öppna ögonen för vad som hänt och se konsekvenserna av det. Så småningom kan verkligheten accepteras och istället för att vara helt upptagen av traumat och det förgångna ser individen framåt igen, tar upp gamla aktiviteter och gör nya erfarenheter. Detta kallar Cullberg *bearbetningsfasen* och den kan pågå under ett halvt till ett år. Därpå följer den s. k. *nyorienteringsfasen* som inte har någon avslutning utan fortsätter livet ut.

Kriser och krisreaktioner är inte liktydiga med psykisk sjukdom utan tillhör livsvillkoren. Kan individen arbeta sig igenom krisen återställs jämvikten och självkänslan återupprättas. Det kan också innebära att svikna förhoppningar bearbetas. En dålig krislösning kan däremot leda till kronisk försämring och till ett krympande livsrum istället för utveckling. En obearbetad kris kan också leda till psykisk sjukdom.

Den krisutlösande händelsen kan vara lika från människa till människa. Men den har sin alldeles privata innebörd för var och en beroende på i vilken livssituation individen befinner sig. Den drabbades ålder kan t. ex. spela roll för vilken innebörd händelsen får. En annan faktor av betydelse är individens sociala förutsättningar att möta krisen, t. ex. om han/hon är ensam eller har stöd i en familj. Hur krisen förlöper och slutligen löses beror i hög grad på

vilken hjälp den drabbade får. Ibland kan det räcka med inlevelse, förståelse och stöd från anhöriga. Andra gånger behövs kvalificerad terapi. Med kunskap om kristerapiens principer kan även icke professionella många gånger förhindra att krisen fördjupas och låses i ett ofruktbart och destruktivt mönster.

Kvinnor som kommit till RFSU:s mottagning

Mellan åren 1977–1981 hade 160 kvinnor personligen sökt råd och hjälp vid RFSU-kliniken – ungefär hälften inom 2 veckor efter övergreppet. I ett 60-tal fall har kontakten stannat vid telefonsamtal.

Majoriteten av kvinnorna var mellan 20–35 år och yrkesarbetande. 3/4 var svenskor. Flertalet kvinnor hade upplevt en fullbordad våldtäkt, ca 10 procent gruppvåldtäkt. I 3/4 av fallen var gärningsmannen okänd eller obetydligt känd för kvinnan. I mer än hälften av fallen var han inte svensk. Detta ska ses mot bakgrund av att 20–25 procent av de kvinnor som kontaktat RFSU-kliniken blivit våldtagna utomlands. Förhållandevis många av de kvinnor som sökt RFSU (60–70 procent) har varit ensamboende eller ensamstående med barn. Ca 70 procent av kvinnorna har berättat att de utsatts för fysisk våld varav 20 procent för grovt fysiskt våld (struption, användning av vapen, tillhyggen m. m.).

Inte fullt hälften av kvinnorna har kontaktat RFSU-kliniken på eget initiativ, resten har kommit via polis, sjukhus, social institution, kvinnohus eller anhörig. 57 procent av kvinnorna har haft kontakt med polisen med anledning av våldtäkten eller hotet om våldtäkt. I 90 procent av fallen har kvinnorna kommit till RFSU för att få samtala. De har haft ångest, varit chockade eller utvecklat svåra personliga problem efter övergreppet. I ca 10 procent av fallen har kvinnorna företrädesvis kommit för att få hjälp med praktiska åtgärder eller för att få upplysningar, t. ex. kring rättegång och polisanmälan.

Våldtäktskrisens kännetecken

Våldtäktstraumat har vissa speciella kännetecken. Som tidigare nämnts är det ca hälften av kvinnorna som kommit i anslutning till våldtäkten, dvs. inom två veckor. Kvinnorna har uppträtt mycket olika. En del har varit till synes lugna och behärskade, andra förvirrade och chockade, andra åter gråtande och ångestfulla.

När kvinnorna fått tillfälle att berätta om vad de upplevt och klä sina känslor i ord, är det främst *rädslan* de beskrivit. Andra vanliga känslor i samband med våldtäkt är *skuld- och skamkänslor*. Många kvinnor förebrår sig för att de inte t. ex. gjort mer motstånd. De känner tvivel på sig själva och förlägger ansvaret för det skedda till sig själva.

Det är heller inte ovanligt att kvinnor plågas av *mardrömmar* en tid efter våldtäkten. En del är *rädda för att gå ut* och kan känna sig iakttagna och förföljda. De kan också ha svårt att första tiden sova ensamma. En annan erfarenhet är att kvinnor vill *resa bort* efter övergreppet. Många byter också telefonnummer. En del kvinnor utvecklar företrädesvis *kroppsliga symtom* som sömnlöshet och aptitlöshet.

Det svåraste i hela händelsen var enligt närmare 2/3 av kvinnorna

utsattheten och den egna maktlösheten. Ungefär 1/4 av kvinnorna har också reagerat på gärningsmannens farlighet och på det hot och tvång de utsatts för. Det är förhållandevis få som yppat oro inför omgivningens reaktioner på våldtäkten, dvs. att omgivningen skulle vara fördömande.

De ovan beskrivna reaktionerna är omedelbara följdverkningar på det sexuella övergreppet. Eftersom kvinnor besökt mottagningen mer än en månad efter våldtäkten, ja ibland flera år efter övergreppet, har vi också kunnat uppfatta följdverkningar på sikt, t. ex. svårbemästrade *aggressioner*.

Ilskan och vreden kan ta sig indirekta uttryck i nedstämdhet och depression. Kvinnan isolerar sig, vill inte träffa någon, går inte ut. Andra mer långsiktiga följdverkningar kan vara att kvinnan tappat tilltro till andra människor. Hon känner sig misstänksam, har svårt att engagera sig känslomässigt och hon litar inte på sitt eget omdöme. Svårigheterna att engagera sig känslomässigt gäller inte sällan just i förhållande till män med kanske sexuella problem som följd.

Det finns också kvinnor som kommit att utveckla komplicerade och sammansatta skuld känslor – känslor som ytterst haft att göra med den drabbade kvinnans självbild: "Vem är jag som råkar ut för sånt här?"

Våldtäktstraumats privata innebörd

Ibland är det graden av våld som i hög grad påverkar hur kvinnan reagerar. För en kvinna som utsatts för grovt våld och hot till livet och som t. ex. länge varit instängd med gärningsmannen kan det ta lång tid att återfå jämvikten och kontrollen över sitt liv. Hennes sviter efter våldet kan bli svårare och mer komplicerade än om hon hade utsatts för en ringare grad av våld eller påtryckning från gärningsmannen. Det är emellertid inte arten av våldtäkt som huvudsakligen bestämmer kvinnans reaktioner utan fastmer vad våldtäkten aktualiserar för trauman och konflikter i den aktuella kvinnans liv, i vilken livsperiod den inträffar samt av hur hon allmänt klarar att lösa svårigheter och problem i livet.

I en del fall har den våldtagna kvinnan tidigare varit utsatt för sexuell övergrepp. Att uppleva detta ännu en gång kan allvarligt komma att störa hennes självbild. Våldtäkt kan också reaktivera andra smärtsamma minnen som t. ex. aga under barn- och ungdomsåren. Att än en gång förödmjukas och vara ur stånd att försvara sig kan ge en känsla av att livet är meningslöst, att hon är värdelös och utlämnad till andras gottfinnande.

En tonårsflicka som utsatts för våldtäkt kan allvarligt störas i sin frigörelse från sina föräldrar. Hon kan komma att tvivla på sin förmåga att klara sig själv. På RFSU har vi mött flera tonårsflickor som inte velat berätta om våldtäkten för sina föräldrar av rädsla att de skulle kritisera dem och inte lita på deras förmåga att ta hand om sig själva. Av fruktan att glida tillbaka i ett beroendeförhållande till föräldrarna som de kämpat för att komma ur, har flickorna föredragit att bära upplevelsen ensamma (något som t. ex. emellanåt inneburit att polisanmälan ej kunnat göras). Andra flickor har tvärtemot sökt skydd hos sina föräldrar och istället kommit att isolera sig från kamrater och pojkar lång tid efter våldtäkten. De har med andra ord gått tillbaka in i ett mer barnsligt beroendeförhållande till sina föräldrar.

En annan iakttagelse är att kvinnor som nyligen separerat som en reaktion på övergreppet kommit att utveckla allvarliga tvivel på sin förmåga att bedöma män och på att de klarar sig själva.

Medelålders och äldre kvinnor tycks ha lättare att utveckla skamkänslor efter våldtäkten än yngre. De är också mer återhållsamma att anförtro händelsen åt någon i omgivningen än yngre kvinnor.

Slutligen: För kvinnorna är gärningsmannens handling obegriplig. De frågar sig också: vad hade kunnat stoppa honom? Att inte kunna förstå och förklara vad som egentligen hände med mannen och varför har bidragit till kvinnornas svårigheter att återfå jämvikten och emellanåt till att fatta beslut om t. ex. polisanmälan.

Metoder att hjälpa den våldtagna kvinnan

Våra interventioner har avpassats efter den våldtagna kvinnans behov och efter RFSU-mottagningens resurser. Några av kvinnorna har behövt mer omhändertagande än vi kunnat ge på kliniken. Det är t. ex. kvinnor som behövt sjukhusvård. I övrigt kan metoderna att hjälpa kvinnorna grovt delas in i två grupper:

1. De kvinnor som kommit inom ett par veckor efter övergreppet har mötts med krisstöd eller kristerapi – ibland i förening med praktiska åtgärder.

2. Med kvinnor som kommit vid senare tillfälle har vi haft ett orienterande, vägledande samtal som syftat till att klargöra om och i så fall vilken hjälp kvinnan behöver. Somliga har fått gå i individualterapi vid kliniken, andra har hänvisats till psykoterapi på annat håll.

Krisstöd, vad är det?

Metodiskt och innehållsmässigt är krisstöd ett förhållningssätt som innebär att man lyssnar och orkar utsätta sig för den drabbades ångest eller plåga. Att man tröstar utan att förneka plågan och att man hjälper den drabbade med praktiska åtgärder så att han/hon kan fungera i tillvaron. Krisstöd förutsätter inlevelseförmåga och medmänsklighet hos den som stöder.

Kristerapi

Kristerapi skiljer sig från krisstöd såtillvida att kristerapi är ett psykoterapeutiskt behandlingsarbete. Det utövas av psykiatrer och psykologer, kuratorer eller sjuksköterskor med utbildning i psykoterapi. Kristerapins mål är att stödja individens egna läkningsresurser. Terapeutens uppgift är inte att ge tillbaka vad klienten/patienten förlorat eller att förneka den smärtsamma realiteten utan istället att varsamt stödja klienten i konfrontationen med verkligheten och att motverka realitetsförvanskningar. Terapeutens uppgift är också att hjälpa patienten att fritt våga uttrycka sina känslor av sorg, smärta, skuld och aggressivitet. Genom detta bidrar terapeuten till att krissyntomen i mindre grad uppfattas som onaturliga, sjuka eller farliga och mera som förståeliga med tanke på vad som skett. Genom sin förmåga till överblick och sin kunskap om krisers förlopp kan terapeuten visa en hoppfull attityd.

Eftersom många kriser innebär en gemensam problematik för flera familjemedlemmar kan dessa också komma att dras in i bearbetningen. Men terapeutens roll är också att begränsa problemområdet. För att bedriva kristerapi krävs god självkänedom. För att en terapeutisk hållning ska kunna utvecklas måste terapeutens egna problem erkännas inom henne/honom själv. Annars kommer de till omedvetna uttryck i relationen till patienten och detta kan yttra sig i svårigheter att rätt bedöma det som sägs eller i en alltför distansierande inställning. Självkänedom och empatisk förmåga kan utvecklas genom utbildning och livserfarenhet. Det är inte medfödda egenskaper. Kristerapi omfattar som regel ett-sex samtal. (65 procent av de kvinnor som kommit till RFSU har fått två-fem samtal.)

Praktiska åtgärder

De vanligaste praktiska åtgärderna i förening med krisstöd/kristerapi har varit att

- ordna med gynekologisk undersökning (t. ex. gonorréprov och graviditetstest)
- förmedla kontakt med polis, åklagare och sociala institutioner
- förmedla kontakt med skolhälsovården
- utfärda bostadsintyg
- vara med vid rättegång

Viktiga teman i mötet med en våldtagen kvinna

Med växande erfarenhet har vi funnit att det är vissa teman som är särskilt viktiga att diskutera med kvinnan. Till dessa hör:

att ordentligt rekapitulera, inte bara våldtäktsförloppet utan också kvinnans känslor och reaktioner före, under och efter händelsen. Vilket motstånd gjorde hon? Hur försvarade hon sig och varför? Tycker hon att hon kunnat göra annorlunda?

Genom att i samtal gå igenom händelsen på nytt kan kvinnan fylla igen tidigare minnesluckor. Hon kan se sitt eget handlande kanske som ett sätt att överleva i en situation, där hon känt sig hotad till livet. Får kvinnan vidare hjälp att minnas hur hon tidigare i livet reagerat på hot, förlust, övergivenhet osv., ökar hennes förståelse för hur hon känt och förhållit sig i våldtäktsituationen. Det kan visserligen vara smärtsamt för henne att få kontakt med dunklare skikt inom sig. Men våldtäktshändelsen kan därigenom bli begripligare.

Ett annat tema är att få henne att beskriva gärningsmannen, hur hon uppfattat honom före, under och efter och vad hon tror om hans uppsåt. Det betyder att hjälpa henne att få en bild av mannen och sin kontakt med honom.

En akut våldtäktskris innebär att kvinnan är tvungen att fatta vissa beslut. Vi försummar därför inte att ta upp polisanmälan till diskussion. Det kan också innebära att man informerar om rättegång och ger vissa juridiska upplysningar. Till det akuta omhändertagandet kan också höra att förhöra sig om kvinnans planer för de närmaste dagarna. Vart tar hon vägen? Går hon till arbetet? Vill hon bli sjukskriven? Vad gör hon över helgen? Har hon någon att vara med? I krisinterventionen kan ingå att hjälpa och uppmuntra

henne till att ta kontakt med vänner och bekanta och be att få hjälp och stöd. Vi brukar också fråga om det finns någon särskild person som kvinnan är antingen angelägen att berätta eller dölja våldtäkten för.

Ett annat led i krisinterventionen kan vara att hjälpa kvinnan att få kontakt med den vrede som hon i de flesta fall känner mot mannen, men inte alltid kan uttrycka. En del kvinnor har omvandlat vreden till ångest och rädsla.

Åtgärder för kvinnor som kommit lång tid efter våldtäkten

Det finns kvinnor för vilka våldtäkten fått en s. k. överdeterminerad betydelse. De har kommit att "skylla" sexuella problem, misslyckade relationer med män, oförmåga att engagera sig etc. på en våldtäkt som kanske ägt rum flera år tidigare. I själva verket är det ofta svårigheter och problem som har djupare rötter. För att hjälpa en kvinna i den situationen har krävts tillbakablickar på tidigare händelser och reaktioner i hennes liv. Det är främst i dessa fall kontakten lett till en långtidsterapi.

Till kliniken har också kommit kvinnor som berättat att de inte tål att se våld på tv eller följa debatter om kvinnovåld, misshandel, våldtäkt och prostitution i massmedia. Detta är symptom som utvecklats långt efter våldtäkten, därför att den traumatiska händelsen inte bearbetats.

Att möta förståelse och inlevelse

Våra erfarenheter visar att ett aktivt omhändertagande kan hjälpa kvinnor att komma igenom och klara av den kris som en våldtäkt förorsakar utan att allvarigare psykiska problem och symptom kvarstår. I en del fall har kvinnan goda egna resurser att bearbeta och komma över händelsen. Dit kan höra en förstående och stödjande omgivning. I andra fall behöver hon kvalificerad hjälp av utomstående för att förstå och bearbeta den privata innebörden av våldtäktstraumat.

I nästan alla fall leder våldtäkten till att kvinnan tvingas till kontakt med företrädare för andra myndigheter och institutioner. Våldtäktskrisen är sällan något hon genomlever helt ensam. Dit hör t. ex. polisen för anmälan av det skedda. Och dit hör ofta kontakt med läkare eller sjukhus för gynekologisk undersökning, för provtagning och i vissa fall för vård p. g. a. fysiska eller psykiska skador efter övergreppet. Dit hör också kontakt med företrädare för rättsapparaten, dvs. med åklagare, med rättens ordförande och rättens ledamöter. Hur kontakten med olika befattningshavare utfaller kan påverka kvinnans förmåga till återhämtning.

De flesta kvinnor vi träffat har eller har haft kontakt med olika myndigheter med anledning av övergreppet. Vi vet därför en hel del om hur kvinnorna bemötts och vilka speciella svårigheter och problem de upplevt i kontakten med t. ex. sjukhuspersonal, socialarbetare, poliser och åklagare.

Ofta har kvinnorna upplevt dessa möten som negativa. Detta har som regel inte berott på anspelningar på delaktighet, ett fördömande bemötande eller att kvinnan utsatts för kränkande behandling. Det som varit svårt för kvinnorna har mest haft karaktären av försummelse och underlåtelse beroende på okunskap om krisreaktioner och ovana att möta offer för

sexuella övergrepp. Hos många människor väcker sexuellt våld känslor som gör att de värjer sig och vill undvika att konfronteras med de problem kvinnan har drabbats av. Det kan ta sig uttryck i tafatthet, brist på inlevelse och fantasi i kvinnans akuta behov.

Istället för att illustrera med exempel på "felaktigt" omhändertagande ska vi ge några enkla regler för hur en våldtagen kvinna skulle kunna bemötas. Vi börjar med omhändertagandet på sjukhus som för många kvinnor är den första hjälpstationen.

En kvinna som kommer in på en akutmottagning efter en våldtäkt behöver lugn och ro. Det kan vara en extra påfrestning för henne att sitta i ett överfyllt bullrigt väntrum efter den skräck hon nyss genomlevt. Har hon ingen följeslagare med sig behöver hon någon av personalen hos sig. Hon behöver avskildhet men bör inte lämnas ensam. Det är lätt att en gynekologisk undersökning upplevs som en extra påfrestning efter en våldtäkt. Det är betydelsefullt att läkaren förklarar syftet med undersökningen och vad han/hon undersöker. Kvinnan måste få berätta vad hon varit med om. Hon kan annars komma att känna sig som ett objekt. Det är viktigt att personalen förhör sig om vart kvinnan tar vägen efter undersökningen; om hon återvänder hem, om hon har någon anhörig att bo hos etc.

Påföljande dag bör man på nytt träffa kvinnan. Det är viktigt att man då koncentrerar sig på kvinnans känslor och inte på hennes beteende. Att koncentreras kring hennes beteende kan vara liktydigt med att söka orsaken till att hon våldtagits (att hon gått ensam på restaurang, att hon liftat, att hon gått ensam på stan sent på kvällen etc.). Detta skyddar rådgivaren och inte kvinnan. Om rådgivaren undviker att fråga eller tala om händelsen på ett öppet och rakt sätt, t. ex. inte tar ordet våldtäkt i sin mun, kan kvinnan lätt känna sig utpekad: hon har varit med om något så skamligt att man inte kan tala om det. Att trösta för snabbt, att försöka avleda tankarna från vad som hänt, att skriva ut lugnande tabletter eller sömnmediciner kan leda till en känsla hos kvinnan av att rådgivaren inte tål höra vad hon varit med om.

Kvinnans kontakt med åklagaren

Det är önskvärt att varje åklagare som beslutat om åtal tar personlig kontakt med den våldtagna kvinnan/målsägaren före rättegången. De flesta kvinnor har aldrig satt sin fot i en rättssal. De känner inte till de olika funktionärernas uppgifter. Många kvinnor vet inte ens att det är åklagaren som är hennes ombud och för hennes talan. Kvinnan behöver bli upplyst om vad rättegången kommer att innebära och förberedd på vilken typ av frågor hon kommer att möta och varför. Innebörden i en del juridiska termer är för många kvinnor oklar, likaså olika brottsrubriceringar. Många kvinnor fruktar att möta gärningsmannen i rättssalen. De är rädda för att sitta mittemot honom. För att klara av de påfrestningar som rättegången innebär är det viktigt att kvinnan i förväg får diskutera sina farhågor och känslor med åklagaren.

Omvänt tror vi att om åklagaren tar sig tid att etablera ett personligt samarbete med målsägaren före rättegången kan detta underlätta hans eller hennes förståelse för offrets situation. Vissa basala kunskaper om krisreaktioner kan hjälpa åklagaren att formulera sina frågor. Han kan förstå att om

kvinnan glömt detaljer i händelseförloppet kan detta hänga ihop med den skräck hon känt och erfarit och inte behöver ha med hennes trovärdighet att göra. Han kan också förstå att minnesluckor kan fyllas igen med ett varsamt och sakligt sätt att rekapitulera händelsen på.

I våldtäktsdebatten har ofta framförts krav på att kvinnan borde ha ett ombud i rätten, någon som hjälper henne att föra talan och som bevakar hennes rättigheter. Vår erfarenhet är att en del kvinnor p. g. a. det dåliga psykiska tillstånd de befinner sig i behöver en person som stöder och uppmuntrar dem och finns vid deras sida. Men detta gäller inte alla. Vi tror att argumenten för ombud skulle falla om åklagarna överlag personligen intresserade sig mer för målsägandens situation i samband med målet och rättegången. Vi har funnit att i de fall en personlig kontakt etablerats mellan målsägande och åklagare har vanligtvis kvinnan klarat rättegången bra och s. a. s. kunnat tala för sig. Att ha klarat av rättegången själv har bidragit till en positiv återhämtningsprocess.

Kvinnans kontakt med polisen

Erfarenheterna från RFSU pekar mot att majoriteten av kvinnorna varit nöjda med sin kontakt med polisen. Polisen har varit "juste" (vår erfarenhet begränsar sig till Stockholm med kranskommuner). Vi tror att den positiva erfarenheten beror på polisens vana att hjälpa människor i kritiska situationer. De har stor handlingsberedskap. Det är dock viktigt att polisen fortlöpande i sin utbildning får kunskap om hur människor i kris reagerar och vilket stöd de behöver så att de själva kan ge krisstöd eller förmedla detta. Polisen är ofta den våldtagna kvinnans första kontakt med ett samhällsorgan. Det är polisen som ger första hjälpen.

Våldtagna kvinnor som framhållit något särskilt positivt i kontakten med polisen har nämnt:

- att polisen uppträtt lugnt
- att polisen genom sitt sätt att vara ingett trygghet
- att polisen visat förståelse och omtanke
- att polisen hjälpt kvinnan till sjukhus, skjutsat henne hem e. dyl.
- att polisen tagit god tid på sig med förhöret
- att polisen varit saklig och gett upplysningar om innebörden i åtal, rättslig process etc.

Vilka ska ge hjälp åt offer för sexuella övergrepp?

Vår erfarenhet begränsar sig till kvinnor som utsatts för sexuellt våld eller våldtäkt, i flertalet fall av en okänd eller föga känd man. Kvinnor som utsatts för misshandel eller våldtäkt inom ramen för ett samboendeförhållande har i mycket liten utsträckning vänt sig till mottagningen.

Som denna beskrivning av vårt arbete visat rör det sig om en heterogen grupp kvinnor med skiftande anspråk på hjälp och stöd. Interventionerna har avpassats efter kvinnornas behov och efter deras livssituation. Speciellt avgörande för vilken insats som gjorts har varit *när* kvinnan sökt hjälp i förhållande till *när* övergreppet skett.

I debatten kring våldtäkt och kvinnomisshandel har framförts tankar på att inrätta speciella mottagningar för att möta kvinnors behov av stöd och hjälp.

Detta förefaller i våra ögon varken rimligt eller praktiskt. Det är vår uppfattning att samhället redan förfogar över resurser att möta dessa kvinnor. Men resurserna har inte tagits i bruk för detta speciella ändamål eller kanske snarare – inte utnyttjats rätt – främst beroende på ovana hos personalen att möta problem efter sexuella övergrepp. Med personal avses kuratorer, socialarbetare, läkare, sjuksköterskor, mentalskötare och viss övrig vårdpersonal. Det är nämligen såväl inom den somatiska sjukvården, den öppna psykiatriska vården, mödrahälsovården, skolhälsovården, socialtjänsten, familjerådgivningen och den psykiska barna- och ungdomsvården som problem efter sexuella övergrepp skulle kunna fångas upp och behandlas.

Ovana att möta problemen beror på att kvinnor som blivit våldtagna tidigare hellre tigit än berättat om sina smärtsamma upplevelser. Detta har i sin tur hängt ihop med den skuldbeläggning av offret som varit så vanlig i vårt samhälle och som gjort att kvinnor inte vågat söka hjälp.

Genom opinionsbildning och attitydpåverkan håller nu inställningen till offer för sexuella övergrepp på att förändras i riktning mot att dessa bör erbjudas aktivt stöd och hjälp. Särskilt betydelsefull för denna opinionsvägning har varit den aktiva påverkan som kvinnorörelsen utövat och alla de goda initiativ den tagit för att stödja misshandlade och våldtagna kvinnor (kvinnohus, telefonjourer etc.). Det kommer därför förhoppningsvis att bli allt vanligare att offer för sexuella övergrepp vågar söka hjälp vid samhällets institutioner. Det är av det skälet viktigt att göra den personal som finns där förberedd och rustad.

Kurser och utbildning

Ända sedan det första verksamhetsåret (1977) har många förfrågningar gjorts från olika typer av vårdpersonal om hur man bäst kan möta offer för sexuella övergrepp. I själva verket har önskemålen om information vida överstigit resurserna.

Olika utbildningsprogram har utarbetats på RFSU-kliniken varav en del med sikte på särskilda yrkesgruppers behov. Utbildningsprogrammen kan variera i längd från tretimmarspass inom ramen för en vårdutbildning till en tredagars internatkurs. Utbildningarna har vänt sig till personal på ungdomsmottagningar, PBU, socialläkarstationer, socialjourer, servicecentraler, kvinnokliniker och akutmottagningar (läkare, kuratorer och sjuksköterskor). Kurserna har också varit öppna för poliser och åklagare. En del kurser har varit riksomfattande och i dessa har olika yrkeskategorier blandats. Andra har varit avpassade för en speciell yrkesgrupps behov.

Kurserna har syftat till att träna deltagarnas förmåga att möta offer för sexuella övergrepp. De har därför varit praktiskt upplagda med rollspel och falldiskussioner. Alla övningar har utgått från deltagarnas tidigare kunskaper om kriser men framför allt utifrån deras yrkessituation. Egna reaktioner och attityder till sexuellt våld har diskuterats utifrån hur dessa kan påverka behandlingen av den våldtagna kvinnan. Kursdeltagarna har uppmuntrats att diskutera och fundera över samarbetet mellan olika institutioner/myndigheter när det gäller att möta, hjälpa och omhänderta offer för sexuella övergrepp. Utvärderingar visar att kurserna med deltagare från olika

yrkeskategorier – vårdpersonal, poliser och åklagare – varit särskilt lyckade. Det är den praktiska uppläggnings av kursen som uppskattats. Sammanfattningsvis tror vi att det för många är tillräckligt att via en kort kurs få redskap och metoder att bättre hantera problem efter sexuella övergrepp.

RFSU:s önskemål

Det är RFSU:s förhoppning att kommittén i sitt förslag till åtgärder verkar för att våldtagna kvinnor får möjlighet att söka hjälp vid de olika institutioner som redan finns i samhället. Det är också RFSU:s förhoppning att kommittén förordar att berörda yrkeskategorier genom en kortare utbildning skaffar sig förutsättningar för dessa arbetsuppgifter. Att underlätta förundersökningen och rättegångsprocessen för offer för sexuella övergrepp är likaså angeläget. Detta kan ske genom att personal inom rättsväsendet görs speciellt uppmärksam på vad en våldtäktskris kan innebära.

Vi anser att det akuta omhändertagandet av den våldtagna kvinnan är särskilt viktigt. Det är nödvändigt att kvinnan får ett gott krisstöd när hon kommer till sjukhuset. De som är närmast tillhands att ge detta är sjuksköterska, läkare eller kurator. Dessa bör ta ansvar för att kvinnan "följs upp" efter sin första kontakt med sjukhuset.

Bristen på kuratorsbemanning 24 timmar om dygnet på en akutmottagning har påpekats i olika utredningar. Kuratorn på en akutmottagning är nyckelpersonen för människor i kris. Olika undersökningar om våldtäkt har visat att dessa företrädesvis äger rum under helger och på kvällar och nätter. I princip betyder detta att en våldtagen kvinna saknar möjlighet att få tala med en kurator när hon kommer till sjukhuset efter våldtäkten. På RFSU menar vi att detta är ett allvarligt problem som bör lösas.

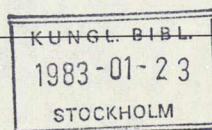
Behovet av en dygnet-runt-jour i varje kommun för krisdrabbade människor har också påpekats i olika sammanhang. I förarbetena till socialtjänstlagen rekommenderas att kommunerna inrättar social jour för akuta behov (upplysningar, samtal i konfliktsituationer, nattlogi m. m.) som uppstår före eller efter kontorstid. Socialjour samordnad med läkarjouren är en möjlighet. Behovet kan kanske också tillgodoses genom samarbete mellan flera kommuner. Socialstyrelsen har i "socialjour", Socialstyrelsen redovisar, 1977:4, sammanställt erfarenheter av försöks- eller permanentinrättade jourverksamheter i landets kommuner.

Slutligen menar vi att polisen har en central betydelse för den våldtagna kvinnan. Många kvinnor vänder sig först till polisen. Inom polisen är man väl förtrogen med de olika hjälporgan som finns i distriktet och kommunen. Vi menar att det i framtiden ska ankomma på polisen att upplysa kvinnan om vart hon kan vända sig för att få stöd och hjälp efter våldtäkten. Polisen bör ges resurser att även aktivt hjälpa kvinnan till sådan kontakt.

Statens offentliga utredningar 1982

Kronologisk förteckning

1. Real beskattning. B.
2. Real beskattning. Bilaga 1-3. B.
3. Real beskattning. Bilaga 4-6. B.
4. Tandvården under 80-talet. S.
5. De förtroendevalda i kommuner och landstingskommuner. Kn.
6. Sockernäringen. Jo.
7. Talböcker-utgivning och spridning. U.
8. Videoreklamfrågan. Ju.
9. Ny plan- och bygglag. Remissanmanställning. Bo.
10. Sanering efter industrinredläggningar. Bo.
11. Den långsiktiga tillgången och efterfrågan på läkararbetskraft. S.
12. Statlig fondförvaltning m. m. E.
13. Kommunalföretaget. Kn.
14. Tillväxt eller stagnation. E.
15. Internationella företag i svensk industri. I.
16. Skatt på energi. B.
17. Skatt på energi. Bilagor. B.
18. Förvärsarbete och föräldraskap. A.
19. Handikappade elever i det allmänna skolväsendet. U.
20. Kommunerna och näringslivet. Kn.
21. Ett effektivare vite. Ju.
22. Svensk amatörboxning och skadeverkningarna. Jo.
23. Fritidsboende. Bo.
24. Vidgad länsdemokrati. Kn.
25. Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i tingsrätt. Del A. Lagtext och sammanfattning. Ju.
26. Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i tingsrätt. Del B. Motiv m. m. Ju.
27. Svensk industri i utlandet. I.
28. Löntagarna och kapitaltillväxten 9. E.
29. KOMVUX-kommunal utbildning för vuxna. U.
30. Information om arbetsmiljörisker. A.
31. Information om arbetsmiljörisker. Bilaga 1. Värdering av risker i arbetsmiljön. A.
32. Information om arbetsmiljörisker. Bilaga 2. Arbetsmiljöinformation-påverkan, behov och utbud. A.
33. Information om arbetsmiljörisker. Sammandrag. A.
34. Prisetveckling inom bostadsbyggandet och dess orsaker. Del 1. Bo.
35. Prisetveckling inom bostadsbyggandet och dess orsaker. Del 2. Bilagor. Bo.
36. Enklare föräldraförsäkring. S.
37. Kommunal planering i förändring. Kn.
38. Fakta för konsumenter. H.
39. Stöld i butik. Ju.
40. Ågarlägenheter. Ju.
41. Överklagande av kommunala beslut. Kn.
42. Utbildning för hälso- och sjukvård vid katastrofer och i krig. S.
43. Språk- och kulturstöd för invandrar- och minoritetsbarn i förskoleåldern. S.
44. Nytt bilstöd till handikappade. S.
45. Ortnamns värde och vård. U.
46. Handlingsprogram i handikappfrågor. S.
47. Löntagarna och kapitaltillväxten 10. E.
48. Försvarsmaktens personalkategorier. Fö.
49. Invandringspolitiken. A.
50. Reviderad tandvårdstaxa. S.
51. Hästavel och hästanvändning. Jo.
52. En effektivare kreditpolitik. E.
53. Kreditpolitiken. Fakta, teorier och erfarenheter. E.
54. Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet 2. B.
55. Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet. Bilaga. B.
56. Kommunal förvaltning och medbestämmanderätt. Kn.
57. Pantbrev. Ju.
58. Bostadsbidragen. Bo.
59. Militär själavård. Fö.
60. MBL i utveckling. A.
61. Våldtäkt och andra sexuella övergrepp. Ju.

Statens offentliga utredningar 1982

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Videoreklamfrågan. [8]
Ett effektivare vite. [21]
Rättegångsutredningen. 1. Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i tingsrätt. Del A. Lagtext och sammanfattning. [25]
2. Översyn av rättegångsbalken 1. Processen i tingsrätt. Del B. Motiv m. m. [26]
Stöld i butik. [39]
Ågarlgenheter. [40]
Pantbrev. [57]
Våldtäkt och andra sexuella övergrepp. [61]

Försvarsdepartementet

- Försvarsmaktens personalkategorier. [48]
Militär självliv. [59]

Socialdepartementet

- Tandvården under 80-talet. [4]
Den långsiktiga tillgången och efterfrågan på läkararbetskraft. [11]
Enklare föräldraförsäkring. [36]
Utbildning för hälso- och sjukvård vid katastrofer och i krig. [42]
Språk- och kulturstöd för invandrar- och minoritetsbarn i förskoleåldern. [43]
Nytt bilstöd till handikappade. [44]
Handlingsprogram i handikappfrågor. [46]
Reviderad tandvårdstaxa. [50]

Ekonomidepartementet

- Statlig fondförvaltning m. m. [12]
Tillväxt eller stagnation. [14]
Utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten. 1. Löntagarna och kapitaltillväxten 9. [28] 2. Löntagarna och kapitaltillväxten 10. [47]
Kreditpolitiska utredningen. 1. En effektivare kreditpolitik. [52] 2. Kreditpolitiken. Fakta, teorier och erfarenheter. [53]

Budgetdepartementet

- Realbeskattningsutredningen. 1. Real beskattning. [1] 2. Real beskattning. Bilaga 1-3. [2] 3. Real beskattning. Bilaga 4-6. [3]
Energiskattekommittén. 1. Skatt på energi. [16] 2. Skatt på energi. Bilagor. [17]
Skattetillsäggsutredningen. 1. Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet 2. [54] 2. Översyn av det skatteadministrativa sanktionssystemet. Bilaga. [55]

Utbildningsdepartementet

- Talböcker-utgivning och spridning. [7]
Handikappade elever i det allmänna skolväsendet. [19]
KOMVUX-kommunal utbildning för vuxna. [29]
Ortnamns värde och vård. [45]

Jordbruksdepartementet

- Sockernäringsen. [6]
Svensk amatörboxning och skadeverkningarna. [22]
Hästavel och hästanvändning. [51]

Handelsdepartementet

- Fakta för konsumenter. [38]

Arbetsmarknadsdepartementet

- Förvärvsarbete och föräldraskap. [18]
Utredningen rörande information om risker i arbetsmiljön. 1. Information om arbetsmiljörisker. [30] 2. Information om arbetsmiljörisker. Bilaga 1. Värdering av risker i arbetsmiljön. [31] 3. Information om arbetsmiljörisker. Bilaga 2. Arbetsmiljö-information-påverkan, behov och utbud. [32] 4. Information om arbetsmiljörisker. Sammandrag. [33]
Invandringspolitiken. [49]
MBL i utveckling. [60]

Bostadsdepartementet

- Ny plan- och bygglag. Remissanmälan. [9]
Sanering efter industrinredläggningar. [10]
Fritidsboende. [23]
Byggprisutredningen. 1. Prisutveckling inom bostadsbyggandet och dess orsaker. Del 1. [34] 2. Prisutveckling inom bostadsbyggandet och dess orsaker. Del 2. Bilagor. [35]
Bostadsbidragen. [58]

Industridepartementet

- Direktinvesteringskommittén. 1. Internationella företag i svensk industri. [15] 2. Svensk industri i utlandet. [27]

Kommundepartementet

- De förtroendevalda i kommuner och landstingskommuner. [5]
Kommunalföretaget. [13]
Kommunerna och näringslivet. [20]
Vidgad länsdemokrati. [24]
Kommunal planering i förändring. [37]
Överklagande av kommunala beslut. [41]
Kommunal förvaltning och medbestämmanderätt. [56]

Systematik

1. Systematik

2. Systematik

3. Systematik

4. Systematik

5. Systematik

6. Systematik

7. Systematik

8. Systematik

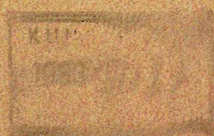
9. Systematik

10. Systematik

11. Systematik

12. Systematik

 Liber
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-07212-2
ISSN 0375-250X